

Eckhart Mester: 7. Prédikáció 3

Bányai Ferenc: Ars predicandi és a népnyelvű spirituális irodalom
(Eckhart Mester prédikációjáról) 8

Cseke Ákos: Ordo amoris (tanulmány) 11

Bánki Éva: Az az angyal 26

Uri Asaf: vörösréz, az égbolt feketesége, ciszterna, juharfalevél (versek) 27

Márton László: A varjú 28

Acsai Roland: Úton Björk felé, Az erdő királya (versek) 39

Tózsér Árpád: Cipón, vízen, halálon (Naplójegyzetek 1999-ből) 42

Halmi Tamás: Fűszál (vers) 53

Bertók László: Aztán egyszer csak nem hisz benne, Mintha egy tablettát
bead (versek) 54

Dérczy Péter: A pillanatba zárt öröklét (tanulmány) 56

Kelemen Lajos: Haza, út (Bertók László: *A város neve*) 65

Ayhan Gökhan: Nyelvében él (Tózsér Árpád: *Szent Antal disznaja*) 70

Olasz Sándor: Amit láttál, hallottál (Márton László elbeszélései) 74

Tverdota György: *Szép Szó* (tanulmány) 79

Földes Györgyi: Jobb kéz, bal kéz

(Cseke Ákos-Tverdota György: *A tisztaság könyve*) 97

Varga Emőke: Bálnafigyelők (Acsai Varga Veronika képeiről) 106

Emlékek és gondolkodás (Beszélgetés Adam Zagajewskivel) 111

Adam Zagajewski: Zene a kocsiban, Gabriela Münternek, Vonat Krakkóból
Varsóba, Halott veréb, Nagyvárosok, Neked, Elszakadás,
Görög-keleti kultúra, Vajon érdemes (versek) 115

Ekként fohászzkodott a próféta: „Könyörülj meg a Benned bízó árvákon.”¹ A mi Urunk így válaszolt: „Meggyógyítom hűtlenségüket, és szívemből szeretni fogom őket.”²

A Szentírásban olvassuk, a mi Urunkat „egy farizeus meghívta, hogy egyék nála”, és azt is, hogy Urunk ezt mondta egy asszonynak: „A hited megmentett. Menj békével.”³

Eckhart Mester 3

7. PRÉDIKÁCIÓ*

„Qui in te est, misereberis

pupilli” (Os. 14,4)

Jó, ha valaki a nyugalomból indul, s megnyugvást keres, ez dicséretes, ámde hiányos.⁴ Törekedjünk a békére-nyugalomra, de ne az legyen a kezdet.⁵ Isten azt mondja, a békébe át kell helyeztetnünk, oda el kell jutni, ott végezni. A mi Urunk mondta, hogy egyedül Őbenne lelünk békére.⁶ Amennyire Istenben, annyira a békében.⁷ Aki Istenben van, békesség az osztályrésze, de ha bárkiből bármi is Istenen kívül van, annak nincs meg a békéje.⁸ Szent János így beszél: „Mert mindenki, aki az Istentől született, legyőzi a világot.”⁹ Aki Istentől született, keresi a békét és arra törekszik. Ezért mondta Krisztus: „Vade in pace – menj békével!”

Aki folyvást iparkodik, állandóan sűrög-forog és mégis békében van, az a „mennyei ember”. A Mennybolt is szakadatlanul forog körbe-körbe, mégis a béke és a nyugalom hona.¹⁰

Mármost figyeljete! A farizeus azt akarta, hogy egyék vele a mi Urunk. Az étel, amit megeszek, úgy egyesül velem, mint testem a lelkemmel.¹¹ Testem és lelkem lényegileg egyesültek, nem valamiféle tevékenységben, mint amikor lelkem egyesül szememmel a látás aktusában.¹² Tehát annak az ételnek, amit megeszek, egy a lényege természetemmel – nemcsak a tevékenységben egyesülnek –, s így ez utal ama nagy Egységre, amelyben Istennel kell lennünk, lényegileg, nem pusztán valamely tevékenységben. Ezért kérte a farizeus a mi Urunkat, hogy egyék vele.¹³

Először a „farizeus” az elkülönülőre vonatkozik, arra, aki nem gondol semmi véggessel.¹⁴ A lélek minden tartozéktól váljon el, minél nemesebbek a lélek erői, annál inkább elváltnak. Némely erők olyannyira meghaladják a testeket, úgy elváltnak, hogy teljességgel el is különülnek. Szépen beszél erről az egyik mester: „Ami csak egyszer is érintett valami testit, már nem jut el idáig.”¹⁵

Másodszor (a „farizeus”) azt jelenti, hogy az embernek el kell oldódnia, el kell vonulnia (a testitől és a lélek kellékeitől) és bevonulnia (a magasabb erőkhöz).¹⁶ Ebből kivehető, hogy akár a tanulatlan ember is szeretettel és törekvéssel tudásra tehet szert, majd taníthat.¹⁷

4

Harmadszor a farizeus kifejezés olyasvalakit jelöl, aki véget nem ismerő, kötöttség nélküli, semmihez nem tapad és ekként talál békére-nyugalomra. Az ilyen ember mit sem tud a békétlenségről és Istenbe helyeződik azon erők által, amelyek teljesen elváltak (a testitől). Ezért mondja a próféta, hogy: „Uram, irgalmazz a népnek, aki Benned él.” Szent János ugyan azt mondja, hogy a szeretet egyesít,¹⁸ de azt nem, hogy Istenbe helyez.¹⁹

Egy valamely mester úgy mondja, Isten legfőbb tette, amit valamennyi teremtményében valaha is véghez vitt – az irgalom.²⁰ Műveinek legtitkosabbja és legrejtettebbje – amit az angyalokban munkál – emelkedik fel az irgalomba, annak olyan művébe, amilyen az irgalom maga-magában és Istenben. Isten valamennyi munkálkodásának első kiáradása az irgalom – de nem az, mint amikor valakinek megbocsátják a bűnét, vagy valaki másokon megkönyörül –, inkább arról van szó, hogy a legeslegnagyobb tett, amit Isten véghezvitt, hogy könyörületet gyakorol. Egy másik mester azt mondja, Isten lényegével oly rokon az irgalom műve, hogy bár illetik az Igazságos, Jó, és a Gazdagság nevével, ezek közül azonban egyik többet (mást) állít Róla, mint a másik.²¹ Isten legfőbb műve azonban az Irgalom, s ez azt jelenti, Isten a lelket abba a legföbbe és legtisztábbba helyezi, amit csak a lélek befogadni képes, tágaságba és tengerbe, mérhetetlen óceánba. Isten ott gyakorolja irgalmát. Ezért kérte a próféta Istent, hogy könyörüljön meg az árvák népén, aki Reá bízta magát.

Mely nép van Istenben? Szent János így beszél: „Szeretet az Isten, és a ki szeretetben marad, Istenben marad, és az Isten őbenne.”²² Jóllehet Szent János azt mondja, hogy a szeretet egyesít, ám Istenbe soha nem helyez, épenséggel csak odaköt.²³ A szeretet nem tesz eggyé, hanem ami már egyesítve van, azt mintegy összeférceli és átkötözi. A szeretet a tevékenység során egyesít, nem a létben. A legjobb mesterek azt mondják, hogy az értelem minden kérget lehánt és Istent elfedetlenül, olyanként fogja fel, amilyen tiszta lét Ő, önmagában. A megismerés áttör, és az igazságon, jóságon át felvetül a tiszta létbe, Istent leplezetlenül meglátja, olyannak, amilyen Ő, nevek nélkül.²⁴ Most viszont azt mondom: nem tesz eggyé se a megismerés, se a szeretet. A szeretet Istent úgy ragadja meg, mint akit Jónak nevezünk, de Isten esetében igazából a nevek nem a legfontosabbak, és a „jó” is csak név, a szeretet ezért nem is tud tovább lépni, Istenhez. A szeretet Isten

keresése, olyan, mint a bőrruha, lepelbe burkoltság.²⁵ Az Istent kereső értelem azonban nem ilyen. Ez Istent olyannak tekinti, amint benne megismerszik, jóllehet soha nem képes megragadni Őt mérhetetlenségének egész tengerében. Azt mondom: az irgalom e kettő – a megismerés és a szeretet – fölé magasodik, Isten irgalma ott hat, ami mindenek közül a legfen- 5 ségesebb és legtisztább, ahol csak Isten munkálkodik.

Szép dolgot mond egy mester: „van valami a lélekben, ugyancsak titkos és rejtett, magasan afölött, ahol az akarat – és az értelem erői áradnak”.²⁶ Szent Ágoston pedig így beszél: amint kimondhatatlan, hol ered a Fiú az Atyától az első kiáradásban, ugyanúgy teljességgel titok fedi azt is, ami az első kiáradás felett van, és ahol az értelem és az akarat áttör. A mesterek egyike – aki a legeslegjobban beszélt a lélekről – azt mondja, az összes emberi tudomány sem képes megragadni, hogy mi is a lélek alapja.²⁷ A lélek mibenlétének megragadásához természetfeletti tudás szükséges. Hisz nem vagyunk tisztában azzal, hol lépnek ki az erők a lélekből a tettekbe, valamicskét ugyan tudunk erről, de az édeskevés. De hogy mi legyen a lélek az ő alapjában, azt aztán senki nem látja át. Erről csak olyan tudás lehetséges, amely természetfeletti és a kegyelemből ered, mert Isten ott gyakorolja irgalmát.

Ámen.

(Fordította: Bánya Ferenc)

Új Forrás 2010/10 – Eckhart Mester: 7. Prédikáció
„Qui in te est, misericordis pupilli” (Os. 14,4)

*A prédikáció szövegének forrása: Meister Eckhart, *Die deutschen Werke*. (Ford. és szerk. Josef Quint). Kohlhammer kiadó, Stuttgart, 1958. 116-124 ill. 452-455. Ahol az Eckhart szövegek magyar fordítója nincs külön megadva, azt B.F. fordította.

¹ Őz 14,4 Itt a szövegösszefüggés miatt az egyébként feltehetőleg Eckhart által használt latin Bibliafordítás, a Vulgata Káldi György általi fordításának szövegét módosítottam. *Ő és Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint*. Eger, 1865.

² Káldi 1106 v.ö. Albertus Magnus, *In XII Prophetas minores* Borgnet-féle kiadás XIX, 120b ill. Zsolt 18,31 „pajzsa ő mindenkinek, aki nála keres menedéket”.

³ v.ö. Luk. 7,36 és 7,50

⁴ *Glossa Ordinaria* „Csak a teljes nyugalom szombatján adatik meg nekünk a béke, miután a hat korszak már elmúlt.” J-P. Migne, *Patrologia latina* 191-2.

⁵ v.ö. Magistri Echard: *Expositio libri Genesis* „Isten megpihent elvégzett munkája után (Ter 2,1) [...] minden munkálkodó akkor pihen meg, ha munkájának végére ér, műve megvalósult és léttel bír [...] amit a Szentírás mond, úgy értelmezzük, hogy Isten a mi belső munkálkodásunkban leli kedvét, ebben talál megelégedettséget és nyugalmat” Eckhart, *Die lateinischen Werke* I. 299 és 321. old ill. Eckhart: *Útmutató beszédek* „Az erény tökéletessége csakis a küzdelemből ered”. Ld. még. 2 Kor 12,9 és Jób 7,1.

- ⁶ Jn. 16,33 „Ezeket mondtam nektek, hogy én bennem békességetek legyen” 1416.old., ill. Mt 5,9 „Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket”.
- ⁷ „Isten és egyedül Isten pihen meg, és egyedül saját magában [...] minden benne, kizárólag Ő benne talál nyugalmat” in. Eckhart Mester: *A Teremtés könyvének magyarázata*. (Ford. Szebedy Tas) Budapest, Helikon Kiadó1992. 54. old.
- 6 ⁸ v. ö. Eckhart: *Útmutató beszédek* (8. és 23. fejezet): „Akinek Isten minden dologban ilyen jelenvaló lett és értelmét a legteltesebb mértékben uralja [...] egyedül az ismeri az igazi békességet [...] Isten önként szenved el a megaláztatást és veszi magára a bajt, [...] csak azért, hogy béke legyen azokban, akik Őt szeretik és Hozzá tartoznak [...] Olyannyira vagy Istenben, amennyire a békében és annyira Istentől távol, amennyire a békétől távol. Ha csakis Istenben leledzik valaki, akkor békességre jut. Amennyire Istenben, annyira a békében. Azt, hogy mennyire vagy Istenben, és mennyire nem, felismerheted abból, hogy békében vagy békétlenségben élsz-e.” továbbá Eckhart, *Sermo XXXIII* n. 334
- ⁹ 1 Jn. 5,4 SZIT Újsz 706. oldal.
- ¹⁰ Eckhart itt az Egek-Egére, a Mennyre, ill. legfelső égi szférára vonatkozó, a saját korában közkeletű nézetre utal. Ezt a korban mérvadó *A mennyei hierarchiáról* című mű ekként fogalmazza meg. „A mennyei lények első rendje, mely Isten körül foglal helyet [...] örökké mozgékony állandósággal, egyszerű, szakadatlan körmozgást végez.” (Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész, *A mennyei hierarchiáról*. (Ford Erdő Péter) In. *Az isteni és az emberi természetéről* II. Budapest, Atlantisz Kiadó1994. 233.o.). Ugyanakkor a Mennyben örök nyugalomra és békére lelnek az üdvözültek. Ld. még Eckhart: *Az isteni vizsgálás könyve*, mely szerint „a mennyei ember szíve a Mennyekben van, és azt, akiben Isten látható, akiben Ő munkál, már nem éri fájdalom és szomorúság.” Továbbá Eckhart Mester Mária és Márta példáját elemző prédikációját. („*Intravit Jesus*” DW 1 Quint szerinti 28. prédikáció)
- ¹¹ A test és lélek viszonyát másként mutatja be Eckhart, *A nemes ember* kezdetű prédikációjában: „A külső emberhez tartozik mindaz, ami a lélekhez kötődik ugyan, de hús veszi körül, közösködik vele, és tagjainkban – szemünkben, fülünkben, nyelvünkben, kezünkben és hasonlókban – testi együttítást fejt ki. Mindezt a Szentírás: régi embernek, földi embernek, külső embernek, ellenségnek és szolgának nevezi. A bennünk meglévő másik ember a belső, akit az Írás új embernek, mennyei embernek: ifjúnak, barátának és nemesnek nevez.”
- ¹² v.ö. Arisztotelész: *A lélek* 51-52.o. „ha ugyanis a szem élőlény volna, a látás volna a lelke. [...] Minként a szem pupilla és látóképesség, úgy a lélek és a test is együttvéve adják az élőlényt.” In. *Lélefilozófiai írások*, ford. Steiger Kornél, Budapest, Európa Kiad.1988.
- ¹³ v.ö. Eckhart RS.II art.47, II4 art14A
- ¹⁴ Isidorus Hispalensis: *Etimologiae* 8,4 „A héber farizeus szó elkülönülöket jelent, mivel a farizeusok a hagyomány és a törvények szigorú megtartását hangsúlyozták, ezért 'igaz mivoltuk által elkülönülteknek' nevezték őket.” Ld. még Johannes Chrysostomus, In. *Matth Homilia 32* „A farizeusok úgy böjtöltek, ahogy a Törvényekből tanulták, miként mondja is egyikük Lukács evangéliumában.”
- ¹⁵ Augustinus: *A szabad akaratról*. „A Teremtő ki akarta mutatni, hogy az emberi lélek méltóságban mennyire kiemelkedik a többi testi teremtmény közül.” In. *Fiatalkori párbeszéd* 1986. SZIT 423.o Ld még Eckhart: 3. *Prédikáció*: „A lélek oly nemes legfőbb és legtisztább mivoltában, hogy a meserek még nevet sem tudnak találni rá.” és Eckhart, *Sermo XXXVIII*,384; 11;112, valamint *Sermo XVII*,482 utalás Augustinusra.
- ¹⁶ v.ö. Eckhart: *In Iohannem* n. 318 „phares enim divisio (elválasztás), est et separatio (elkülönítés)”. Továbbá Albertus Magnus,: *Ad Luc 7,36* „Quidam de Pharisaeis. Ecce dignitas invitantis. Particulari enim signo segregatur iste ab illis.”
- ¹⁷ Arisztotelész, *Metafizika* 981b „Általában annak, hogy tud-e valaki vagy sem, a tanítani tudás a jele.” Halasy-Nagy József ford. Budapest 1936, 37.o. Eckhart talán a tanulatlanoknak tudóssá válásával Szókratész tanítására is utal.
- ¹⁸ vö 1 Jn 4,16 „Az Isten szeretet, és aki kitar a szeretetben, az az Istenben marad, s az Isten is benne marad.” Ld. még Jn 15,10-12 és 17,26.
- ¹⁹ Eckhart valószínűleg Clairvauxi Szent Bernát *Isten szeretéről* című művére utal, az ott elmondottakat egészíti ki.

- ²⁰ Augustinus: *In Iohannis evangelium tractatus*. „Nagyobb tett az istentelent üdvözíteni, (t. i. a bűnös embernek irgalmazni) mint Eget-Földet teremteni, mert Ég és Föld elmúlnak, de a megigazulás örökre megmarad, illetve Krisztus igéi (Mt 24,35) nem múlnak el”, PL 35, 1823, v.ö. *Zsolt 145,9 SZIT*. „Az Úr jóságos mindenkihez, telve irgalommal minden iránt, amit alkotott: „Aquinoi Tamás, *Summa theologiae* I. II.q.113 a.9: ad 3 ezzel szemben a cselekvés módját tekintve a teremtést tartja Isten legfőbb művének. Ld. még Eckhart: *Útmutató Beszédek* 12. fejezet.
- ²¹ *Glossa ordinaria*. „Az Igazságosság és az Irgalmasság annyira összetartoznak, hogy egyiket össze kell hangolni a másikkal.” „Bár a farizeusok gyakran áldoztak a templomban, azonban amikor nem vállalták fel az irgalmasság cselekedeteit – ami az igaz-mivolt bizonyága –, hiába akartak igaznak tűnni mások szemében.” Ezt a két Glossa szöveget Aquinoi Tamás idézi a *Catena Aurea*-ban 131. és 294.old.
- ²³ v.ö. Clairvaux-i Bernát: *Isten szeretéről* XV. fejezet 33: „...mindörökre bírja a lélek a szeretet negyedik fokát, mikor mindenekfölött és egyedül az Istent szereti; mert magunkat sem szeretjük másért, mint csak Óérette, hogy Ő maga legyen jutalma azoknak, akik Őt szeretik, örök jutalma azoknak, akik Őt örökre szeretik.”
- ²⁴ Itt utalás történik Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész a középkor, és különösen a misztikusok számára fontos *Az isteni nevekről* illetve a *Misztikus teológia* című műveire, amelyekben a szerző többször is kijelenti, hogy Istenre nincs emberi szó és név. Eckhart azonban polemizál is vele, mert kifejezetten Isten megismeréséről beszél, holott a hivatkozott szerző ezt is határozottan tagadja, v.ö.ps. Dionysios, *De divini nominibus* in. PG3,680. Ld. még Eckhart: *Nunc scio vere prédikáció*: „...a megismerésben az értelem által a lélek Istennel egyesül. Az értelem a tiszta létbe hatol, a megismerés során előre siet, az élre áll és áttör, hogy megszülethessen az isteni Egy-születött fiú.” in *Die deutschen Werke* I. kötet Ford J. Quint. 3. Prédikáció.
- ²⁵ Eckhart itt valószínűleg a szeretetre, mint érzésre utal, az érzés pedig a testi jellegű, a földi étellel van összekötve, s ezáltal a mulandósággal is. 1Móz 3,21-ben ír Ádám és Éva ruhájáról ezt Tertullianus általánosságban, az emberi bőrként értelmezte, Augustinus, Zsoltárokhoz fűzött magyarázataiban (103,1,8) a halandó mivolt jelképeként fogta fel, arra tekintettel, hogy a ruhaként hordott bőr a halott állatok bőréből van. Ld. még Augustinus: *A Teremtésről a manicheusok ellen* 2,32 illetve Órigenész: *Homili*. In. *Leviticus* 6,2 PG 12,101. Itt Ádám és Éva bőrruhája szintén annak a jelképe, hogy halandók lettek, testi mivoltukat jelképezi. Ágoston *Vallomásai* 7. könyv 18. fejezetében pedig azt, hogy Isten emberré lett Krisztusban, akként írja le, hogy mintegy látjuk ezáltal a „bőrköntösünk” leplébe öltözött, ekként véve ‘gyöngé’ istenséget.
- ²⁶ v.ö. Ágoston: *A Szentháromságáról* 14. 8. fej. 11 PL 42,1044). Ld. még Eckhart: *Predigt* 43 „Valami nagyon titkos, ami fölötté áll, s ez a lélek vezetője [...] ott megy végbe a valódi egyesülés Isten és a lélek között.” Továbbá Eckhart *Predigt* 38 „A lélekben lévő fény [...] Istent fogadja be közvetlenül és tárja fel oly leplezetlenül, amilyen Ő önmagában, jóllehet ez a befogadás a beleszületéskor megy végbe [...] inkább van Istennel egységben, mint bármely (lélek)erővel, amellyel egyébként lét-egységben van.” E két prédikáció forrása: Meister Eckhart: *Die deutschen Werke* II. (Ford. J.Quint) 224-245 ill 310-330. old.
- ²⁷ Augustinus: *De Genesim ad litteram* VI. c.29 n. 40. PL 34,35.

Ennek a népnyelvű prédikációnak a mondandója oktató, tanító jellegű, benne Eckhart egyes filozófiai-teológiai nézeteit tömören, néhol aforisztikusan paradoxonok alkalmazásával ismerteti. Ez a hozzáállás a kortársak számára egyáltalán nem volt megszokott, sőt inkább újszerű – az ígéhirdetés megújítási kísérlete. Emellett a nyelvi sajátosságokat is figyelembe kell vennünk. Eckhart német műveinek fordítója, Josef Quint szerint a latin terminusok a középkori németbe átültetéssel olyan sajátos jelentésárnyalatot kaptak, melyet nemhogy a latin eredeti, de még a modern német nyelv sem képes visszaadni

Eckhartnak, miként a rend büszkeségének, Aquinoi Tamásnak szintén kijutott az a megtiszteltetés, hogy a kor legnevesebb egyetemére hívták meg kétszer is rendes, kinevezett egyetemi tanárnak (magiszter). A magisztereknek („a mestereknek”) három fő feladata volt az egyetem teológiai fakultásán: az első a Szentírás értelmezése, beleértve az egyes kérdések kutatásához szükséges módszerek és érvek ismeretét és továbbfejlesztését, a második a tudományos vita művészetének ismerete és tanítása, végül az oktató célú prédikálás.

A középkori egyetemeken való prédikálás azonban nem volt afféle járulékos tevékenység, harmadrendű dolog, hanem a magiszterek fent utalt első két tudományra épült, azok gyakorlati alkalmazását jelentette. Ennek elveit és szabályait a „skolasztikus vagy egyetemi” prédikáció tudománya az *ars predicatoria* dolgozta ki.

Az ilyen prédikáció alapja az adott napon olvasandó szentírási idézet a *thema* ehhez járul a prédikátor által ezzel összekapcsolni kívánt másik idézet a *prothema*, ezekre utalva nevezik ezt a műfajt „thematikus prédikációnak” is.

Az ilyen prédikáció az erkölcsi nevelés és lelki vezetési feladatok mellett markánsan tanító jellegű volt, az idézetek értelmezése központi helyet kapott. Az értelmezésnek több síkja volt: a szöveg elsődleges jelentésének elemzése (*sensus litteralis*), az átvitt értelem (*allegoricus*), az erkölcsi (*moralis*) és az ember végső céljára utaló (*anagogicus*). Az értelmezéséhez hagyományosan „kulcsok” (*claves*) tartoznak, melyek a hallgatók számára megnyitják a megértést. Ilyen kulcsok hagyományosan a bibliai idézet egyes szavainak szó szerinti kifejtése, a párhuzamos bibliai helyekre való utalás, különböző tekintélyes szerzők idevonatkozó nézeteinek ismertetése és összeegyeztetése, az allegorikus értelmezés, ok-okozati összefüggések feltárása, valamint azonos szógyökből adódó variációk vizsgálata.

Eckhart itt olvasható szövegében felhasználja az irodalmi retorika technikai eszköztárát, de természetesen más céllal, mint a latin pogány szónokok, hiszen beszéde tanító és spirituális célokat tart szem előtt. Sajátossága, hogy az elterjedt, köznapi értelmezéshez képest új szempontot emel ki, mint

Új Forrás 2010/10 – Bányai Ferenc: *Ars predicatoria* és a népnyelvű spirituális irodalom
Eckhart mester prédikációja „Qui in te est, miserere mihi” (Os. 14,4)

pl. a farizeus szó esetében, valamint igencsak eltérő időből és helyről származó pogány és keresztény forrásokat együttesen használ.

10 Eckhart páriját ritkítóan népszerű és híres prédikátor volt a maga korában. Személyiségének egyedi jellegén túlmenően újszerű hozzáállása, az előszóban megjelenő gondolati gazdagság, elmélyedésre ösztönzés és a nyelvi kifejezések sokrétősége sokakat megérintett. Művei ezért maradhattak fenn oly sok hallgatói lejegyzésben. Tanultságának elismerést fejezi ki, hogy Hocheimi Eckhartot – holott sok egyéb híres „mestert”, vagyis egyetemi magisztert ismerünk – az utókor Eckhart Mesterként emlegeti.

Az itt olvasható szöveg minden valószínűséggel további magyarázatra szorult a laikus, teológiailag teljesen képzetlen, vagy a párizsi egyetemi, illetve *studium generale* szintű képzettségben nem részesült szerzetes testvérek és nővérek részéről egyaránt. Erre Eckhart a *cura monialium*, a felügyelete alá tartozó kolostorok lelki vezetése során, a spirituális, életvezetési tanácsadás és beszélgetések alkalmával lehetőséget biztosított. Néhány prédikációjának fennmaradt kézírata őrzi e beszélgetések nyomát ott, ahol a szövegben a prédikátor beszéde egyszer csak párbeszédé alakul és Eckhart válaszol a hallgatók kérdéseire. Kifejezetten ilyen alkalmat adtak a „collatio” vagyis a vecsernyét követő, dogmatikai ihletésű és a keresztény hitéletre vonatkozó személyes hangvételű tanító beszédei és az azokhoz kapcsolódó kérdések-válaszok. Ezek közül is fennmaradt egy, az erfurti korszakából származó *Útmutató beszédek*.

A szépről való filozófiai gondolkodásra döntő hatással voltak azok a platóni dialógusok, melyekben Szókratész a szépséget szoros összefüggésben tárgyalja a szerelem fogalmával. „A »szépről« – írja Heidegger – Platón gyakran beszél a dialógusaiban, anélkül, hogy a művészetéről is szót ejtene. Létezik egy párbeszéde, melyet azzal az alcímmel láttak el: *peri tú kalú*, a szépről; arról a műről van szó, melyet maga Platón

Cseke Ákos 11

ORDO AMORIS¹

a beszélgetés egyik résztvevőjéről, Phaidroszról nevezett el. Később azonban más alcímekkel is ellátták ezt a művet: *peri pszükhész*, a lélekről, illetve: *peri tú erótosz*, a szerelemről. Ebből világosan látszik a beszélgetés valódi tartalmát illető bizonytalanság², ami, mint Heidegger megjegyzi, távolról sem jelenti azt, hogy a *Phaidrosz* ne volna egységes mű. Az egységet éppen a sokaság hozza létre, vagyis az egyes alapvető témák, a szépség, a lélek és a szerelem közötti lényegi összefüggés, amit Heidegger szerint a léthez való viszony határoz meg, bár Platón esetében szerencsésebb volna talán az istenihez való viszonyról beszélni. Az emberhez Platón szerint mindenesetre lényegi értelemben hozzátartozik az, amit Heidegger a *Phaidrosz* nyomán a lét megpillantásának nevez, és amelynek lényegét az ember számára épp az mutatja, hogy ez egyben a legtörekenyebb képessége, amit folyton-folyvást helyre kell állítani. Ezt teszi lehetővé *erósz*, mely a látszatok világába merülő embert igaz útjára figyelmezteti, ami azonban nem volna lehetséges anélkül, hogy magában ebben a látszatban ne tűnne s ne ragyogna fel a szépség hatalma révén a tiszta lét birodalma.³

A léleknek a léthez vagy az istenihez fűződő viszonyában így játszhat döntő szerepet a szerelem és vele szoros összefüggésben a szépség valósága; a szépség jelenségéhez nemcsak a megjelenés, a közeledés, a felfénylés tartozik hozzá, amiről az előző fejezetekben volt szó, hanem a szerelem ereje általi áthelyezés, eltávolítás és elmozdítás is (ekphanesztaton einai kai eraszmíotaton, *Phaidrosz* 250d), és való igaz, hogy – mint Heidegger felhívja rá a figyelmet – Ficino fordítása, az „*amabilis*” talán nem fejezi ki kellőképpen Platón intencióját, aki nem a szépség kedves és szeretetre méltó voltát hangsúlyozza, hanem döntő, egzisztenciális és metafizikai-teológiai erejét. A *Phaidrosz* jelentősége az, hogy benne Platón az istenismeret olyan formáját dolgozza ki, mely nem a hit, hanem kifejezetten a vágyódás emberi valóságán és képességén alapul. Ezt látjuk *A lakoma* utolsó előtti beszédében is: a szépség szerelmese „mindenfelé járkalva a szépet keresi, amelyben nemzeni tud”, és a szép különböző fokozatain át, melynek megfelelnek a vágyódás és a

szeretés különböző, egyre magasabb szintű módjai, jut el „szép roppant tengeréhez”, majd pedig, „a szép tudományának” köszönhetően, „magához a széphez” és a halhatatlansághoz.⁴

12 Ez a szépségtapasztalat a *Phaidroszban* és *A lakomában* minden, csak nem a modern értelemben vett esztétikai tapasztalat, ahogyan „a szép tudományát” is alaposan félreértenénk, ha esztétikaként kezelnénk. A Platón által megjelenített szépségtapasztalatot önmagában sem az érzéki megismerés (Baumgarten), sem az ítélőerő (Kant), sem az élmény (Dilthey), sem az önmegismerés (Gadamer) fogalma nem meríti ki; ez a szépségtapasztalat érzékeinket, értelmünket éppúgy megmozgatja, mint emlékezetünket, érzelmünket, vágyainkat vagy például reményünket, melyet egy felejthetetlen, elmúlhatatlan szépségbe vetünk, ami maga is csak árnyéka az isteni lét tiszta ragyogásának, amihez hozzáköthetjük egész életünket, és ami egyben eloldhat bennünket mindentől, ami élet, ami szép, ami művészet, ami ítélőerő vagy önmegismerés, és amit a modernség „esztétikumnak” nevez. Kerényi Károly kitűnő összefoglalását adja ennek a teóriának: „A platonizmus világképe rendkívül merev volna, ha nem volna elengedhetetlen alkotórésze »erósz«: nem valami sápadt s természetellenes »platóni szerelem«, mint a felszínes köztudat hitte, hanem testet-lelket átható, szellemet szabadító mozgatóerő. A mi keletkező világunk úgy lebegne a lét és a nemlét, az ideák és a semmi között, mint a hajnali, s ugyanakkor esteli szürkület nappal és éj között. A lét, a valóság, az örök formák birodalmát a csillagok felett sejtenők. Várhatnánk mozdulatlanul s tehetetlenül halálunkra, amely bejuttat az ideák mennyországába. Ilyen élettelen és életellenes volna a kép, ha a szépség minden homályos átható fényéről nem vennénk tudomást s megfélemedne Erószról, amelyet lánggra lobbant. Akit a Szép az Agathon felé fordított s mozgásba hozott az Erósz, annak az ideák nincsenek többé a csillagok felett, elérhetetlen magasságban. Megindul feléjük, s ha az Erósz ki nem alszik benne a testi szféra szűk határán, ha a Szép csak kószolója volt a legmagasabb minőség, a Jó borának, akkor nincs megállás, úton van feléjük állandóan. Pillantása eléri, emlékezete övének tudja őket. A tudás egyszer fellobbant lángja futótűzzé lesz, amely benne, a tudóban elemészt minden testit. Az örök formák világa teszi őt magáévá. Nem mint ábránd- és jutalomvilág, amely kárpótol és megpihentet, hanem mint az igazi valóság, amelynek gazdagsága elképzelhetetlen volt s kimeríthetetlen marad.”⁵

Az isteninek ez a tapasztalata nem pusztán a szépség kategóriájával írható le, és ha Platón más dialógusaira vagy akár Órigenészre, Ágostonra, Tamásra gondolunk, még helyesebb, ha azt mondjuk, hogy nem feltétlenül a szépség segítségével mutatható be; ugyanakkor vannak olyan középkori szövegek, melyekben az istentapasztalat – hasonlóan ahhoz, amit Platón említett dialógusaiban figyelhetünk meg – távolról sem kizárólag, de jellegzetesen

a szépségtapasztalathoz kötődik, nem oly módon, ahogy például Eriugena vagy Bonaventura egyes szövegeiben látjuk, vagyis az érzéki-világi szépségtapasztalat által, hanem a vágyódás, a szeretet, a szerelem és a lélek fogalmán keresztül. Balthasar három nagy ókori kérdéskört nevez meg, amelyek „szinte változatlan formában nyúlnak át és nyúlnak bele a kereszténységbe. Az első a teremtmények Istentől való eredése (egressus) és Istenhez való visszatérése (regressus)... A második téma az *erósz*: az őseredeti egy, az őseredeti szép, azaz Isten felé transzcendáló véges teremtmény alapvető törekvése... A harmadik mozzanat [pedig] a lelki és szellemi szépség, amely Platónra és Plótinoszra nyúlik vissza.”⁶ A három téma vagy mozzanat nyilvánvalóan szorosan összefügg egymással nemcsak a platonikus és neoplatonikus, hanem a középkori bölcseletben is. Az itt következőkben a szerelemnek és a szeretetnek erről a bölcseletéről lesz szó, a szerelemtől vagy szeretetről, mely kitüntetett helyet foglal el a szépség fogalomtörténetében, hiszen a középkorban a szép fogalma nem utolsó sorban a lélekhez köthető: „a szeretet a lélek szépsége”, mondja Ágoston, aki e kijelentésében egyszerre tarthatja magát a platonikus hagyomány és a zsidó *Énekek éneke* örökösének.⁷

A platonikus hagyományt nem szabad egy az egyben azonosítanunk a görög vallás és bölcselet világával. Bár Hésziodosz valóban fontos szerepet szán neki az *Istenek születésében*⁸, Erósz – Aphroditével szemben – a görögség számára nem volt hivatalos és általánosan elismert isten: ezt jelzi, hogy mindössze egy kultuszhelye ismeretes.⁹ Phaidrosz némileg jogosan mondja tehát *A lakomában* (177c): „Erósz mind a mai napig egyetlen ember sem merte méltóképpen megénekelni! Ennyire elhanyagolták ezt a hatalmas istent.” A dialógusban Erósz dicséretei Szókratész dicséretével érnek véget, egyszerre demitizálva és remitizálva a szerelem alakját,¹⁰ kétségtelen azonban, hogy a platonikus szerelemtannak nem a filozófus alakjával való játék a kizárólagos tétje, hanem az ember olyan meghatározása, amelyben a szenvedély (pathosz) nagyobb szerepet kap, mint az önmegtartás erénye (hexisz).

A *hexisz*, írja a platóni szerelemfilozófiának szentelt fontos könyvében Gerhard Krüger, a belső tartás az emberben, a *pathosz* pedig a szenvedély, a külsőnek való kitettség élménye. Az önmegtartásra törekvő ember alapvető törekvése az, hogy a belső szubjektum határkijelölő tapasztalatára helyezze a hangsúlyt. Minden csak annyiban létezik, amennyiben én veszem tudomásul, ahogyan én fogadom be. Nekem kell, a saját erőmre támaszkodva, saját létem mértékét meghatároznom és biztosítanom. A platonikus tanítás azonban – legalábbis *A lakomában* és a *Phaidroszban* – azon alapul, hogy „legnagyobb javaink az örületből származnak”, vagyis abból a minket megszálló isteniből (enthúsziaszmosz), ami meghaladja az értelem határkijelölő hatalmát.

A világban élő szubjektum nem önmaga vonja meg létének határait, hanem az a szerelmi vagy isteni másvilág, amely elborítja őt, oly módon, hogy ez a befolyás nem a szubjektum által áhított mértékű, nem hozzá viszonyított, hanem ahhoz az erőhöz képest nyeri el sajátosságát, amiből maga a befolyás származik. Nem a szabadságban áll az ember méltósága, hanem a szerelmes elkötelezettségben, vagyis abban, hogy „az ember – mint Krüger írja – szabad arra, hogy önmagát mint szabad, önhatalmú lényt elfelejtse”. Ez nem észellenességet takar, hanem azt az emberi feladatot jelzi, hogy „helyesen értsük szenvedélyes önmagunkat”. Így válik a szerelem dicsérete „saját létem valódi mértékének megismerésévé”, amennyiben ez a mérték *per definitionem* túl van mindazon, ami én vagyok, és ami az értelmemmel befogható.¹¹

Fontos látni, hogy a szerelemteória, melyben központi szerepet kap a szépség, és mely mintegy elvezeti a lelket az igazi mérték meglátásához, nem minden görög filozófusnál vált meghatározóvá: Arisztotelész például inkább a *pathosz* temperálását, a sztoikusok pedig tagadását kísérelték meg;¹² mind az arisztoteléanus, mind a sztoikus bölcslethez hiányzik tehát a szenvedélyes ének az a szenvedélyes bölcslethez, amellyel a platonizmusban találkozunk – ráadásul más műveiben maga Platón is többször elítélően vélekedett erről a „platonikus” szenvedélytanról, mondván, hogy a szerelmi örület nem halhatatlanná, hanem boldogtalanná, rosszabbá és szerencsétlenné tesz bennünket.¹³ A szerelemnek a szépséggel szorosan összefüggő bölcslethez az évszázadokon átívelő platonikus hagyománynak egy fontos szelethez tehát csupán, nem pedig „az” ókori vagy „a” görög szerelemtan.¹⁴

A zsidó hagyomány kapcsán ugyanezt a kettősséget figyelhetjük meg: nem állíthatjuk, hogy a szerelem- és a szépségtapasztalat döntő momentum volna az Ószövetség világában, egy-egy szövegben mégis mindenképp fölé álló hatalomként jelenik meg a szépség és a szerelem. Ilyen jellemzően az *Énekek éneke*, mely a Bibliának az a szövege, amelyben a leggyakrabban találkozunk az emberi tulajdonságot leíró „szép” jelzővel (ami az egész héber Bibliában huszonnyolcszor, abból itt tizenegyszer szerepel)¹⁵, és amely, mint Balthasar írja, a férfi és a nő közötti *erősz* szépséges, dicsőséges felfénylése: az egymást kereső, elvesztő és újra megtaláló szerelmesek oly mértékben abszolutizálják a szerelem hatalmát, hogy még Istent is elveszítik a szemük előtt, méghozzá úgy, hogy közben sem házasságról, sem gyermekáldásról, sem a teológusok által gyakran emlegetett „bűnös szerelemről” nincs szó.¹⁶ „Kinek volt olyan tiszta a tekintete, hogy tiszta szöveggé olvassa az *Énekek énekét*?” – teszi fel a kérdést Balthasar Karl Barth nyomán, amivel kimondva-kimondatlanul valamilyen mértékben tisztátalannak mondja azokat az értelmezéseket, melyek nem férfi és nő, hanem lélek és Isten vonatkozásaként mérték csak olvasni ezt a szöveget.

Molnár János Barth és Balthasar értelmezését követi akkor, amikor szintén síkra száll amellett, hogy a szépség fogalma az Ószövetségben és az *Énekek énekében* kifejezetten antimitikus, vagyis „nem isteni emanáció, hanem tény, mely látható és érzékelhető”, elsődleges hordozója pedig az ember, a férfi és a nő egyaránt, illetve a természet maga. „A héber 15 ember sehol sem mondja ki, hogy Isten szép. A szépség a teremtett világ sajátja, maga is teremtett valóság, a Teremtő alkotása, s nem az ő metafizikai tulajdonsága.”¹⁷ És bár alighanem túlzásnak tekinthető az a vélekedés, hogy míg „az ókori népek csak mitológiákban tudtak a szerelemről beszélni”, addig a zsidó hagyomány „mitológiátlanított profanitással beszél róla”, mert elutasítja a szerelem istenítését és mítoszt,¹⁸ kétségtelen, hogy a Biblia és azon belül a Salamon királynak tulajdonított *Énekek éneke* világában a szerelemtapasztalat nem vonatkozik oly feltétlenül és közvetlenül Istenre, mint a platonikus hagyományban.¹⁹

Az *Énekek éneke*, a legszebbnek tartott zsidó szerelmi vers vagy versciklus, melynek Jeromos által készített latin fordításában (Vulgata) összesen tizenhatszor fordulnak elő a szépséget kifejező *pulchrum* szó ragozott alakjai²⁰, mindenekelőtt (feltehetően) valóban a szerelem olyan varázslatos éneke, mely profán milióból származik. Az Isten szó nem is szerepel benne – az Úrra összesen egyszer történik utalás –, a szépség- és szerelemtapasztalat tehát itt nem egyértelműen jelent istentapasztalatot; egyes értelmezők szerint az istenire való hivatkozás egyenesen „meghamisítja a könyv gondolatát”²¹. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az ének keresztény értelmezésében, mely Órigenésztől Lutheren át Paul Claudelig ível, meghatározóvá vált az az „allegorikus” értelmezés, mely a vőlegényben és a menyasszonyban Isten és ember találkozását és szerelmét, a női és a férfi szépségben pedig a görögül és latinul nőnemű szóval kifejezett emberi lélek (pszükhé, anima) és Isten szépségét pillantotta meg. Az *Énekek éneke* értelmezése kapcsán Balthasar meg is jegyzi, némiképp ellentmondva fent idézett véleményének: „Az *Énekek éneke* már Bernátnál és követőinél, de éppúgy a szentviktoriáknál is mintegy a világ magyarázatának tömör foglalata: elvégre itt a legfelső bibliai tekintély szavatolja és igazolja, hogy az emberi (és miért is ne a kozmikus) *erosz* közvetlenül kifejezi a *caritas* valamennyi misztériumát, az emberi *passio* mint szenvedély akadálytalanul átalakul isteni passióvá, Krisztus szenvedésévé, és a szépség iránti elragadtatott szeretet tárja fel a végső igazságot és bölcsességet.”²²

Természetesen vehetjük ezt az eredeti zsidó hagyomány eltorzításának is, de mégsem erről van szó, hiszen a házassági metafora a kezdetektől fogva jelen van az Ószövetségben, ahol Jahve a választott nép jegyeseként jelenik meg, és már a zsidó értelmezések is erre hivatkozva tartották kanonikusnak

a művet (bár erre nem történik utalás az *Énekek énekében*), és az Újszövetségben is fontos szerepet kap.²³ A nehézség abban áll, hogy ha tisztán az isteni szerelemre való utalást látunk minden egyes sorában, akkor nem veszünk tudomást az *Énekek éneke* ránk hagyományozott szövegéről, melyben szigorúan véve egyetlen szó sem szól Istenről; ha viszont tisztán emberinek tartjuk a benne olvasható szerelmi énekeket, akkor elfelejtjük a vers vagy a versek kontextusát, vagyis hogy a Szentírás szívében található alkotásról van szó, és hogy aki az *Énekek énekét* ismeri és olvassa, az óhatatlanul felidézi magában az Ószövetség olyan kijelentéseit is, mint például: „Hogyan vethetnélek el, Efraim, hogyan hagyhatnálak el, Izrael? [...] Szívem elváltozott, egész bensőm remeg” (Oz 11,8). Nem kell a modern hermeneutika alapos ismerőinek lennünk, hogy megállapítsuk, a kontextus, jelen esetben a bibliai kontextus, amelyben egy szöveg feltűnik, nagymértékben befolyásolja jelentését, intencióját, és bizonyos fokig meghatározza értelmezését is.

Nemcsak a próféták, hanem Krisztus felől is olvasható ez az ének: az egyik elemző egyenesen azt állítja, hogy – keresztény szempontból – a János evangéliuma nélkül nem jöhetett volna létre az *Énekek éneke* kommentálásának gazdag hagyománya; az *Énekek éneke* csak az evangéliumok szellemében nyeri el igazi értelmét, nemcsak az olyan szövegszerű utalások révén, mint amit például Keresztelő Szent János mond Krisztusról és a népéről,²⁴ hanem elsősorban azért, mert az Ige megtestesülése teszi lehetővé az ember olyan felfogását, amelyben a „szexuális metafora az Istennel való kapcsolat valós megjelenítése lehet”²⁵. A keresztény misztika története a „platonizmusban és a hellenizmusban dekarnalizált ember paradox, fáradhatatlan és visszaviszszatérő rekarnalizációjának története”, amelynek köszönhetően a lélek immár képtelen arra, hogy letagadja „a másik érintése iránti kifogyhatatlan vágyát, melynek mindig megvan a maga története, melyet mindig megtapasztalunk, melyet mindig ajándékként fogadunk el, és mely mindig eszkatologikus jellegű”, és amelynek köszönhetően az ember „csak azáltal érti meg magát, hogy felismeri: szeretve van”. A középkoriakon kívül elsősorban Lévinásra és Marionra hivatkozó tanulmány szerzője a keresztény lélek eredendő másra/másikra vonatkozását emeli ki, azt, hogy az Istenre szomjazó lelkét „megalázza, megsebz, megtöri, és keresztre feszíti a Másik iránti vágy”.²⁶ Ebben az értelmezésben tehát a kereszténység befogadja és egyesíti magában a platonikus hagyomány (mely a szeretet alanyára és vágya minőségére helyezi a hangsúlyt) és a zsidó tradíció (melyben az embernek a másik iránti és a másik általi szeretete, szeretettsége játszik alapvetőbb szerepet) a maga szempontjából a legkitűnőbbnek és a legmegragadóbbnak tűnő elemeit.

Lettieri tanulmánya két szempontból is jelentős (függetlenül attól, hogy állításai nem minden esetben fedik a szövegekben tükröződő valóságot:

így például Nagy Szent Gergely kommentárját, mely épp arra helyezi a hangsúlyt, hogy „a testről való beszéd által mintegy kívül kell helyeznünk magunkat a testi valóságon” és a szenvedélyektől a szenvedélyektől való megszabadulásig kell eljutnunk;²⁷ nehezen értelmezhetjük úgy, hogy abban „a test rekarnalizációja” történik meg). Elsősorban azért, mert világosan rámutat, hogy az inkarnáció eseménye, a testté vált Ige, vagyis a testről, a húsról való gondolkodás az, ami révén a keresztény hagyomány vagy legalábbis annak egy fontos irányzata mintegy kiemelte az *Énekek énekét* a többi ószövetségi könyv közül, és alapvető szöveggé tette.²⁸ Másrészt azt is jelzi, hogy a szerelem „isteniségében” nemcsak arról van szó, hogy a földi szerelem tapasztalatát rávetítjük az égi szerelemre, mintegy azonnal el is különítve a két szerelmet egymástól, hanem arról, hogy eredendő egységüket és egymásra épülésüket hirdetjük. A testiség, a testi-lelki szerelem itt nem pusztán az, amitől el kell rugaszkodni az égi szerelem érdekében és nevében, hanem az, aminek a közegében érthetővé és valóságossá válik az Istenhez fűződő viszony. A szerelem az istenivel való találkozás kifejezése és megjelenítése, melyet a testi és a lelki szépség elemi hatásával való találkozás gerjeszt és indít útnak; így kapcsolódik össze, más kontextusban ugyan, de mégis a görög filozófiai tradícióhoz hasonlóan, az *Énekek éneke*-kommentárra épülő keresztény bölcséleti hagyományban is a szépség, a szerelem és az isteni fogalma és valósága.²⁹

Mindez szorosan összefügg a testiség, az érzéki valóság és az érzékelés fogalmával, mely nélkül a szerelem valósága elképzelhetetlen; az *Énekek énekének* szentelt figyelemre méltó könyvében Chrétien hangsúlyozza is, hogy míg az *Államban* Platón a nagyobb közösség, a polisz életét és valóságát a lélekre való hivatkozás segítségével mutatja be, addig a keresztény misztika a testrészek filozófiájával vagy a test logikájával írja le adott esetben az egyház működését: a platonikus tradícióban a közösség megértésének tükre és viszonyítási pontja a lélek, a keresztény misztikában pedig a test.³⁰ „A test mindenütt-jelenválósága szükségyszerűen részét képezi a megtestesülés vallásának.”³¹ A keresztény *Énekek éneke*-kommentároknak épp az az egyik legizgalmasabb problémája, hogy miként értelmezik a testi vonatkozásokat, a csókot, a kebleket, az ajkat, a nászagyat, az ölelést a középkori keresztény szerzetesek azokban az írásokban, melyeknek a legnagyobb része kifejezetten monasztikus használatra, vagyis maguknak a szerzeteseknek készült, a kérdés pedig az, hogy ennek során átértelmezik, vagyis pusztán meghamisítják a valóság szövegét és szövetét, illetve a bibliai éneket, vagy inkább a mélyére hatolnak; számos mai értelmező Chrétienhez hasonlóan hajlik arra, hogy inkább ez utóbbi nézetet favorizálja. Ebben azonban, mint már említettem, távolról sincs konszenzus,

és azt is fontos látni, hogy a látszólagos hasonlóság mellett a különböző korszakokban más-más szerzők által lejegyzett *Énekek éneke*-értelmezések maguk is igen különbözőek lehetnek.

Ami történeti szempontból a leginkább figyelemre méltó ezekben a szövegekben, az az, hogy a szerelem és a szeretet valósága Plátón és Plótinosz számára csakúgy, mint Órigenész, Ágoston, Bernát vagy Szentviktori Hugó számára – ez még Ficinóra, Giordano Brunóra és Keresztes Szent Jánosra is igaz –, a bölcelet központi fogalmának számít, miközben a 17–18. századtól fogva alig tudunk olyan jelentős filozófiai életművet említeni, amelyben meghatározó fogalomként szerepel a szerelem. Ahogy Jean-Luc Marion írja: „A filozófia ma már semmit nem mond a szerelemről, vagy csak nagyon keveset. Persze jobban is teszi, ha hallgat róla, mert amikor megpróbál beszélni róla, akkor félreérti vagy meghamisítja. Már-már azt hisszük, hogy a filozófusok nem is szerelmesek, de valójában inkább arról lehet szó, hogy attól félnek, nem tudják szóra bírni a szerelmet. Joggal tartanak ettől, hiszen mindenki másnál jobban tudják, hogy nincsenek szavaink, nincsenek fogalmaink a szerelem elgondolására, ahogy nincs erőnk a szerelem ünneplésére sem.”³² A francia filozófus szerint ez a karteziánus filozófia hagyományának köszönhető, mely a szerelemben csak a lélek alsóbbrendű szenvedélyeit látta, és kizárta a lélek valódi tevékenységei közül, vagy másodlagosnak tartotta.³³ Mások szerint az, hogy a filozófiának ma már „fogalma sincs” a szerelemről, a szív kultúrájának a hiányából fakad,³⁴ megint mások többek között a freudiánus tanítások sikerével magyarázzák ezt a folyamatot.³⁵ Tudományos szempontból mindenesetre könnyen nevetségessé teszi és ellehetetleníti magát az, aki filozófiai értelemben komolyan veszi, és a filozófia (vagy akár az esztétika) központi fogalmaként szeretné beállítani a szerelmet; Marion pontosan erre vállalkozik.³⁶ Hogy a bölceletben milyen helyet kell kapnia a szerelemnek, azt nem itt kell tárgyalni; történetileg azonban bizonyos, hogy nemcsak lehetőségünk, hanem kötelességünk is felhívni a figyelmet a szerelemre és a szeretetre, vagyis arra a kontextusra, melyben a szépség – elsősorban a platonikus hagyomány és az *Énekek éneke* nyomán – viszonylag gyakran megjelenik a középkori szövegekben. Az esztétikának bizonyos szempontból elemi érdeke, hogy elvégezze az *agapé* és az *erosz* apológiáját, hiszen többek között ezáltal tudja megnyitni és szélesebbre tárni a szép lehetséges értelmezési mezejét, és értheti meg jobban saját hagyományát is.

A kérdés csak az: szerelemről vagy szeretetről kell beszélnünk? Annál is inkább válaszolnunk kell erre a kérdésre, mert a szövegek fordításakor is azonnal szembesülünk vele: a szeretés filozófiai szótára éppoly alapvető értelmezési és fordítási nehézségeket szül, mint a szépség fogalma. Az európai nyelvek nagy részében a fordítás ebben a tekintetben nem jelent problémát:

a magyar nyelvre jellemző megkülönböztetés a szeretet és a szerelem világa között franciául, olaszul, spanyolul, angolul és németül nem vagy csak jóval kisebb mértékben érvényesül, hiszen a szeretetre általában egyetlen szót használnak (hasonlóan a héberhez: „*aheb*”, „*ahabah*”), és nem tesznek különbséget például az Isten, a házastárs vagy az édesanya iránti szeretet vagy szerelem között (*amour*, *amore*, *amor*, *love*, *Liebe*). És bár igaz, hogy – például a németet illetően – „amint a főnevek területét elhagyjuk és a cselekvést kifejező szavakhoz érünk, kiderül, hogy a német nyelv nem is olyan szegény”, tény, hogy a legtöbb európai nyelv a némethez hasonlóan „arra kényszerül, hogy nyilvánvalóan igencsak különböző helyzeteket” egyetlen szóval jelöljön,³⁷ míg a görögben és a latinban ugyanerre a valóságra több szót is használtak. A görögben, mint Pieper maga is utal rá, az *erósz* mellett létezik az *agapé* és a *philia*, a latinban pedig az *amor* mellett használták a *dilectiót* és a *caritást* is;³⁸ ez utóbbi nem a mai „karitatív” szó jelentésében volt használatos, hiszen azt „Szent Ágoston kortársai (Ágoston beszámolója szerint) a *pietas* cselekedeteinek nevezték”³⁹.

Ennek a „gazdagabb” szókinsznek megvan a maga bonyolult története, amire itt most nem szükséges részletesebben kitérni. Elég néhány alapvető pontra utalni: az *agapé* jellegzetesen az a szó, mely a görög nyelvű újtestamentumi írásokban a szeretet fogalmát jelzi (lásd pl.: 1Ján 4,16: „Isten a szeretet”: „*ho theosz agapé esztin*”), melyre nyilvánvalóan alkalmatlannak találták az *erósz* „pogány” fogalmát; a klasszikus latinban hiányzott a *dilectio* főnévi alak, Tertullianus talán épp ezért használta az *agapé* fordítására inkább az újszerű *dilectio*, mint a klasszikus *caritas* fogalmát, már amikor lefordította, és nem hagyta meg az eredeti görög alakot a latin szövegben is; Jeromos azonban már inkább a *caritas* mellé tette le a voksát, melyet kilencvenszer használ a Vulgatában, szemben a *dilectió*val, mely huszonnégyszer fordul csupán elő; a *caritas* értelme ugyanakkor alapvetően megváltozik a klasszikus római használathoz képest, hiszen míg Cicerónál egyszerűen egyfajta érzelmet jelentett, addig a latin kereszténységben a legmagasabb erkölcsiséggel lett egyenlő; az *amor* használata természetesen végig megmaradt a keresztény szerzőknél is, nem mondhatjuk azonban, hogy élesen elkülönítették volna a pogány *amort* a *caritástól* vagy a *dilectiótól*, vagy az *erósz*t az *agapétól*.⁴⁰ Ahogy Pieper is utalt rá: „Szent Ágoston például annak ellenére, hogy kiváló érzéke volt a nyelvi árnyalatokhoz, és időnként ő is sajátosan fogalmazta meg az eltéréseket (például az *amor* és a *dilectio* között), maga is hangsúlyozza azt, ami mégis közös mindenfajta szeretetben; a Bibliában is – mondja – az *amor*, *dilectio*, *caritas* név lényegében ugyanazt jelenti. Valójában a Vulgata a görög *agapé* és *agapán* szavakat megkülönböztetés nélkül

*amomak, caritasnak, dilectiónak, továbbá diligere*nek és *amaré*nek fordítja.⁴¹ Többek között Órigenész⁴² vagy Dénes szerint sincs különbség *erósz* és *agapé* között: „Ne féljünk hát e szerelem (erósz) nevétől, és közületek el ne riasszon tőle senkit semmiféle szóbeszéd!” Majd hozzáteszi: „istenibb a pusztaszeretet nevénél e szent szerelem neve.”⁴³ Ahogy Marion is írja: „A szerelem erős fogalma a fogalom egységéből indul ki, vagyis abból a képességből, hogy egybetartsa azokat a jelentéseket, melyeket a nem erotikus gondolkodás elkülönít és elválaszt egymástól előítéletei miatt.”⁴⁴

Annál is fontosabb felhívni a figyelmet arra, hogy a legtöbb középkori szerző számára a szeretetet és szerelmet kifejező görög és latin főnévi és igei alakok nem kizárják, hanem inkább kiegészítik és erősítik egymást, mert az *erósz* és az *agapé* közötti nyelvi megkülönböztetésre elsősorban Anders Nygren és Denis de Rougemont révén ráépült egy alapvetően dualista szellemű szerelemfilozófia, mely az *erósz*ban „egy végtelen vágyat” lát, ami „az ember mennybemenetele istenéhez”, és ezzel az „egocentrikus” szerelemmel élesen szembeállítja az evangéliumok által hirdetett leszálló isteni szeretetet, melynek meghatározó momentuma az áldozat és az önátadás.⁴⁵ E szerint az értelmezés szerint „ennek a kettőnek semmi köze nincs egymáshoz, s ha van is köztük hasonlatosság, lényegük szerint épp ellentétesek: a természetes szeretet centripetális (szeretlek, mert gazdagabb leszek általad), a természetfölötti viszont centrifugális (szeretlek, hogy gazdagabbá tegyelek)”. A feladat világos: „a hellenista örökséget elutasítva vissza kell térnünk az evangéliumhoz”, vagyis a természetfeletti szeretethez.⁴⁶

Ez azonban nemcsak lehetetlen, hanem tulajdonképpen ellentétes magának a kereszténységnek az eszméjével is. Ahogy XVI. Benedek már idézett enciklikájában megfogalmazta: „Ha ezt az ellentétet következetesen végigvinnénk, az emberi lét alapvető életelemei közül kizárnánk azt, ami a kereszténységnek sajátja, és egy egészen különleges világba utalnánk, amit ámulatra méltónak lehet tartani, de az emberi lét egészétől teljesen idegen volna. Valójában az *erósz* és az *agapé* – a fölemelő és lehajló szeretet – soha nem szakítható el teljesen egymástól. E két különböző dimenzió minél inkább egyesül az egyetlen szeretet valóságában, annál inkább megvalósul a szeretet igazi lényege. Amennyiben az *erósz* mindenekelőtt vágyódó, fölemelő – a boldogság nagy ígéretével elbűvölő –, annyiban a másikhoz való közeledésben egyre kevésbé törődik önmagával, egyre inkább a másik boldogságát akarja, egyre inkább gondoskodni akar róla, ajándékozni akarja önmagát, és érte akar élni. Belép az *agapé* motívuma, máskülönben az *erósz* elvétí és elveszíti a maga lényegét. Megfordítva, az is lehetetlen az ember számára, hogy csupán az ajándékozó, lehajló szeretetben éljen. Képtelen mindig csak adni; kapnia is kell. Aki ajándékozni akarja a szeretetet, annak magának is kapnia kell ajándékba

a szeretetet.⁴⁷ Máshol ugyanő egyenesen azt írja: „azt a tényt, hogy az *Énekek éneke* a kánon része, máig nem tudtuk igazán feldolgozni.”⁴⁸

Erősz és agapé, amor és dilectio vagy caritas nem választható tehát el élesen egymástól, a szerelem fogalmának elég tágasnak kell lennie ahhoz, hogy *erősz* és *agapé* egész dimenzióját felölelje; s ha a közép- 21 kori szerzőket nézzük, világos, hogy az a vélekedés, mely szerint a kereszténység az *erősz* ellenében fellépő, elnyomó hatalom, nem felel meg minden tekintetben a történelmi valóságnak. Ahogy Jelenits István írja, Pieper könyve nyomán: „Addig hirdették, hogy az *erősz*t keresztény szemmel csak lenézni lehet, míg ez a nézet szinte az evidenciák rangjára emelkedett, s váratlanul elvezetett oda, hogy az emberek a kereszténységet kezdik lenézni. Az isteni és az emberi szeretet szembeállítására hamis alternatíva, de sok embert készített arra, hogy elforduljon az isteni szeretettől és magától Istentől is.”⁴⁹

Hasonló félreértés figyelhető meg a szerelem és a szeretet fogalmával szorosan összefüggő lelki szépség kapcsán is: ma a lelki szépség, a szép lélek hallatán legfőljebb a széplelkekre, vagyis a – pejoratív értelemben vett – „esztétákra” és a szépelgő lélekre asszociálunk, és történelmi értelemben legfőljebb azt állapítjuk meg, hogy a „szép lélek” és a „széplelek” fogalmak a 16. századi spanyol misztikából származnak (*alma bella*), onnan veszi át Shaftesbury, Richardson (*beauty of the heart*) és Rousseau (*belle âme*), majd pedig Schiller az, aki az esztétikai nevelés kapcsán végső ideállá alakítja.⁵⁰ Valójában azonban nem a széplelek mint esztéta modern fogalma érthető meg a *Seelenschönheit* schilleri fogalmából, hanem a schilleri elképzeléshez és nem utolsósorban esztétikafelfogáshoz kerülünk közelebb, ha visszamegyünk a szerelemnek mint a lélek szépségének ahhoz a fogalmához, mely az antik filozófiából és az azt továbbörökítő középkori gondolkodásból származik.⁵¹ Már Platón és Plótinosz is beszélt a lélek szépségéről, amit magasabb rendűnek tartottak minden testi szépnél, és amit a szerelem valóságával társítottak, függetlenül attól, hogy a lélek szépségét elsősorban az erényben pillantották meg.⁵² Ezt a hagyományt folytatják és közvetítik – mint Müller is rámutatott – a későbbi századok számára a középkori auktorok.

A szerelemnek és a szépségnek ez a dicsérete más dimenziókat ölt, mint a teremtett világban fellelhető vagy felfedezhető szép (és rút) elméletei, hiszen ez elsősorban egy „belső utazást” feltételez. A szépségtapasztalat azonban itt sem végső és mindent beteljesítő élmény: a szépség megtapasztalása mint egy belső kalandozás végpontja, az isteni megtapasztalásának a kiindulópontja csupán, a lelkit és az istenit összekötő és elválasztó határ kijelölése és bejárása a bölcséleti-teológiai elemzés segítségével. A kettős értelemben

vett véglegességre törő szeretet – mely, mint a pápai enciklikában olvassuk, akkor az, ami, ha a kizárólagosság („csak ő”) és az „örökre” értelmében indul meg szerelme felé – „végtelenséget, örökkévalóságot ígér, valami nagyobbat és valami egészen mást, mint mindennapi létünk”; ennek az egészen
22 másnak a záloga pedig, a középkoriak szerint, nem más, mint a szépség, adott esetben az isteni Jegyes szépsége, akinek „az ember iránti erősa egyidejűleg teljesen *agapé*”.⁵³

A következőkben először a szépségről és a szerelemről való középkori gondolkodás egy lehetséges modelljét mutatom be röviden, Ágoston elméletére koncentrálna. Végezetül az *Énekek éneke* egy-egy mondata és annak különböző értelmezései kapcsán vizsgálom meg a lélek szépségének problémáját. Ez annál is fontosabb, mert mind Ágoston szerelemtana, mind az *Énekek éneke*-kommentárok világosan bemutatják, milyen tágas dimenzióba illeszkedik a szépről való gondolkodás a középkoriak számára, hiszen itt antropológiáról, ekkleziológiáról, teológiáról, krisztológiáról, a teológia, a bölcselet és a metafizika legalapvetőbb kérdéseiről egyaránt szó esik, és mégis mindez a szerelem és a szépség fogalmából és konkrét valóságából kiindulva történik meg – ami megint csak azt tanúsítja, hogy a középkorban nem létezett ugyan különálló „esztétika”, ez a hiány azonban nem a szépről való gondolkodás hiányát, hanem inkább bölcséleti-teológiai beágyazottságát, vagyis gazdagságát jelenti: a szépről való gondolkodás ebben a korszakban nem a tudomány egy részterülete, hanem a bölcséleti probléma egészét tekintve kaphat – legalábbis egy-egy szövegben – meghatározó szerepet.

¹ Részlet a hamarosan az Akadémiai Kiadónál megjelenő, a középkori esztétika problémáját tárgyaló monográfiából (*A középkor és az esztétika*).

² M. Heidegger: *Nietzsche. Der Wille zur Macht als Kunst*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985, 235.

³ Uo., 246.

⁴ *A lakoma* 209b és folyt.

⁵ *Platonizmus, Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, Magvető, Budapest, 1984, 477.

⁶ H. U. von Balthasar: *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika III/1. Ókor*, Sík Sándor, Budapest, 2007, 291. Gilson szerint az ókori szerelemfilozófiát a középkoriak nem ismerhették, ezért „magából a valóságból indultak ki: az általánosan tapasztalt önzésből és érzékiségből, röviden az emberi vágyból a maga legnyersebb leplezetlenségében” (*A középkori filozófia szelleme*, Kairosz, Budapest, 2000, 254). Itt azonban Balthasarnak kell igazat adnunk: közvetve vagy közvetlenül, de Ágoston és Bernát szerelemlátását egyaránt áthatja a platonikus hagyomány.

⁷ Természetesen más forrásokra is utalhatunk, így például Arisztotelész *Rétorikájára* és etikai műveire, ill. Ovidiustól *A szerelem művészetére* és Cicero *A barátságról* című traktátusára. A forrásokhoz lásd R. Imbach: *Amours plurielles. Doctrines médiévales du rapport amoureux de Bernard de Clairvaux à Boccace*, Seuil, Párizs, 2006, 258–262.

⁸ Lásd Héziadosz: *Istenek születése. Munkák és napok*. Európa, Budapest, 2005, 10.

⁹ G. Krüger: *Einsicht und Leidenschaft. Das Wesen des platonischen Denkens*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1992, 21.

- ¹⁰ Lásd P. Hadot: *Szókratész alakja, A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*, Kairosz, Budapest, 2010. 87–123.
- ¹¹ G. Krüger: *Einsicht und Leidenschaft*, i. m., 18, 21, 47, 51.
- ¹² Uo., 22.
- ¹³ Lásd pl.: *Állam* 606d: „A szerelmi érzések, a dühkitörések s általában lelkünk minden gyakorozó, fájdalmas és kellemes érzése tekintetében is, melyek – mint tudjuk – minden cselekvésünket kísérik, ugyanilyen hatással van ránk az utánzó költészet: növeli és öntözti őket – pedig ki kellene szárítania; rajtuk uralkodóvá teszi, pedig le kellene igaznania, hogy jobbá és boldogabbá, ne pedig rosszabbá és szerencsétlenebbé legyünk.”
- ¹⁴ C. Tornau szerint az erotikus szerelemtan, mely Platónnál és Plótinosznál is jelen van, már a későbbi platonikus hagyományból, így például Proklosz platonikus teológiájából is hiányzik. Lásd *Der Eros und das Gute bei Plotin und Proklos, Proklos: Methode, Seelenlehre, Metaphysik*, szerk. M. Perkams – R. M. Piccione, Brill, Leiden, 2006, 201–229.
- ¹⁵ Lásd az *Énekek énekének* szentelt kis fejezetet Hans Urs von Balthasar nagyszabású művének magyar fordításban még nem olvasható kötetében: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik III/2. Theologie. Alter Bund*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1967, 124.
- ¹⁶ Uo., 120, 124.
- ¹⁷ Lásd Molnár János: *A szerelem országútján. Az Énekek éneke magyarázata*, Koinónia, Kolozsvár, 2003, 320. Ez persze nem azt jelenti, hogy a szépség mindenestül immanens valóság volna: „A szép látása, megragadása és kifejezése akár az irodalomban, akár a képzőművészetben nem egyszerűen művészi (esztétikai), hanem mindenekelőtt és felett hitből fakadó cselekedet, melynek irodalomtörténeti és egyetemes kultúrtörténeti értéke mellett releváns teológiatörténeti értéke van” (uo., 321).
- ¹⁸ Uo., 17.
- ¹⁹ Már az is erre utal egyébként, hogy a zsidó hagyomány a bölcs Salomonnak tulajdonította ezt a könyvet, aki azonban a Biblia szerint alapvetően más vérmérsékletű volt, mint a görög bölcs prototípusa, az önmegtartóztató Szókratész: „Salamon király számtalan idegenből való asszonyt szeretett, mégpedig a fáraó lányán kívül moábita, ammonita, edomita, szidóni és hettita asszonyokat, tehát pogány népből valókat is, akikről az Úr azt mondta Izrael fiainak: »Ne adjátok össze vele magatokat, s ők se házasodjanak össze veletek, mert elcsábítják szíveteket, s isteniekhez pártoltok.« Ám Salamon csüggött rajtuk. Hétszáz fejedelmi asszonya volt és háromszáz ágyasa” (1Kor 11,1–3).
- ²⁰ Az ilyen számításokkal persze óvatosan kell bánni, hiszen „soha nem volt egyetlen Vulgata-verziója a Bibliának: nem minden középkori latin *Énekek éneke*-változat volt azonos a Vulgatában található verzióval”. Lásd E. A. Matter: *The Voice of My Beloved. The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, University of Pennsylvania Press, 1990, XXXIV. (Jeromos maga is más, a Vulgatától eltérő *Énekek éneke*-fordítást használ akkor, amikor Órigenész *Énekek éneke*-homliáit fordítja. Vö. O. Rousselot bevezetését Órigenész szövegének kiadásához: *Homélie sur le Cantique des cantiques*, Cerf, Párizs, 1966, 41.)
- ²¹ J. A. Soggin: *Bevezetés az Ószövetségbe*, Kálvin János, Budapest, 1999, 420.
- ²² *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika III/1. Ókor*, i. m., 327.
- ²³ Vö. pl.: Máté 9,15; 22, 1–14; 25, 1–13; 2Kor 11,2; Jel 21,2.
- ²⁴ „János így válaszolt: Az ember semmit sem vallhat a magáénak, hacsak nem a mennyből kapta. Magatok vagytok a tanúim, hogy megvallottam: Nem a Messiás vagyok, hanem csak az előfutára. A menyasszony a vőlegényé. A vőlegény barátja csak ott áll mellette, és szívből örül a vőlegény hangját hallva. Ez az örömöm most teljes lett. Neki növekednie kell, nekem kisebbednem” (Ján 3,27–29).
- ²⁵ G. Lettieri: *Il corpo di Dio. La mistica erotica del Cantico dei Cantici dal Vangelo di Giovanni ad Agostino, Il Cantico dei Cantici nel medioevo*, szerk. R. E. Guglielmetti, Galluzzo, Firenze, 2008, 15. Ez az álláspont nem feltétlenül azonos a mindenkori egyházi vélekedéssel: az 1930-as pápai körlevél, a *Casti connubii*, mint Imbach rámutat, ezzel épp ellentétesen annak a sztoikus tanításnak az örököséként fogja fel magát, amely szerint a nemi aktus kizárólag gyereknemzésre való. Lásd R. Imbach: *Amours plurielles*, i. m., 289.

²⁶ G. Lettieri: *Il corpo di Dio*, i. m., 18.

²⁷ *Expositio in Cantico canticorum* II, 4, szövegkiadás: *Commentaire sur le Cantique des cantiques*, Cerf, Párizs, 1984, SC 314, 72: „loquentes de corpore, quasi extra corpus fieri”; „debemus per haec verba passionis transire ad virtutem impassibilitatis”.

24 Ez már az egyik legfontosabb, Órigenésztől származó *Énekek éneke*-kommentárban is meghatározó. Lásd A. Rickenmann: *Sehnsucht nach Gott bei Origenes. Ein Weg zur verborgenen Weisheit des Hohenliedes*, Echter, Würzburg, 2002, 349 és folyt. Daniélou Nüsszai Gergelyre hivatkozva az *Énekek éneke* 5,1-et („Barátaim, egyetek, igyatok, ittasodjatok meg, kedveseim”) az eukharisztiahoz kapcsolja, és annak fényében értelmezi. *A történelem misztériuma*, Kairosz, Budapest, 2006, 259.

²⁸ Egyes feltételezések szerint az *Énekek éneke* a hellenista korban keletkezhetett, „erről tanúskodnak a műben előforduló aramizmusok, egy perzsa és egy görög kölcsönző” (lásd Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1996, 398), illetve az, hogy az *Énekek éneke* és „a hellén költészet, különösen Theokritosznak, a pásztorköltészet atyjának a művei között komoly párhuzamosságok tapasztalhatók” (J. A. Soggin: *Bevezetés az Ószövetségbe*, i. m., 420). Nem zárható tehát ki, hogy a zsidó szerelmi dal akár platonikus hatásra jött létre, és a keresztény értelmezésekben jut vissza „eredetéhez”. Más elméletek viszont korábbra datálják, a Kr. e. 7. századra, amikor az Asszíria vazallusaként élő zsidó nép a maga hagyományába olvasztotta Istar és Tammuz szent egybekelésének dicsőítését. Rózsa Huba valószínűtlennek tartja ezt az értelmezést (i. m., 396), csakúgy, mint Balthasar, aki éppen az ének „teljes mértékben profán jellege” miatt zárja ki ezt a lehetőséget. Vö. *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik III/2. Theologie. Alter Bund*, i. m., 122.

³⁰ J.-L. Chrétien: *Symbolique du corps. La tradition chrétienne du Cantique des cantiques*, Puf, Párizs, 2005, 10.

³¹ Uo., 293.

³² *Le phénomène érotique. Six méditations*, Grasset, Párizs, 2003, 9.

³³ Descartes *A lélek szenvedélyei* című írásában egy kis fejezetet szentel a szerelemnek, ahol kikel a hagyományos metafizika ellen, melynek képviselői szerinte egy szót sem értettek meg a szerelem lényegéből, és új felfogásával mintegy megalapozza azt a jellegzetesen modern kori koncepciót, mely szerint a szerelem mint a lélek egyik szenvedélye egyszerű pszichológiai tény. Vö. R. Descartes: *Œuvres XI*, Vrin, Párizs, 1996, 327, 387.

³⁴ Vö. M. Scheler: *Ordo amoris, Gesammelte Werke*, Band 10., Bonn, 2000, 362.

³⁵ Lásd pl.: J. Guittton: *L'Amour humain*, Editions Moutaigne, Párizs, 1948, 23; V. E. Frankl: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Kötet, Budapest, 1996, 94–96.

³⁶ *Le phénomène érotique*, i. m., 15.

³⁷ J. Pieper: *A szeretet, A szeretetről*, Vigilia, Budapest, 1987, 74.

³⁸ Az *amor* egyébként, mint a későbbiekben látni fogjuk, nem mindig lehet a magyar szerelem szóval visszaadni, hiszen a felebarát iránti vagy a világ iránti *amor* nem azonnal „szerelem”; nem lehetetlen azonban, hogy a *dilectio* vagy a *caritas* olyan erős értelemben szerepel egy-egy latin szövegben, hogy akár szerelemnek is fordíthatjuk. Az *amor*, illetve a *caritas* és *dilectio* közötti különbség tehát a magyarban sem feltétlenül egyenlő a szeretet-szerelem megkülönböztetéssel, de a magyarban legalább van lehetőség a szeretet intenzitásának érzékeltetésére a főnévi alak által is (igei értelemben más nyelvek is képesek erre, nemcsak a német: I love you – I like you, te quiero – te quiero mucho, ti amo – ti voglio bene stb.). Ha az itt következőkben olykor szerelemnek fordítom, vagy így értelmezem az *amor*, a *dilectio* vagy a *caritas* szavakat, akkor azzal a szeretés olyan intenzitását szeretném érzékeltetni, melyet nem feltétlenül ad vissza a magyar „szeretet” szó jelentéstartománya.

³⁹ J. Pieper: *A szeretet, A szeretetről*, i. m., 87.

⁴⁰ Az említett pontokhoz lásd H. Petré alapvető könyvét: *Caritas. Étude sur le vocabulaire latin de la charité chrétienne*, Spicilegium sacrum Lovaniense, Louvain, 1948.

⁴¹ J. Pieper: *A szeretet, A szeretetről*, i. m., 81. D. Dideberg ugyanerre a következtésre jut, vagyis hogy Ágostonnál az *amor*, a *caritas* és a *dilectio* fogalmát nehéz megkülönböztetni egymástól, lásd *Amor, Augustinus-Lexikon I*, szerk. C. Mayer, Schwabe, Basel, 1986–1994, 294. A probléma

egészséhez lásd XVI. Benedek pápa első enciklikáját: *Deus caritas est. Az Isten szeretet, Szent István Társulat, Budapest, 2007.*

⁴² *Kommentár az Énekek énekéhez*, Atlantisz, Budapest, 1993, 93: „Tehát semmiféle különbséget nem jelent a Szentírásban akár szerelemről, akár szeretetről vagy vonzalomról van szó”.

⁴³ *Az isteni nevekről, Az égi és a földi szépről*, szerk. Redl Károly, Gondolat, Budapest, 1989, 186.

⁴⁴ J.-L. Marion: *Le phénomène érotique*, i. m., 15.

⁴⁵ Lásd D. de Rougemont: *A szerelem és a nyugati világ*, Helikon, Budapest, 1998, 38–46, ill. R. Imbach: *Amours plurielles*, i. m., 292, aki bemutat más, hasonló kettősségekre épülő szerelem-tant is, pl. amor amicitiae / amor concupiscentiae, illetve Rousselot nyomán a „fizikai” és az „eksztatikus” szerelemfelfogást. Ez utóbbihoz lásd P. Rousselot: *Pour l’histoire du problème de l’amour au Moyen Âge*, Vrin, Párizs, 1981 és L.-B. Geiger Rousselot felfogásával vitázó könyvét: *Le problème de l’amour chez saint Thomas d’Aquin*, Montreal–Párizs, 1952.

⁴⁶ Lásd Jelenits István: *Jegyzetek a szeretetről, Küldetésben*, Új Ember, Budapest, 2000, 245.

⁴⁷ *Deus caritas est. Az Isten szeretet*, i. m., 13. J. Pieper ugyanezt hangsúlyozza, lásd *A szeretet, A szeretetről*, i. m., 160, 169.

⁴⁸ *A házasság teológiája*, *Sapientiana* 2009/2, 13. Lásd ugyanitt de Lubac megjegyzését: „Mert túlzottan félünk a pogány befolyásoktól és az ún. misztikus zűrzavartól, ezért nem vesszük teljességgel komolyan a szeretetnek azt a misztériumát, amelynek előképét olyan csodásan olvashatjuk Ozeás próféciáiban vagy az *Énekek énekében*.”

⁴⁹ Jelenits István: *Jegyzetek a szeretetről, Küldetésben*, i. m., 249. Vö. J. Pieper: *A szeretet, A szeretetről*, i. m., 131.

⁵⁰ *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Felix Meiner, Hamburg, 2005, 588.

⁵¹ Lásd W. Müller nem túlságosan briliáns, de informatív munkáját, mely többek között éppen a schilleri „Seelenschönheit” középkori előtörténetének megírására vállalkozik: *Das Problem der Seelenschönheit im Mittelalter. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung*, Dreschler, Bern, 1923.

⁵² „Mindenféle erény a lélek szépsége, és ez igazibb szép, mint az előbbiek [vagyis a testi szépségek].” *Enn.*, I, 6, 1. Vö. Platón: *Phaidrosz* 279b–c, *Allam* 444e, ill. E. Grassi: *A szépség ókori elmélete*, Tanulmány, Pécs, 1997, 76.

⁵³ Lásd *Deus caritas est. Az Isten szeretet*, i. m., 9–10, 11, 16.

AZ AZ ANGYAL

Egy szabálytalanul közöttünk élő angyal hagy jeleket itt. Nem lebeg lét és nemlét között, nem suhan, nem izzik, mégcsak nem is tündököl. Nincsenek halhatatlan szárnyai. Csak egy titkos angyal, a lépcsőházban lakik, vigyáz a rossz vezetésekre. Sokan hiszik, hogy egy régi cseléd, aki beleszeretett a ház stukkódíszéibe, és nem tud meghalni, mert a múlt túl tágas neki. De érezzük hatalmas erejét, mikor a nyárvégi lárma kiszakítja az alapzatából a házat, forr a levegő, aztán minden visszasimul az augusztusi délutánba.

Lám, öregednie kell a megszokásnak.

Olykor az arcával ébredsz. De ő maga nincs sehol: eltűnt, eliskolt vagy kivágódott, mint a biztosíték a függőfolyosón – milyen rejtélyesek is, mondják, minden télen ezek a hajnali áramszünetek!

Aztán fény lesz. Egy percre másfajta fény, igen. Boldog, felszabadult, születésnyi fény.

/vörösréz/

Uri Asaf 27

Salamon zöld kövéből vörösréz lett, barna dió,
gipszhattyú. A feje a mellkasom,
minden szívdobbanást megcsíp a fagy.
A reggel csodára ébred, a fa teteje lángol!
Boldogságom, a megtalált lovassági kard.

/az égbolt feketesége/

Az égbolt feketesége, a csillagok távozása.
A fekete égbolt az, akire nem emlékszünk,
akire nem lehet emlékezni, akinek tompora
sötét tűpárna, a bajok végtelen forrása.
Ha megütik, porfelhő. Valami baj van?

/ciszterna/

Hintáról nézve a kislány látja a sorsát.
Vajon elhagyott nő lesz belőle?
A hintáról látszik minden,
a hinta gondolatébresztő,
ciszterna délidőben. A kútból jöttem,
de nem vagyok József.

/juharfalevél/

Te vagy az első piros juharfalevél.
Az ősz felhossa mosolyod.
Reggeli köntösöd angyali üdvözet.
Először megérint a fagy, és fokozatosan pirulsz,
a sárgán keresztül. Sarokcsípte levél.
A sarok és a fa között nem áll válaszfal. A napok rövidek.

A dolmányos varjú, akiről az alábbiakban szó lesz, eredetileg egy harminchat éves, nő, családos férfié volt. Legjobb lesz, ha mindjárt el is nevezem Szabó Gyurinak, függetlenül attól, hogy tényleg így hívnák, amennyiben létező

28 Márton László

A VARJÚ

személy volna. Állítólag az erdőben találta, már-mint Szabó Gyuri a varjat, még amikor az erdőgazdaságban dolgozott. Fölnevelte, és hagyta, hogy szabadon mozogjon a ház körül. Még az evezőtollait

sem nyírta le. Így aztán nem csoda, hogy a dolmányos varjú egyszerre csak fogta magát, és jól elrepült. Máskor is előfordult, hogy elrepült, ez gyakori eseménynek számított, de néhány perc múlva mindig visszatért. Leírt néhány kört a ház, a kert, az utcák fölött, majd, mint aki a fészkébe kívánczik vissza, csakhamar ismét ott álldogált a kerekas kút vasfedelén. De amikor utoljára emelkedett a magasba, nem tért vissza sem percek, sem órák múlva. Biztosra vette a Szabó család, hogy agyonütötték vagy lelőtték, ahogy ez rendszerint történik az olyan megszelídített vad madarakkal, akik otthagynak gazdájukat, gyanútlanul és személyválogatás nélkül közelítenek ismeretlen emberekhez.

Állítólag tudott egy nyomdafestéket nem tűrő szitkozódást vagy káromkodást, melynek R hangjait hosszan, erőteljesen ropogtatta, de én ezt sohasem hallottam tőle, és abban sem vagyok biztos, hogy a dolmányos varjú megtanítható vagy rávehető a mégoly embertelen emberi beszéd hiteles utánzására. Mert a szajkó és a holló, az igen, de ebben a történetben nem szajkó, nem is holló szerepel.

Szabó Gyuri – de nevezhetjük úgy is, hogy ifj. Szabó György – képviselőjelöltként indult a 2006-os önkormányzati választáson, de nem került be a testületbe. Egyszóval, fiatal kora ellenére tekintélyes ember. Újabbán pedig a polgármesteri hivatal munkatársaként *ezeket* felügyeli, és ennek megfelelően reggel 6-kor kint van a helyszínen, ahol már gyülekeznek az *ezek*, mert aki *ezek* közül nincs ott reggel 6-kor, az 1-sején vagy 2-sodikán, de legkésőbb 3-madikán tutifix, hogy nem kapja meg a segílyt, amit *ezek* még aznap vagy otthagynak a kocsmapulton, az Arany Hörcsögben, vagy elvesztik a nyerőgépen, szintén az Arany Hörcsögben. Jellemző, hogy vendéglő, ahol terített asztalon tányér helyezkedik el, 10 kilométeres körzetben egy sincs, nem is volt, nem is lesz, mert nem éri meg. A polgárnak vagy nincs rá pénze, vagy ha volna is, nem ott fogja elkölteni. Bezzeg az Arany Hörcsögnek szinte mindig nagyon jó a forgalma, vagy ha mégsem mindig nagyon jó, akkor is 1-sején vagy 2-sodikán, de legkésőbb 3-madikán szinte mindig nagyon jó.

Ezek nagyon ledurrant, leépült, leamortizálódott emberek, szinte már nem is emberek, bár az emberekkel állítólag korlátlanul tudnának kereszteződni, már amennyiben az emberek nem iszonyodnának *ezeztől*.

Ezek csak azzal törődnek, hogy mikor szophatják ki a féldecis ampullából az alkoholtartalmú szeszesített úgy, hogy azt lehetőleg 29 senki se vegye észre, mert *ezek* még azt se merik bevállalni, hogy folyton az ampullán jár az eszük. Aztán az üres ampullát persze, hogy eldobják, és csodálkoznak, hogy az persze, hogy hangosan csörömpöl.

Én se szívesen kelek fel reggel 5-kor, hogy aztán 6-kor kint legyünk a helyszínen, de így legalább $\frac{1}{2}$ 2-kor végzünk, mert ha 8-kor kezdénénk, akkor $\frac{1}{2}$ 4-ig lennénk a helyszínen, és *ezek* $\frac{1}{2}$ 2 után, de néha már $\frac{1}{2}$ 1 után is tökéletesen hasznavehetetlenek.

Tökéletesen alkalmatlanok rá, hogy bármit is elkezdenek vagy befejezenek.

Tökéletesen képtelenek odafigyelni az emberre. *Ezek* még saját magukra sem figyelnek.

Mondom *ezeknek*: „Hé, figyelj már ide egy kicsit! Gondolkoztál te már azon, hogy mi keresnivalód van ezen a földön és köztünk itt a településen?” De a feldolgozatlan fehérjehalmaz nem gondolkozott még soha, mert *ezek* nem gondolkoznak.

Na most nem akarok ellentmondani önmagamnak, de azért vannak *ezek* közt is jó fejek. Itt van pl. Hadi Bandi, csak hát persze Hadi Bandi, az nem egészen *ezek*, mert ő azért 75%-ban egy magunkfajta, még akkor is, ha támadt egy kis problémája a rendőrséggel, és azt a 60.000 forintot, ami a nemzeti valuta váratlan gyengülése után kb. 200 eurónak felel meg, nem akarja, de nem is tudja kifizetni. Úgyhogy inkább ledolgozza, mintsem leüli, mert ülni unalmas. Dolgozni is unalmas, de dolgozni csak naponta 7 és $\frac{1}{2}$ órát kell, ülni meg naponta 24 órát, mert aki ül, az akkor is ül, amikor fekszik vagy járkal.

A mai napon a helyszín a Dózsa György utcának abban a kanyarulatában található, ahol az általános iskola felső tagozata várja a tanulókat (az alsó tagozat a Werbőczy utcában van), és ahol a helyi viszonyokat hézagosan ismerő gépkocsik egyformán ütnek el kóbor kutyát, kerékpárost és gyalogost. A felső tagozat szomszédságában a Srófék háza áll, hosszú, keskeny udvarral, szerelőműhellyel. Hadi Bandi, akinek több önérzete van, mint *ezeknek*, és a füle is jobb, egy pillanatra megpihenteti a szorgalmas lapátot: „Sróf Pistinek már megint rossz kedve van, Sróf Pisti már megint szidja az Istennek az anyukáját!” És valóban: a szerelőműhelyből sortűzként záporozik a Szabó család számára meghittent ismerős káromkodás, trágáran durrogó és berregő mássalhangzóival.

Sróf István, amikor még Pisti volt, együtt járt ifj. Szabó Györggyel, akkoriban Gyurival a szomszédos felső tagozatba, de úgy látszik, a gyerekkori barátságból – talán egy régebben kölcsönként és meg nem adott jelentéktelen összeg miatt – nem sok maradt, nem járnak át egymáshoz.

30 Így tehát, noha településünkön állítólag mindenki odafigyel mindenkire, egyikük nem tudta, hogy a másik hazahozott az erdőből és otthon fölnevelt egy dolmányos varjat, a másik viszont még csak nem is hallott róla, hogy az egyiknek a szerelőműhelyében, akár egy házőrző kutya, láncra kötve él egy dolmányos varjú (bizonyára ugyanaz a példány), és még az evezőtollai is le vannak nyírva.

Ifj. Szabó György belép a szerelőműhelybe, és összevonja szemöldökét. Pedig a munkamegosztás ideális: Sróf Istvánnak vérzik a hüvelykujja, és a láncra kötött varjú káromkodik. A szerelőműhely tulajdonosa épp egy szép, tágas ketrecet állít össze a szitkozódó madár számára azokból a sablonként használt, kilyuggatott, keskeny vaslemezekből, melyet a tőlünk 15 kilométerre és ezelőtt 39 éve létesített tésztagyárból selejteztek ki még a csődeljárás megindítása előtt, és az egyik vaslemez éles pereme sebezte meg a hüvelykujját. Mindenestre, mielőtt értesül róla, hogy a varjat az egykori iskolatárs találta az erdőben és nevelte föl, rögtön vissza akarja adni neki, még a láncot és a ketrecet is kínálja hozzá, sőt a lenyírt és gondosan megőrzött evezőtollakat is.

Kérdés azonban, hogy ifj. Szabó György szeretné-e visszakapni a madarát. Mert amíg a dolmányos varjú a Szabó család tagja volt, és nem voltak lenyírva az evezőtollai, addig Ildikó mindennap veszekedett a férjével, mert attól tartott, hogy a szabad szájú madár közelében kislányuk, Tünde is rászokik a szellentésként ropogó, durva szitkozódásra. Amióta viszont a dolmányos varjú egyszer- s mindenkorra elrepült, vége a mosolyszünetnek, sőt a hitvesi ágyban is maradéktalanul helyreállhatott volna a harmónia, ha Ildikó terhessége nem éppen ezekben a hetekben lépett volna előrehaladott stádiumba. Ildikónak, aki a második gyereket várja Gyuritól, most már nem kell attól tartania, hogy a hasában rugdaló magzat megérti és egy életre megjegyzi az ocsmány szavakat, legfőlegb csak attól, hogy túlságosan nagy lesz a korkülönbség Tündibüdi (így becézik otthon) és a kis jövevény között, aki, ha fiú lesz, az Ervin nevet fogja kapni.

Szabó Ervin, ez egy viszonylag ritka név, és jól meg lehet jegyezni. Aztán könnyen és fájdalommentesen el is lehet felejteni.

Másfelől a dolmányos varjú mégiscsak az övé, ifj. Szabó Györgyé, senki másé, és még a téstasablonokból hegesztett vasketrec is jól jöhet. Miközben ezen gondolkodik, megáll egy mikrobusz a felső tagozat mellett, közvetlenül a kanyar után, és idős emberek kászálódnak ki belőle. Mielőtt azonban földet érne a lábuk, gyorsan elmondom, hogy a dolmányos varjú egy

kis ideig maga is az Arany Hörcsög vendége volt. Úgy röppent be az Arany Hörcsögbe, mintha ott akarná egy összegben elkölteni a szociális segílyt.

A magyar társadalomban általánosan el vannak terjedve az előítéletek, és ezek alól a dolmányos varjú sem vonhatja ki magát. Az egyik jellegzetes előítélet szerint az állat nem ember. Egy másik jellegzetes előítélet szerint az ember sem ember. 31

Amikor a dolmányos varjú megérkezett a kerthelyiségbe, először egy faágra szállt le, mint aki fogásra akarja akasztani a dolmányát (a kerthelyiség közepén áll egy hársfa), majd az asztalok között sétálgatott. Én a magam részéről meglepődtem, hogy mennyire nem fél az emberektől. Az illetet aztán előbb-utóbb agyonütik vagy lelövik, mert a gyanútlanág egy kicsit mindig gyanús, és a vadállatok nem remélt szelídségétől egy kicsit mindenki megvadul. Mielőtt azonban agyonütötték vagy lelőtték volna, hirtelen elhatározással felröppent Sróf asztalára a söröskorsó és az unicumos kupica közé, Sróf pedig úgy döntött, hogy bepakolja egy banános kartondobozba, hazaviszi és lenyírja az evezőtollait.

Az Arany Hörcsögben nemcsak a segílyt lehet egy összegben elkölteni, hanem a becsületes munkával keresett adóköteles jövedelmet is. Igaz ugyan, hogy újabban a segílyt is munkára foghatósággal kell megérdemelni, de mi nem arra születtünk, hogy megérdemeljük, hanem arra, hogy megszerezzük.

Állítólag egy hosszú, szőke hajszalet tartott a csőrében, amikor felröppent Sróf asztalára, de az is lehet, hogy egy piros szalag volt a tollai közé gabalyodva. Akár így volt, akár amúgy, mindkét erekye a kis Pintér Hannára emlékeztette Srófot – neki volt ilyen hosszú, szőke haja, és ez a hosszú, szőke haj volt ilyen keskeny, piros szalaggal átkötve –, aki Ildikó kislányával, Tündibündivel járt együtt az általános iskola 2sodik osztályába, a Werbőczy utcába, és akit már 3madik napja keres a rendőrség, miután hétfőn, az iskolából érkezve, elment hazulról a vegyesboltba egy zacskó köménymagért, és miután megvásárolta a köménymagot, nem tért vissza sem percek, sem órák múlva.

A keresésbe a helyi lakosság is bekapcsolódott, kivéve *ezeket*, mert *ezek* úgyis csak eltévednének az erdőben. Arról nem is beszélve, hogy az erdőben nincs vegyesbolt, ahová besunnyoghatnának azokért a féldecis ampullákért, amiket aztán üresen eldobnak. *Ezek* nem találnak meg senkit és semmit. *Ezek* csak rakosgassák a felső tagozat előtt a gyeptéglákat. Így viszont ifj. Szabó György sem kapcsolódhat be a keresésbe, mert neki meg a gyeptéglák rakosgatását kell felügyelnie, pedig ő nem tévedne el az erdőben. Én azelőtt az erdőgazdaságban dolgoztam, és úgy ismerem az erdőt, mint a Suszter Laci bácsi a szerszamosfiókját.

Srófot éppenséggel a Suszter Laci bácsi példája tántorította el attól, hogy értesítse a rendőrséget vagy a szőke hajszálról, vagy a piros szalagról, vagy mindkettőről. 8 vagy 9 éve történt, vagy még régebben, hogy a Suszter

32 Laci bácsi a patakmederben (azon a részen, ahol a háború előtt állítólag volt egy vízimalom) talált egy holttestet, és volt annyira megdöbbenve, hogy telefonált a rendőrségre, a rendőrség pedig kijött a helyszínre a megyeszékhelyről. Attól kezdve a Suszter Laci bácsinak nem volt egyéb az élete, mint merő kínszenvedés: faggatták, beidéztek, gyanúsították (tényleg, cipész létére mit keresett a patakmederben?), jegyzőkönyveket írtak alá vele, úgyhogy megfogadta: legközelebb, ha egy egész hullahegyet talál, arról sem fogja értesíteni a rendőrséget. Sróf hosszasan gondolkodott: szóljon-e a rendőrségnek a gyanújelekről vagy inkább mégse? Mert ha nem szól, és kiderül, hogy szőke hajszál meg piros pántlika, abból baj lesz. Viszont ha szól, abból is baj lesz, mert elkezdenek vele foglalkozni, rászállnak, hetente 3szor berángatják a megyeszékhelyre, és még a benzinköltséget sem térítik meg. Úgyhogy inkább mégsem szól.

Előkerül az a kislány gyanújel nélkül is. Akár élve, akár holtan.

Azt a hajszálat vagy pántlikát amúgy sem látta senki. Azt sem tudják, hogy ilyesmi van a világon.

De akkor mi van, ha valaki mégiscsak tud róla?

Így tehát Sróf rosszul érzi magát a bőrében. Szorong és lelkifurdalása van. Pedig máskülönben stabil, nyugis természetű ember. Szereti a rendet és az egyértelműséget. Szeret az Arany Hörcsögben 2 sőr közt 1 unicumot is fogyasztani, sőt régebben lögyakorlatokra is járt. (Újabbán inkább kuglizni szeret.)

Szerencsére fölmerült annak gyanúja, hogy a Pintér Bözsi kislányát, aki hétfő délután eltűnt, *ezek* ölték meg. Félreértések elkerülése végett: nem *ezek az ezek*, hanem *azok az ezek*. Szögezzük le: ott és csak ott maradhat fenn tartósan a rend, ahol mindenki elkerüli a félreértéseket.

Ahol mindenki tudja, de még inkább, ahol mindenki mindenkivel tudatja, hogy mihez tartsa magát.

Én a magam részéről ahhoz tartom magamat, hogy egyáltalán nem biztos, hogy Hannácskát *ezek* ölték meg, mármint *azok az ezek*.

Még csak az sem biztos, hogy megölték.

Még csak az sem biztos, hogy meghalt.

Mert pl. az is lehet, hogy köszöni szépen, jól van. Tételezzük fel, hogy elszökött az apjához, aki tavaly otthagya őket, mármint az anyját és őt, és akihez Hannácska a történetek ellenére erősen ragaszkodik. Tételezzük fel, hogy az apa meglátta a kislányt az utcán, beültette a kocsjába, és hazavitte az ország túlsó szélére, ahol jelenleg lakik az új élettársával.

Tényleg, az apját megkeresték már?

Hogy is hívják azt a férfit?

Van a kislánynak mobiltelefonja?

Hogy miért nem volt nála az a kurva mobil? Mondtam már, hogy éppen csak átszaladt a vegyibe köménymagért! Aztán fogja magát, és jól eltűnik.

33

Ezért is kellene minden gyereknek mikrochipet ültetni a bőre alá! Elvégre a 21. században élünk, az Európai Unió kellős közepén! Vagy nem?

Ifj. Szabó György ekkor veszi észre, hogy a szerelőműhely hátsó részében le van terítve a betonra egy jókora gyékényszőnyeg. Az a gyékény a múltkor, amikor ő itt járt (az persze jó régen történt), még nem volt itt. Sróf azzal a gyékénnyel valamit el szeretne takarni. Valami takargatnivalója van. Mire kell gondolnunk, ha kiderül, hogy a gyékény alatt frissen van betonozva a padló, és az udvar végében, komposztálásra váró szerves hulladék alatt betontörmeléket találunk a műhely hátsó részéből?

Sróf követi a szemével az egykori jó barát pillantását, és elsápad.

Talán nem is az erdőben kellene keresnünk azt az eltűnt kislányt. És nem is az ország túlsó szélén, ahol az apja lakik állítólag.

Itt azért mindenkire oda van figyelve.

Most elsősorban arra van odafigyelve, hogy a felső tagozat mellett, közvetlenül a kanyar után, megáll egy mikrobusz, és idős emberek kászálódnak ki belőle. Valami nagyon furcsa nyelven beszélnek, amiből néha mintha megértenénk valamicskét, de inkább csak az égvilágon semmit.

Ezek svédek. Vagy norvégok. Vagy izlandiak.

Csak az a furcsa, hogy *ezek* majdnem teljesen úgy néznek ki, mint az itteni nyugdíjasok. Még a nadrágszáruk is pontosan úgy van felgyűrődve.

Csak azt tudnám, hogy *ezeknek* mi keresnivalójuk van ezen a földön és köztünk itt a településen!

Ne tudd meg! Tudd meg! Tudd meg, hogy *ezek* nem *ezek*.

Hanem?

Ezek a mi baden-württembergi vendégeink. Itt születtek a településen. Itt jártak óvodába, iskolába. Innen telepítették ki őket. *Ezek* az utolsó generáció, amelyik még emlékszik ránk.

Na és? Most akkor hazajönnek meghalni?

Most akkor hazajönnek, hogy fölvirágoztassák a települést? Befektetnek? Beruháznak? Lesz majd itt egy gumigyár? Fog épülni egy wellnessparadicsom? Vagy talán gondolkodjunk inkább krematóriumban? Egy krematórium, ahol jutányosabb áron égetik el a hullát, mint Debrecenben, idegenforgalmi vezetettségként is számottevő lehetne!

Baden-württembergi vendégeink nyitják a kiskaput, és becsoszognak Srófék udvarába. Pajti a lánc végén úgy ugat, ahogy a torkán kifér, de csak ugatni tud, mert annyi mozgástere sincs neki, mint a leköszönő vidékfejlesztési miniszternek. Az előbb elfelejtettem mondani, hogy Srófnak felesége is van, pedig a Marika még almás pitét is sütött, pont most lett vele készen. Úgyhogy éppen jókor jöttek a nyugatnémet rokonok. Azt is elfelejtettem mondani, hogy az egyik baden-württembergi vendégünket Srófnak hívják. Ez a neve: Sróf. Sróf János. Leírva persze nem így van, hanem úgy, hogy Schroff (Johann Schroff), de az már mindegy. Schrófné Marika háta mögött igényesen díszített falvédőt látunk versikével, melyben a „kocsma” szó rímel arra, hogy „kucsma”, ez utóbbi állító, előbbi pedig tagadó értelmű mondatban.

Schróf megmutatja Schroffnak a házat és a szerelőműhelyt, benne a dolmányos varjúval és Szabó Gyurival. Ezt úgy mutatja be, hogy „ő a legjobb barátom” (biztosan felhajtotta a gyékényt, amíg egyedül hagytuk, de az arc kifejezése alapján nem állapíthatjuk meg, mit látott alatta), a varjúról pedig annyit mond, hogy ez egy lelenc, pontosabban egy „lelencfiók”. A varjú, tiltakozásul a megnevezés ellen, ismételten káromkodik, amivel részint megnevetteti, de részint meg is botránkoztatja baden-württembergi vendégeinket. Tartozik a társasághoz egy harminc év körüli magyar fiatalember is, aki egyfelől teológus vagy hitoktató lehet, másfelől nemrég köthetett ismeretséget Németországba szakadt egykori honfitársainkkal, mert az imént még arról faggatta őket, hogy ők is katolikusok-e, rendszeresen járnak-e templomba, és csakugyan hisznek-e Istenben.

Most azonban ő van a leginkább megbotránkozva, olyannyira, hogy befogja a fülét, úgyhogy átmenetileg nem kérdezősködik. De aztán, visszatérve a kocsmához és a kucsmaához, ő lesz az első, aki meg fogja kóstolni Marika sokak által emlegetett almás pitétjét, és teli szájjal aziránt érdeklődik majd: vajon Johann Schroff gyerekei, valamint unokái és dédunokái vallásos nevelésben részesülnek-e, és ha igen, akkor vajon rendszeresen járnak-e templomba?

Ez lesz a Pintér Bözsi volt élettársa, aki tavaly otthagya őket, és most a kislány nála van.

Hát te tisztára hülye vagy. Nem látod, hogy ez egy pap? Egy papnak nem lehet gyereke.

Felesége, az nem lehet. Gyereke, az lehet neki.

Srófné Marikát a műanyag-feldolgozó üzem foglalkoztatja. Jelenleg éjszakai műszakban dolgozik, de már nem sokáig, mert egyre többet van betegállományban, és a műanyagtól annyira le van gyengülve, hogy nem bírja a bálázást. Valami gyulladás van a szervezetében, de mindig másvalamije van begyulladva: kedden az ízületei, csütörtökön a hasnyálmirigye. Rákja is volt már, de megműtötték, és egy árva szóval sem panaszkodik arról,

hogy ne érezne teljes értékű nőnek magát. A jobb karját nehezebben mozgatja, mint azelőtt, amikor még egészséges volt, viszont a megmaradt izmokat rendszeres testgyakorlással erősíti. A műanyag-feldolgozó üzem kiemelten környezettudatos vállalkozás, mely nélkül belefulladásokba kerülne a műanyag hulladékainkba, és kiemelt állami támogatást érdemel. A megye minden részéről, az egész kistérségből, sőt még a fővárosból is érkeznek iskolai osztályok tanulmányi kirándulás keretében, hogy a tanulók saját szemükkel győződjhessenek meg róla: a gépek fogai közt, melyek mintha kisbolygókat és kialvó csillagokat őrlnének tengerfövennyé, miképpen őrlődnek föl a szelektíven gyűjtött pillepalackok és mackó formájú mézes bödönök.

A kiskorú látogatók és a pedagógusok (előzetes bejelentkezés után, a délelőtti műszak végén, 12 és 14 óra között) végül kapnak ajándékba egy-egy marékkal azokból a könnyű, halvány gömböcskékből, amiké átalakul az örlemény, és amelyeket aztán ezerféleképpen hasznosíthatunk.

Ezek a gömböcskék néha titokzatos módon kiszabadulnak, és olyankor beborítják a tájat, akár egy évszaktól független, lokális hóvihár. Ott gubbasztanak a háztetőn, az ereszcsonornán, a kútfedélen. Rátapadnak a falevelekre. Fennakadnak a pókhálón és a darázs potrohán. Gyűléseznek a tök és a krumpli tövében. Ők tárolták valaha régen a mi ásványvizünket és kannás borunkat, ők voltak a lavórjaink és a fogkeféink.

Ez történik, ez termelődik a műanyag-feldolgozóban délelőtt és délután. Bezeg az éjszakai műszakban, hej, mennyire más az élet! Éjjel olyan szagot lehel a műanyag-feldolgozó, mintha a világ egy odvas foggá alakult volna át, vagy mintha a pokol egyik melléküzemága felköltözött volna a föld felszínére, és az ördögök műanyag hulladékkal fűtenék a kárhozottak számára a kazánt. Hajnaltájban hangulatos kis fekete pernyedarabkák szállingóznak, pilinkéznek. Úgy elfedik halványsárgára vagy fehérre sikerült nappali testvércéket, mint kakaó a tejbegrízt.

Az önkormányzat és a vezetőség egybehangzóan cáfolja, hogy éjszánként a műanyag hulladék eltüzelésére kerülne sor. Aki ilyesmit híresztel, az nemcsak antidemokratikus, hanem gyengeelméjű is. A műanyag-feldolgozó rendszeres ellenőrzés alatt áll, és a rendszeres ellenőrzés eddig még egyszer sem talált a hulladék eltüzelésére utaló jeleket. Az állítólagos pernye és bűz azzal magyarázható, hogy ízlésekkel és pofonokkal nem lehet vitatkozni, a rákos megbetegedések gyakorisága pedig azzal, hogy az emberek gyakrabban járnak szűrővizsgálatra, mint azelőtt, amikor egyszerűen csak úgy fogták magukat, és rák ide, rák oda, leköltöztek Vakondországba deszkát árulni.

Arról, hogy sej, mennyire más a napirend az éjszakai műszakban, mint mondjuk a délelőttiben, Srófné Marika beszélhetne bővebben, de ő már csak azért is befogja a száját, mert szégyelli, hogy elől hiányzik két foga, és nincs pénze megcsináltatni.

36 Ifj. Szabó György, vagyis nekem Gyuri (mert hiszen tizenöt évvel idősebb volnék nála, és kisgyerekkora óta ismerném, ha létező személy volna) lenyűgözve bámulja a láncra vert madarat. Nem is figyel oda, mit beszélnek és miről hallgatnak baden-württembergi vendégeink. Most éppen egy szót sem szólnak, mert a Marika frissen sült almás pitétét majszolják. Csak a magyar fiatalember, akit Pintér Hanna édesapjának hittünk, faggatja teli szájjal az idős embereket, hogy hallottak-e már Newman bíborosról, akit a pápa rövidesen boldoggá fog avatni. És amikor a nyammogó kopasz vagy ősz fejek vízszintesen elfordulnak jobbra-balra, akkor a fiatalember, még mindig teli szájjal, elmagyarázza nekik, hogy Newman bíboros különös erővel érezte át a teremtőjétől elszakadt bűnös ember kilátástalan helyzetét, és az Igazságot mindig nagy kezdőbetűvel írta, noha tisztában volt vele, hogy a mégoly nagy kezdőbetűvel írt Igazság is nem kis részben kicsúszik az Objektivitás ellenőrzése alól.

Mindezt az én légből kapott Gyurikám elengedi a füle mellett. Ő csak a dolmányos varjat nézi. Azaz most már én nézem a dolmányos varjat az ő szemével. Egyre közelebb és közelebb hajolok a nem létező varjúhoz, ehhez a megnyesett szárnyú fikcióhoz. Ha leírnám a külsejét, akkor egy másik, teljesen érdektelen varjún végzett megfigyeléseimet lopnám el önmagamtól; és ha megpróbálnám rekonstruálni azt az eseményt, amelynél ott volt, amikor az bekövetkezett, amennyiben csakugyan bekövetkezett, akkor olyan bűnügyi történetet konstruálnék, amelyben minden összefüggés fontos lenne, csak az volna lényegtelen, hogy: mi a bűn és milyen a bűnös ember?

A dolmányos varjúnak fogalma sincs róla (mert hiszen idegenek tőle a fogalmak), milyen a bűnös ember és mit jelent bűnösnek lenni, jelenlétével mégis valamiféle magyarázatot ad rá. A dolmányos varjú, ha kis mértékben és csekély formátumban is, a kivételes állapotot testesíti meg. A kivételes állapot politikai fogalom, de most – a jelen történet hátralevő néhány sorában – kiterjesztem a politikamentes, banális hétköznapiakra is. A kivételes állapot mindig izgalmasabb, energiával telítettebb, mint a szabályos. Ami szabályos, az nem bizonyít semmit; a kivétel viszont nemcsak erősíti a szabályt, hanem egyáltalán, a szabály csakis a kivételből táplálkozik, annak jóvoltából állhat fenn. A kivételes állapotban a reálisan létező élet ereje áttöri a gépiessé merevedett szabályok kergét.

Ebben az állapotban – mely Newman bíboros kora óta annyira megszokottá vált, annyira áttörte a reálisan létező erővel az összes elgondolható burkot és kérget, hogy ma már a szabályos érződik kivételesnek – a dolmányos

varjú minden egyes mozdulata, minden egyes tollpíhéje azt a dilemmát sugallja nekünk, mely egy életen át foglalkoztatta a bíborost, és Ildikó férjében is fölrémlett egy pillanatra.

És ezzel a pillanattal a történet végéhez érkezünk. A kivételes állapot megtestesítése után már csak az van hátra, hogy elvégezzem 37 azt az ilyenkor szokásos, jóformán kötelező rendrakást, mely nélkül mind a szerző, mind pedig az olvasó elégedetlenül állna fel az utolsó bekezdés mellől.

Baden-württembergi vendégeink visszaülnek a mikrobuszba, mely kiviszi őket a régi katolikus temetőhöz, ahol utánanézhhetnek, megvannak-e még a gót betűs háború előtti sírkövek. Utána engesztelő szentmisén vesznek részt a helybeli templomban; de az is lehet, hogy a mikrobusz vacsorázni viszi őket a megyeszékhelyre, mert ott aztán üzemel vendéglő, nem is egy.

A Newman bíborost emlegető fiatalemberrel, őszintén szólva, nem tudom, mi lesz. Legyen vele az, hogy délután órát vagy szakkört tart a felső tagozat földszintjén, és akkor ő az új fiú a tantestületben, akit még nem mindenki ismer, noha egy kicsit már oda van rá figyelve; de az is lehet, hogy még mindig almás pítét fogyaszt.

Ifj. Szabó György, amikor egyedül marad Sróf szerelőműhelyében, megállapítja, hogy a gyékény alatt mintegy asztallap nagyságú felületen friss a betonozás. Most már biztosra veszi, hogy Srófnak valami takargatnivalója van. Fejét vakarja, homlokát ráncolja, száját húzza. Végül köszönés nélkül kimegy az utcára, és a mobiltelefonján felhív egy számot; de az lehet, hogy őt hívják a mobilon, és a szomszédasszony arról értesíti, hogy Ildikó rosszul van, be kellene vinni a szülészetre (az is a megyeszékhelyen található), ahol még a mai nap folyamán világra jön Szabó Ervin.

Pintér Hanna, noha kétségkívül friss betonozást rejteget a gyékény, nem fekszik a betonréteg alatt, ugyanis ebben a percben, amikor ezeket a sorokat írom egy zöldfedeles füzetbe, Pintér Hanna egyáltalán nem fekszik, hanem szaladgál és nevetgél. Tudniillik Pintér Hanna meglógott hazulról, és jelenleg a nap 24 órájában lóg, mert aki lóg, az akkor is lóg, amikor szaladgál és nevetgél.

Hétfő délután, amikor Pintér Hanna kilépett a vegyesboltból a közménymaggal, a településre érkezett egy használtan vásárolt, ám egyébként jó állapotban levő személygépkocsi, melyet Kávás Zoltán 17 éves középiskolai tanuló vezetett, miután szülei, akik 2 gyermekükkel együtt az év elején költöztek a településről a megyeszékhelyre, csak most utazhattak el Tunéziába egy rendkívül kedvező 2 személyes ajánlattal, és a kislányt, Kávás Anitát a 10 évvel idősebb Zoltánra bízták, akinek már van korengedményes jogosítványa,

vagy ha nincs, akkor is ügyesen, balesetmentesen tud vezetni, amit azzal is bizonyít, hogy hétfő délután autós kirándulást rendez a kishúgának, aki a közös gyerekkor szép emlékekben gazdag főutcáján megpillantva a vegyesboltból hazafelé siető egykori iskolatársat és közeli barátnőt, beülteti
38 maga mellé a hátsó ülésre, és arra kéri, jöjjön át hozzá a megyeszékhelyre játszani, sőt nála is alhat. Ezt követően Pintér Hanna nemcsak ott aludt Anitaéknál, anélkül, hogy szólt volna édesanyjának vagy bárki másnak, hanem másnap, sőt 3madnap is az egész időt a Kávás család otthonában tölti játékokkal és egyéb haszontalanságokkal.

Igazán szólhattak volna Pintér Hanna édesanyjának, de tudták, hogy az édesanya úgysem engedné el Hannát, ezért inkább nem szóltak.

Most az a fontos, hogy a kislány köszöni szépen, jól van, és még a köménymag is ott van a zsebében a visszajáró aprópénzzel együtt; de az is lehet, hogy a szép kora őszi napsütésben kisétált az erdő szélére, és ott hipp-hopp, abrakadabra, átváltozott lelencfiókká vagy őzgidává, mint a Grimm-testvérek mesegyűjteményében az egyik gyerekhős, vagy pedig egyszerűen csak elcsavargott, és belefulladt a Tümpinek vagy Trümpinek nevezett bányatóba. Ha pedig így áll a dolog, akkor ma délután fognak rábukkanni a kis holttestre, ugyanabban az órában, amikor egy másik, még kisebb élő test világra jön a hozzánk legközelebb eső szülészetben; és bűncselekmény hiányában senki ellen sem fog eljárás indulni.

A dolmányos varjat a már sokszor emlegetett ifj. Szabó György leoldja a láncról (Pajti most nem ugat, Pajti vidáman csóválja a farkát), és belerakja ugyanabba a banános kartondobozba, melyben a madár az Arany Hörcsögből a felső tagozat melletti szerelőműhelybe érkezett, majd pedig hazaviszi, noha tisztában van vele, hogy Ildikó, aki bármelyik percben szülhet, ennek a legkevésbé sem fog örülni; de az is lehet, hogy nem a kartondobozba rakja be, hanem kiengedi az utcára, ahol a dolmányos varjú a két megnyesett szárnyával csapkodott, a két kötetlen lábával lépkedett, míg egy autó el nem gázolta, vagy, ami még valószínűbb, valaki agyonütötte vagy lelőtte, amint az a kivételes állapot megtestesítőjével történik szabály szerint.

Vörösbejtozás-színű folyó;

Acsai Roland 39

A templom csúcsára szarvast
Tűztek angyal helyett.

Sírkövekre vésett nullák:
Befagyott tóba vágott lékek.

Elhagyott, erdei tanyák,
Nyikorgó ajtók imája.

A falu egyre csak hátrál,
Végül észre sem vesszük:

Megérkeztünk.

ÚTON BJÖRK FELÉ

40 AZ ERDŐ KIRÁLYA

Az ablak elé áll,
Mintha mindig is ott állt volna.

Tudom, hogy már találkoztam vele valahol:
Egy erdei túrán, vagy a gyerekkor kertjében.

Bőre nyírfakéreg, hangszálai levelek:
Csak akkor szólal meg, ha megrezegteti őket a szél.

Karján csuszkafiókát hoz, és árnyékot a juhoknak.
Koronája félrebillent szarkafészek.

Pozsony, 1999. jan. 1. Egyáltalán nem érzek újévi megilletődöttséget e csupa kilences év első napján. A 9-es szám a számmisztikában az erő, az energia, a tisztítás és a háború szimbóluma. Az erőben és energiában talán lesz valami,

42 Tőzsér Árpád*

CIPÓN, VÍZEN, HALÁLON

Naplójegyzetek 1999-ből

vesztetereket, hatvannégy éves koromban elhagyom a tévé-szilvesztetereket is, teljesen kivonulok a civilizációból. Mint az egykori remeték, akik a világ romlottságától elirtózva sivatagi, erdei barlangokba költöztek. Nézem a szobámat: valóban van benne valami barlangszerű, valami aszkétikus kopárság. Sehol egy pamlag, fotel, semmi kényelem, csak ágy, asztal, szék és könyvek. Kép sincs a falon, mert fal sincs. Mindent könyv borít. De lehet-e a könyvtől valami kopár? Lehet. Sőt! Azt hiszem, az öntudat öröme mindig kopár. József Attila már csak tudta! S a kopár értelem maga a remete-lényeg. Ezért nincsenek a konzumtársadalomnak filozófusai. Ahhoz egy új kereszténység kellene. És remeterendek! Az állítólagos első remete, Remete Szent Pál 113 évet élt. Én 2048-ban lennék 113 éves. Semmi reményem rá. Talán ha cipón és vízen élnék! Szent Pált holló táplálta, minden nap hozott neki egy fél cipót. S amikor Szent Antal (a szomszéd remete) meglátogatta, a holló felemelte az adagot egy egész cipóra. Pontosabban Antalnak még se híre, se hamva nem volt, s Pál az egész cipóból következtette ki, hogy aznap vendéget kap.

Január 3. Máris harmadika van. Úgy látszik, az időnek is teljesen mindegy, hogy új év, nem új év, közönyösen, egyforma léptekkel halad, egy pillanatra sem áll meg, tisztelegni vagy meghatottan orrot fújni. – Ma is készülő kötetemet, a *Nem létező tárgyat* írtam, most a Farnbauer Gáborról szóló kis vázlatomat tettem tisztába. Így, évek múltán szinte maguktól kerekednek ki a korábban mintegy csak elkezdett szövegkompozícióim. S ez nem hatásos szófordulat akar lenni, ez tény. Mintha valamilyen belső erjedést is hallanék a korábbi jegyzeteimben: a szöveg magától érik, pezsgésével jelzi, mű akar lenni.

Január 9. Egy kis szilveszteri alkohol, post festa. *Belső erjedés*, olvasom a harmadikai bejegyzésemben. Jó vicc. Lehet, hogy mikor ezt írtam, akkor is azt hallottam, amit most: az erjedő étel pattog, bugyborékol a gyomromban, beleimben. De most nem szöveg, hanem kád vagyok, cefre erjed bennem.

s a tisztításban és háborúban sincs hiány. Dolgoztam Szilveszter estéjén, s ma, Újév napján is dolgozom. Tegnap este még a tévé szilveszteri műsorát sem néztem meg. Ötvenéves koromban elhagytam a bálozó szil-

Majd csak szétvet már egyszer engem is az élet-alkohol (az „alcools”), mint Apollinaire-t. De vajon nem ilyen egészségi problémái, emésztési zavarai voltak a nagy költőnek is, s azokat öltöztette a *Szeszek* szárnyaló soraiba, ragyogó képeibe: *És úgy iszod akár az életed e lángoló szeszt te* (sehogy sem tudom elfogadni Radnóti nyelvi trouvaille-ját, a „szeszt te” fordulatot, semmi sem indokolja) *Akár a pálinkát iszod az életed te*. Az élet tehát pálinka, ha életet iszunk, pálinkát iszunk. De előtte végig kell csinálnunk az erjedés keserves misztériumát is. – Franciául a pálinka *eau de-vie*, szó szerint: az élet vize: *Ta vie que tu bois comme une eau-de-vie*. Tehát (szószerinti fordítás): Az életed, amelyet iszol, mint az élet vizét. Benne a *Ta vie – eau-de-vie* (Életed – az élet vize) rímek. A magyar fordításban nem ilyen homológ, szójátékszerű a rímpár, s így a nyelvi, alaki kapcsolódás az élet és a pálinka között elsikkad. Az olvasó a magyar verssort kicsit bután nézi, nem elég világos előtte, hogy miért annyira „lángoló szesz” a „borzalmasan mosolygó”, száználmas párizsi prostituáltakat csókolgatni. (Az Apollinaire-versben ugyanis erről van szó, ez a „pálinka”, ez az „élet”). A fordításból nem derül ki, hogy a kapcsolódás csak nyelvi, hogy a tapasztalt valóság sokkal ellentmondásosabb.

Talán mégiscsak új kor kezdődik számomra 1999-cel: Miki sógor (a feleségem bátyja) az előbb állított be hozzánk egy szerkesztő számítógéppel, 2500 korona, potom pénz. Hatvannégy évesen lecserélem negyvennégy éves Erikámat egy snájdig Schneider Fánira: 1955-ben, az első fizetésemből vettem az Erika márkájú írógépet, amely máig hűen szolgált, s most, 1999-ben vásárolok egy Schneider védjegyű computert. Ünnepelesen belépek az elektronikus-információs korba.

Most került a kezembe a *Holmi* tavalyi, szeptemberi száma. (Pontosabban: eltettem *anno*, mint olyasmit, amit okvetlen el kell olvasnom. Majd. Ha lesz időm rá. Hát most van.) A folyóirat májusi számában jelent meg Radnóti Sándor *Posztmodern zsandár (Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-monográfiájáról)* című tanulmánya, s a kezemben tartott szeptemberi számban Kulcsár Szabó erre válaszol Radnótinak (*A felügyelet „boldogtalan tudata”).* Visszhangját máig nem hallottam/láttam sem egyiknek, sem másiknak, pedig a 95-96-os kritikavita óta ez a legérdekesebb elméleti csörte a magyar irodalmi kritikában. És -ról. Sőt! E páros eszmecsere felvetései szinte érdekesebbek, mint ama kritikavitéái voltak. Mert míg amaz csak az akadémikusok, professorok és adjunktusok ügye volt (ti. az, hogy „hol végződik a zsurnálbírálat s hol kezdődik az ún. tudományos kritika”), addig emez a magyar kritikai gondolkodás egzisztenciális-elméleti meghatározottságú alapproblémáját, azaz

azt a kérdést emeli magasabb elméleti szintre, amelyet Kölcseyék anno „haza és haladásként” fogalmaztak meg, s azóta már számtalan formában tért vissza (s bizony, tulajdonképpen még az áldatlan „népi–urbánus” vitákat is ide kell kapcsolnunk), s most, Radnóti megfogalmazásában így hangzik:

44 „Engem az az ideologikus harc, amelyet Kulcsár Szabó Ernő Esterházy munkásságán belül a »világra vonatkoztatottság«, a referencialitás ellen és az areferencialitás mellett vív, arról győzött meg, hogy Esterházy írói jelentőségének egyik legfőbb forrása a kettő (*a referencialitás és az areferencialitás*, T. Á.) [...] hermeneutikus feszültségben való fenntartása és egyensúlyozása”. Az állítás közvetlenül Kulcsár Szabóra és Esterházyra vonatkozik, közvetve azonban mélyebb érvénye is van. Ilyesmi: mindnyájan tudjuk, de újra és újra le kell írunk: Kölcseyt nem lehet „haza vagy haladásként” értelmezni. S nem lehet úgy felállítani az irodalomban sem a kérdést, hogy vagy a referenciába süllyedt magyar irodalom vagy posztmodern univerzalizmus. Továbbá: az alkotókkal (s a szellemmel általában) szemben normatív nemzetközi elvárásokat támasztani, s markáns tiltásokat megfogalmazni – az nemcsak hogy nem haza, de nem is haladás. Mindkét esetben (a társadalom és az irodalom esetében is) az *És*, a Konkrét és Általános egyensúlya a meghatározó. – Persze nem légből kapottak Kulcsár Szabó ellenérvei sem: „...az irodalmi szöveg nyelvi kijelentései nem vethetők alá olyan szabályoknak, amelyeket a külső, tapasztalati valóságnak tulajdonított szabályrendszerekből származtatnak. Többek között azért, mert [...] ez a világ (*valóság*, T. Á.) is nyelvi közvetítéssel lép be a megértés tapasztalatába. Tehát már mindig is valamiként megértett (*talán inkább: értelmezett*, T. Á.) képződmény”. Jelentős szellemi potenciálok állnak itt tehát szemben egymással, s olyan kérdésben, amelyet talán, hátrafelé az időben, akár (az anyagelvű) Milétosz és (az idealista) Eleaig meghosszabbíthatnánk, jelezve, hogy a dilemma eldönthetetlen, s számunkra itt és most nem is az eldöntése a fontos, hanem az az igény és nagyformátumúság, amellyel a vitázó felek a probléma mélységeit láthatóvá teszik.

Minden zsidó pária vagy parvenü, mondta ma a rádió Irodalmi Újságában Heller Ágnes. (Ezt ma Magyarországon valószínűleg csak ő mondhatja így ki, mindenki mást kivégeznének érte.) Ha a kisebbség nem asszimilálódik, megmarad páriának, ha asszimilálódni törekszik, parvenü lesz. S aztán még hozzátette a filozófus: Van egy harmadik típus is... – s nem fejezte be a mondatot. A „harmadik típus” alatt feltehetően saját magára gondolt. – Ismerem a harmadik típust, ez nem asszimilálódik és nem parvenü. A sok parvenü és pária kisebbségi magyar között (itt, Pozsonyban) én is ilyen „harmadik típus” vagyok. A kisebbségek világában a parvenü és a pária az mindig a másik kisebbségi, mindig valaki más.

Január 15. Poste restante küldemény vár Rajkán. Elszekerezem érte, kiderül, hogy Bertók Laci küldte új könyvét, a *Dongó a szobámban*. Mindjárt bele is olvasok, még ott, a rajkai postán. Eredetileg valószínűleg Bertók is naplót írt (mint én itt most), csak ő utólagosan reflexió-sorrá alakította a napi feljegyzései anyagát: fejezetekben és szakaszokban sorakoznak egymás mellé az 1983 és 1992 között leírt gondolatai, élményei, emlékei, én meg... *naplóvá* stilizálom a naplóimat. Az ő reflexióit, mint Pascal „pensé”-it, római és arab számok tagolják, nálam ezt a funkciót a dátumok töltik be. Igaz, ő (B. L.) a végletesen személyes napló-műfaját belsőleg, stílusban is magához, pontosabban „személytelen” költészetéhez alakította: mintha Oravecz Imre 1972. szeptemberét olvasnám. Szenvtelen hang, egyes szám második vagy harmadik személy, távolba tartott, számozott történetek, reflexiók, gondolattöredékek, de mintha magának a nyelvnek nőnének kezei: a nyelv révén kerül tőlünk távolra a tárgy, szemlélhetjük minden oldalról, kedvünkre. Van abban valami meghökentető, hogy a két, származásukat tekintve legparasztabb (legnépibb) költőnk (Oravecz és Bertók) dolgozta ki az „ön-közöny” legpontosabb magyar nyelvét, à la Camus. Néha felnézek a könyvből: a rajkai postás fiatalasszony (nagyon csinos!, régóta tetszik) az ügyfélablak mögül olvassa az arcomat: olvassa, hogy mit olvasok. Silas, Italo Calvino hőse ír, s közben figyel egy nőt, aki olvas, s az az abszurd kívánsága támad, hogy a szöveg, amit éppen leír, azonos legyen azzal, amelyet a nő éppen olvas. Hans Robert Jaus, aki mindezt elmondja, megjegyzi: „Az írás és olvasás egybeolvadásának erotikus fikciója nem válhat valóra”. De az olvasás olvasásának az erotikája, úgy látszik, igen, gondolom magamban. Aztán Bertók Lacira gondolok, akinek a számlájára mindez történik, s akinek sejtelve sincs a rajkai postásnőről, aki az én arcomról olvassa le az ő nem-azonosként leírt én-jét.

Január 24. Meghalt Czine Miska, a harmadik agyvérzés vitte el. Már két éve is, mikor a pesti könyvhéten találkoztunk, nagyon akadozott a nyelve. El kellene menni a temetésére, ne csak mások temessék fiatalságom egy darabját. Igen, Czine Miska a fiatalságom egy darabja: én népi íróként voltam fiatal. Huszonévesen annyit cigányoztam, mint Szabó Pál, Sértő Kálmán és Jávor Pál együtt. Egy évig húzattam Gesztetében, egy barkó faluban (1955-ben ott néptanítóskodtam), hogy Fekete szárú cseresznye, hajnalokig énekeltem Zsélyben (Szklabonya mellett, Mikszáth Görbeországában), Zs. Nagy Lajossal, hogy Hajmási Péter, Hajmási Pál, háromszor futottam körbe *anno* Pozsonyban a Malomligeti vasúti restit (tudja még valaki, hol állt?, most egy húszemeletes üvegbank pöffeszkedik a helyén), vérző homlokkal, orral, hogy végül visszarrontsak a verekedők közé, s Csizmár Miki barátom védelmére keljek; ittam,

verekedtem, mikor hogy hozta a sors, s Pozsonyban a Nyerges utcán egyszer úgy vonultunk végig Czinével, hogy a szálfatermetű Miskának egyik vállán is ült egy szlovák hajadon meg a másikon is. S a lányokkal együtt azt zokogtuk, hogy *Hej, zabili, zabili dvoch chlapcov bez viny*, ami magyarul körülbe-
46 lül annyit tesz, hogy Megöltek egy legényt, büntelenül, szegényt. Mint egy népi Szent Ágoston: fiatalon fertőben fetrengtem, hogy később annál hatásosabban vezekelhessenek az urbánus cellákban, könyvtárakban, íróasztalok mellett. S utána vagyok immár a vezekelésnek is. Jön a remete-állapot, a teljes egyedüllét. Lassan nem lesz kihez szólnom, elhalnak mellőlem népi s urbánus barátaim is. Zs. Nagy Lajos rákban haldoklik otthon, Zsélyben, kilencvenéves édesanyja gondozza, Duba Gyula kórházban van, prosztatájával vannak problémák, műteni fogják. Ozsvaldot már megműtötték, szintén prosztatával, Cselényi is kórházba készül (mondanom sem kell: a prosztatájával), Varga Erzi (az *Irodalmi Szemle* egykori főszerkesztője) a ruzsinovi kórházban agonizál. Hogy írjak én így szenvtelen, „ön-közönyös” naplót?

Olvasom, immár itthon, Bertók naplóját. Az ötvenegyedik oldalán: „Tökös-
verebek sírnak [...] Csak benyúltunk a zsup közé a lyukba, s ott pihegtek a markunkban a csupasz, síró-rívó kis állatkák. Lüktető testük, mint a herezacskó.” A leírás pontos és kegyetlen, mert valamiképpen a létet megszegyentítő, de a kifejezés tartalmát illetően nem biztos, hogy jó irányba vág a kép. Azt sugallja, hogy a tojásból éppen csak kibújt verebek azért „tökösek”, mert olyanok, mint a herezacskó. Most, mikor már a csajok is „tökösek” (a rádióban hallottam a minap, hogy a mi kézilabdás lányaink „tökösek”; brrr!, csaj-e még vajon a lány, ha tökös, ha töke van?), szóval lehet, hogy a logika manapság már a verébrek is „tök”-öt imputál, de eredetileg a fiókveréb azért volt „tökös”, mert a szája olyan sárga, mintha sült tököt evett volna.

Január 24. A rádió Gondolatjel-adását hallgatom, benne Jankovics Marcellt: 70 millió ír van, de csak egy millió beszél írül. Az ír kultúrának nincs nyelve, mégis van tartalma, a magyarnak van nyelve, de nincs tartalma. A pusztán nyelven és a népdalon kívül nincs *par excellence* magyar kultúra. A nyelv is kiürülőben van, ha azt mondom, „magyar kultúra”, száz lábjegyzet sükségtetik hozzá, hogy megértsük, miről van szó – mondja Jankovics. – Jankovics után Domokos Mátyás *Pro kultúra* díjáról beszélnek hosszan. Alig észrevehetően nemzeti irányba tolódott a rádió és a közélet. De én ennek a trendnek sem kellek. Valahol konferenciát tartottak a század kultúrájáról, ahová tőlünk, Pozsonyból Grendel Lajost hívták meg. A konferencia slágere egyébként Eric Hobsbawm angol történész *A szélsőségek kora* című műve volt, amelyben a szerző a huszadik századot nemes egyszerűséggel „gyilkos

századnak” nevezi. Ez a század a szerző szerint nem száz évig, hanem sokkal rövidebb ideig tartott. 1916-tal, Verdun-nel kezdődött (ahol is 350 000 francia és 600 000 német esett el, egyetlen dombért), s 1991-gyel, a Szovjetunió felbomlásával ért véget. – De ilyen formán, teszem hozzá én, azt is mondhatnánk, a huszadik század a Szovjetunió kora, mert a „gyilkos századnak” a kezdetét is köthetjük a Szovjetunióhoz: 1917, a szovjet impérium születésének esztendeje sem volt kevésbé gyilkos, mint Verdun éve. De tarthatnánk a századot a világtörténelem zárványának, önfelszámoló laboratóriumnak is: egész sor új, teljesen eredeti eszmét próbált ki a gyakorlatban, s valamennyi pusztító kudarccal végződött. Erre a gyilkos huszadik század, mint a halálos ágyán II. József: minden „rendeletét” visszavonta, s történelmen túlra, mellékvágányra toltta magát, s 1991-ben az emberiség ott akarta folytatni, ahol 1916-ban vagy 17-ben abbahagyta: a kapitalista szabad piacnál. Nem akarnék itt kitérni arra, hogy a visszavonhatatlanul nagy, huszadik századi találmányok, a megváltozott termelési eszközök s filozófémák birtokában mennyire illuzórikus volt ez a szándék, csak annyit jegyzek meg, hogy a század az apró nemzetállamok létét megalapozó „rendeletét” (Wilson 14 pontját) is visszavonhatta volna. Ha az Osztrák-Magyar Birodalom, bármilyen formában, ma is létezne, akkor talán nem volna olyan nagy baj a magyar kultúrának a „tartalmával” sem.

Új Forrás 2010/10 – Tózsér Árpád: Cipón, vízen, halálón
Naplójegyzetek 1999-ből

Január 27. Sebők Zoltán idézi McLuhant (a szimulakrumot illusztráló): *De szép gyereke van!, dicséri valaki az anyuka fiát. Ó, ez semmi, látná csak a fényképét!*

Január 31. A rádió Vasárnapi Újságában hallom: Ady Endre nyolcvan éve halott, 1919. január 27-én halt meg. A kórházban a halála pillanatában és utána Móricz Zsigmond volt mellette, ő öltöztette föl, sötétszürke öltönybe. Abban temették el. – S erről jut eszembe: vajon ismerték-e egymást úgy a nyugatosok „testileg” is, ahogy lelkiileg, szellemileg? Olyasmire gondolok, hogy tudtak-e egymásról olyan intim dolgokat, mint amilyeneket például én tudok a barátaimról? Szőrös volt-e mondjuk Adynak a háta? (mint Koncsolé), ropogott-e a szegycsontja, ha nyújtózkodott? (Ezt Zs. Nagyon tapasztaltam gyakran.) Móricz fizikumát úgy képzelem el, mint Cselényiét: zömök test, tekintélyes has. Mennyivel létezősebb volna az egykoriak emléke, ha a ma élőkhez tudnánk őket hasonlítani! Képes volnék-e én egy tete-met meztelenre vetkőztetni s újra felöltöztetni? Az intim „tudásommal” való rendkívüli újratalálkozás, érzem, eszemet venné, porig sújtana. Ady és Móricz találkozása a halál intimitásában sokkal többet elárul a kapcsolatukról, mint ami bármennyi szóval is elmondható róluk.

A tévében a *Pillangó* megy. Gyenge film, nem sok köze van Móricz *Pillangójá-*hoz, de arra jó, hogy a láttán felmuzsikáljon bennem az én egykori „pillangóm” lelke. Délelőtt a pozsonyi rádió magyar adásában P. P.-nének küldtek születésnapi köszöntőt, s nekem hosszú percekig tartott, míg rájöttem, hogy ez a P. P.-né az én „pillangómnak” az édesanyja. Ő, az én Darabos Jóska-korszakom Hitves Zsuzsikája, húszéves életem színes pillangója! Mennyire szerelmes voltam én abba lányba! A lagzijában (természetesen máshoz ment férjhez) bánatomban úgy leittam magamat, hogy hajnalban négykézláb mentem haza, szembe jött velem a falu csordája, s én a tehénlábak között, alatt bukdoztam, porosan, sárosan, s csak az állatok rendkívüli intelligenciájának és megértésének köszönhettem, hogy nem tapostak agyon. Apám, aki soha egy pohár bort meg nem ivott, s engem az alkoholista nagyapám sorsától féltett, akkor pofozott meg életében először és utoljára. Negyvennégy évvel ezelőtt történt. „Nagy-nagy szeretettel küldi a dalt a drága nagyanyának szerető lánya, veje, négy unokája”. A „szerető lány” az én pillangóm. Hány éves lehet most? Hatvan? Elképzelhetetlenül messze vagyok tőle időben is, térben is. Úgy bámulom a rádiót, mint valami időgépet. Mintha a háromezer éves Helena küldené a dalt anyjának, Lédának, Trójából isten tudja hová, s én csak úgy véletlenül hallanám az üzenetet.

Február 1. Két napsütéses, fémesen csengő téli nap után ma megint szálldogál a hó. Változik az idő, belefájdult a fejem. S attól is fájhat, hogy reggel óta a *Pillangót* olvasom. (Nem a konkrét könyvtől, hanem magától az olvasástól.) Most 17,50 van. Megállás nélkül végigolvastam a csaknem 200 oldalas regényt. Felajzott a tegnapi esti film, előkotortam a könyvet a könyvespolcaim második sorából. Poros a piros vászonkötés, Athenaeum kiadás, 1939. Négyéves voltam mikor megjelent, s húsz mikor egy antikváriumban megvettem s először elolvastam. (Akkori kezem írásával van bele írva, hogy mikor és hol szereztem: Kassa, 1955.) Nem magára az olvasás szituációjára, folyamatára emlékszem, hanem arra, ahogy hetekig, hónapokig a *Pillangó*ban laktam, a falum házai, utcái, figurái feltűnően kezdtek hasonlítani a regény házaihoz, utcáihoz, figuráihoz. Ha beszéltem, a *Pillangó* nyelvén beszéltem, ha írtam, a *Pillangó* nyelvén írtam, a lányt, akit szerettem Hitves Zsuzsikának kezdtem hívni, és mikor férjhez ment, nagyon-nagyon boldogtalan voltam amiért ő nem tudott úgy leugrani hozzám a gazdag vőlegény esküvői kocsijáról, mint ahogy Darabos Jóska leugrott a gazdag menyasszony lakodalmas kocsijáról Zsuzsikájához. – De ma, 1999-ben meglehetősen zavaros ez az ügy... – megint a szemantikus emlékezet problémája zavar. Elbizonytalanodtam: nem tudom, hogy mennyire szerettem valóságosan a „pillangómat”, s mennyire csak képzeltem (a regény hatására), hogy szeretem. Tegnapi még (mikor a naplóbejegyzésemet írtam) meg voltam győződve róla, hogy a valóságos

dolgokra emlékezem, ma, miután újraolvastam a könyvet, egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy minden úgy történt, ahogy tegnap leírtam, azaz nem tudom, hogy a tegnap leírtakban, az ún. szemantikus emlékezetemben mennyi az egykori olvasmány-élményem és mennyi a valóság. Olvasás közben ma is elkapott a hév (mikor volt az utoljára, hogy én egy 49 könyvet egyfolytában végigolvastam?, s milyen jó volt az édes idillben megfürödni!, s mekkora bűnös öncsonkítás, hogy időnként nem olvassuk újra, kötelezően, Móricz e legkedvesebb regényét!), de mikor a tegnapi naplószövegemet is újraolvastam, s láttam, hogy az életem 1955-ös történéseit ma, 1999-ben is a *Pillangó* nyelvén tettem papírra, gyűlölettel kezdtém nézni a piros borítójú könyvet s az egész könyvtáramat: úgy éreztem, a könyvek eltakarják a valós (érzéki) élményeimet. Rám omlottak a nyelvi konstrukcióim, sőt: lehet, hogy a romok alatt már nincs is senki.

Február 13. A *Jelenkor* februári számában körkérdésre válaszol huszonkilenc kritikus, Angyalosi Gergelytől Tarján Tamásig, ábécé-rendben: mit tartanak az 1998-as év magyar irodalmából fontosnak? Mit mondanak: a válaszolók legtöbbször, mint ahogy ez a hasonló anketokon lenni szokott, gyakorlatilag nem művekre, hanem nevekre szavaz. Kb. így: Oravecz Imre, Kukorelly Endre, Bertók László fontos szerzők, tehát a műveik is fontosak. Ha rájuk szavazok, nem kockáztatok. Következésképp viszont nincs az anketnak meglepetése, senki sem szavazott ismeretlen vagy kevésbé ismert szerzőkre. S fontos szerzőről csak Bán Zoltán Andrásnak volt mersze differenciáltabban nyilatkozni: Oravecz Imre *Halászóembere* „Opus magnum, bár – messze nem olyan jelentős, mint amilyen vastag”. A másik két legtöbbször emlegetett szerző (illetve mű) pedig természetesen éppen Kukorelly Endre (*H.Ö.L.D.E.R.L.I.N*) és Bertók László (*Deszkatavasz*). A korábbi évek prózadömpingje után az 1998-as év tehát versdomináns. Mindhárom verskötetet időben megszereztem, ismerem őket. S mindháromról különvéleményem van. Oravecz könyve pontosan olyan jelentős, mint amilyen vastag. Mi több: többek között azért jelentős, mert „vastag”, mert sodró folyású, terjedelmes, mert a líra tengelyén forgó epika. A szerzőjének volt bátorsága, energiája, s főleg tudása, leleménye, s igen: géniusza megírni egy falu enciklopédiáját versekben, ma érvényes versnyelven, bizonyítva, hogy a falu, a paraszt is lehet a „posztmodern” irodalom komoly (s nemcsak ironizált) tárgya. Oravecz tehát a *Halászóemberrel* megérkezett valahová, Kukorelly és Bertók az új kötetekkel éppen elhagytak egy-egy nagyon jelentős állomást (Kukorelly az *Egy gyógynövény-kertet*, az én-t a bizonytalan nyelv történéseként kezelő ars poeticát hagyta el, s a „klasszicizmussal” – Hölderlinnel – kezd szemezni, Bertók

a *Három az ötödiken* metafizikát célzó minimalizmusából száll ki éppen), s tartanak valahová, csak még nem világos, hogy hová. S a két kötetéről mint átszálló helyekről én nem mernék szuperlatívusokban nyilatkozni, bár természetesen mindkét szerzőt több, mint nagyra tartom. – Jellemző 50 az ankétra, s már egyébként is tünetszerű, hogy az avantgárd irodalom művelőinek a neve még csak véletlenül sem jutott eszébe senkinek, pedig ha jól tudom, 1998-ban a párizsi Nagy Palinak is, Papp Tibornak is volt könyve, s legalább egyetlen valaki leírhatta volna Cselényi Laci nevét is, az ő „magnum opusa”, a nagy terjedelmű, zavarba ejtő, mert szinte megközelíthetetlenül bonyolult (monoton?) verskötete (címe: *Aleatória*) is tavaly jelent meg. Takáts József (az anket egyik résztvevője) Térey János paródiáiból idéz: „Ne hidd, haver, hogy létezel, Míg nem közöl a 2000.” (E szerint én nem létezem: el nem tudom képzelni, hogyan lehet bejutni a 2000 vesztégzára mögé. Őszintén szólva persze nem is kíváncskodom oda.) Takáts Csaplár Vilmost is idézi: Hogyan lehetnének nagy íróink, ha nincsenek nagy olvasóink! Ezek az aperçu-k többet érnek, mint az egész anket. (Hadd fűzzek hozzá Csaplár elmésségéhez valamit: megérzésem szerint még maga Petőfi is csak félig olyan nagy, mint amilyennek tudjuk, a másik felét a magyar nép, a magyar olvasók és értelmezők „olvassák hozzá”. A szlovákok például azért nem tudnak mit kezdeni a szlovák származású nagy költővel, mert nem tudnak mit hozzáolvasni, hozzátenni, nem tudják verseit tovább gondolni. Nem tenni akarnak hozzá, hanem elvenni belőle.) Nincs mese: a nagy íróhoz valóban nagy olvasó is kell. S a *Jelenkor* anketjában én bizony nem találtam nagy, a felemlegetett műveket alkotó fantáziával tovább gondoló véleményeket, olvasókat.

Megint szakad a hó; a telefonnál E., a feleségem sír: meghalt az egyik barát-nője, a rádiós Nagy Ica. Délelőtt a *Szabad Újság*ot olvastam, egyszerre három nekrológot is közöl: Czine Mihályét, Dobossy Lászlóét, Görcsös Mihályét (kassai néprajzkutató!) – ki lesz a következő?

Egy cetlimen a következő feljegyzést látom: „új mese: posztmodern kommunizmus”. Nem tudok rájönni, hogy (József Attilán túl) mire gondolhattam e furcsa fogalomtársítással. Korunk kifordított személyiségellenességére vajon? A fogyasztó társadalom ugyanúgy néz azokra, akiket nem lehet betörni, akik egyenlők önmagukkal, akiknek van személyiségük, s nem szerepet játszanak, ahogy a kommunisták néztek rájuk: a posztmodern kommunisták is örülteknek, beszámíthatatlanoknak tartják őket. A kommunizmusban („másként gondolkodókként”) elmeegógyintézetbe zárták az ilyeneket, most ugyan nem zárják be, de nem veszik komolyan, megmosolyogják őket. Ebből a felismerésemből született a *Példázat Martius 15-éről* című versem:

*Ó, korcsok korcsa, elgyávult korom,
néked a sompolygó átlag a kedves.
De hogy bókoljon le a hegyorom
a szárhoz, a térdhez, a félelemhez –*

51

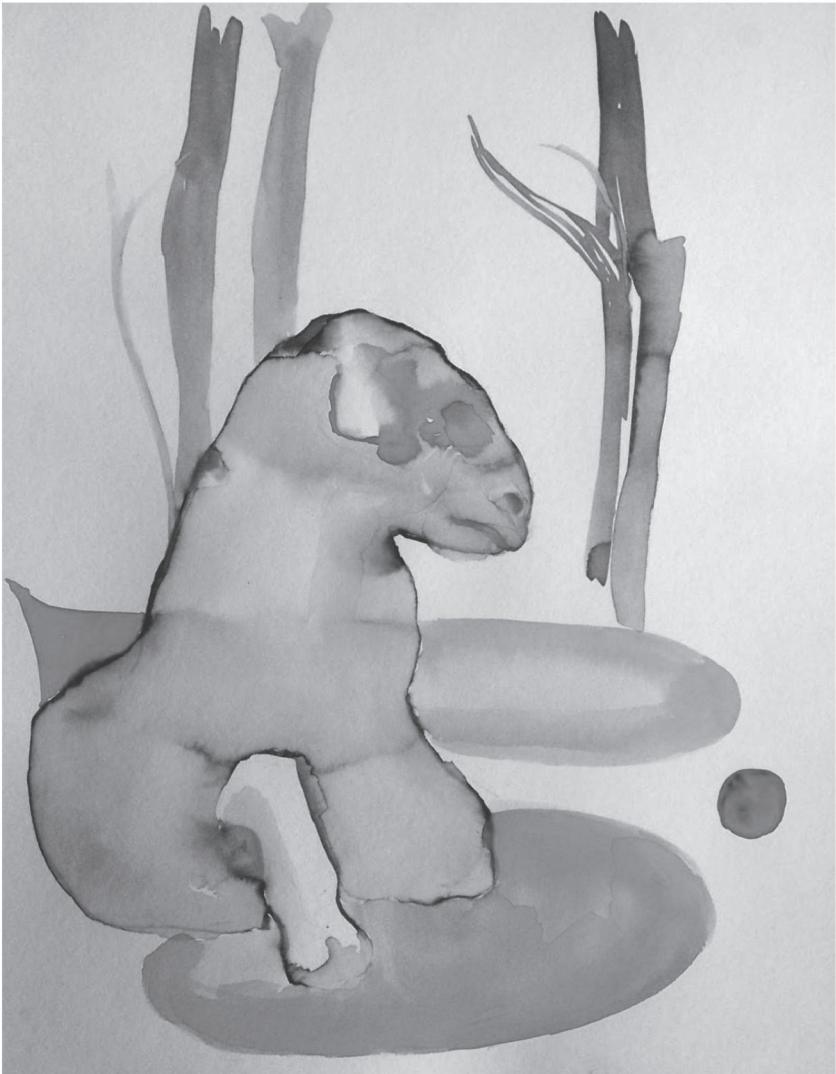
mondja Julius Caesar, mikor arra intik, hogy „Őrizkedjen Martius idusától”, s Calpurnia, az asszonya nem akarja elengedni a Fórumra. A legszívesebben Babarczy Eszternek és Margócsy Istvánnak ajánlanám, akik Petőfit nem tudják elképzelni önmagával azonos, nagy személyiségnek, hanem – Babits után, szabadon – csak valamiféle álarcos nyárspolgárnak. A legmaibb, a posztmodern kommunisták által manipulált tömegembert vetítik vissza 150 évvel korábbra.

Február.17. Hull a hó. Mi, otthon, Palórcországban sohasem mondtuk, hogy „hull a hó”, a hó esett vagy szakadt. Esetleg szállingózott. Jövök a postáról, a postaépület előtt egy szoborféle nonfiguratív alkotás, a két válla határozottan felismerhető, a többi része lehetne akár Marslakóé is.. Hull, *à la Feuille morte*, váll, sír – kavarognak bennem a szavak, keverednek a hulló hóval. S nem tudom őket szétválogatni, azonosítani: mit jelentenek itt és most. Odább trolibusz megálló, emberek állnak, várakoznak, behúzott nyakkal. Hull a hó, de bennem nem hó hull. S akkor mi? Elmellőzöm a buszmegállót, s bevillan a tudatomba V. E. Itt lakik, nem messze, itt szokott várakozni a trolira, egy ideje nem látom: a ruzsinovi kórházban vívja élethalálharcát a leukémiával. S lassan kibomlik bennem a *hull, à la Feuille morte, váll, sír* kifejezések összefüggése. Gyakran mondogatok magamban vers-töredékeket, teljesen logikátlanul, megmagyarázhatatlanul. Most az van soron, hogy „De çà, de là, Pareil à la Feuille morte”. (A híres Verlaine-sorok jelentése tkp.: Ide-oda, mint a halott lomb.) Bennem tehát nem a hó, hanem a „halott lomb” hull. De mire hull? „Les feuilles tombent une à une sur les blanches épaules des statues”. (Hull a levél, egyik a másik után, a szobrok fehér vállára.) Ez egy Anatole France-mondat. Így tanultam meg valamikor, hogyan mondják a vállat és a szobrot franciául. Azóta a váll és szobor számomra mindig a hulló levelet is jelenti kicsit. Hull hát a levél a gyógyasztár előtti kőalak vállára. Közben hazaérek. Csöng a telefon, Fónod Zoli telefonál, meghalt Král Kati (egy kitűnő szlovák-magyar műfordító), s lehull a harmadik zár is a bennem kavargó szavakról: a „tombe” (sír) és „tomber” (hullni) francia kifejezések rokonok, kb. úgy, mint a magyar „hull” és „hulla”. A hulló hóban tehát halál van, temető van. Kinézek az ablakon. Esik a hó. Talán az ösztönös jó ízlésünk mondatta így velünk annak idején, otthon,

Új Forrás 2010/10 – Tózsér Árpád: Cipón, vízen, halálon
Naplójegyzetek 1999-607

gyermekkoromban: Esik a hó. S nem hull. Nem akartunk a gyönyörű hóhullásokban hullákra gondolni.

52 *Szeretettel köszöntjük 75 éves Szerzőnket! (A Szerk.)

FŰSZÁL

Bertók Lászlónak

Láttál már fűszálat az esti
réten tanakodóba esni?
Gondoltál égre kancsalítva
a pasziánszozó Babitsra?
És az irgalmas bronzba vésett
Szent Borbála szobrára Pécsett?

Evickéltél-e szótól szóig,
hívva az öröm hírhozóit?
Elértél-e a súlytalan időig,
követve életed tehervivőit?
Kutyák hátára könnyű árnyat,
formáztál tenyeredből szárnyat?

Megkérdezted magadtól,
ki vagy, amikor alszol?
Keltél már át egyetlen
levegővel a testen?
Fogtál kezedbe darabot a délből?
És angyal lettél-e a melegétől?

Láttad-e, ami láthatatlan,
tartalmat a tagolt anyagban,
a fecsegésben szöközt,
tengert a nagy hajók közt?
És tudtad-e, mikor gyönyörű lett,
hogy költészet az, vagy könyörület?

54 Bertók László*

AZTÁN EGYSZER CSAK NEM HISZ BENNE

Aztán egyszer csak nem hisz benne,
de csinálja még, működik,
eljut egy-egy mozdulatig,
s köp egyet, mintha mindegy lenne.

Aztán egyszer csak, hihetetlen,
észreveszi a lábait,
mint az üres zsákot, viszik,
s mintha vele baktatna minden.

Aztán egyszer csak, ezer éve,
a cseppeket is beveszi,
s feszeng a percben, mint aki,
mint aki nem érti, mi végre.

MINTHA EGY TABLETTÁT BEAD

Mintha egy tablettát bead
fél pohár vízzel, türelemmel,
s szól néhány szót is, mint egy ember,
mintha ő lenne, aki vagy.

Mintha nem tudná, hogy soha,
s hogy melyik felsőbb hatalomnak,
s az, hogy részvétet gyakorolhat,
a lét legmagasabb foka.

Mintha ahogy őt s magadat,
megvalósulna, ami mégis,
s az állati halál fölé visz,
a szabadító kapcsolat.

A magyar költészet kincsestára 75. köteteként 1999-ben jelent meg Bertók László válogatott versgyűjteménye. Még abban az évben Csuhai István készítette a költővel interjút, melyben egyebek mellett arról érdeklődött, hogy a

56 Dérczy Péter

A PILLANATBA ZÁRT ÖRÖKLÉT

*A 75 éves Bertók Lászlónak
szeretettel*

kötetben a szerző „teljes egészében hozzáférhető szonett-korszak előjátékként tünteti fel a megelőzőeket”. Bertók azt válaszolta, hogy nehezen tudta volna megbontani a szonettkönyveket, illetve a *Három az ötödiken* (1995) teljes gyűjteményét, és emellett egyéb-

ként is „szerkesztéskor és ebben a pillanatban is a pályám eddigi legfontosabb teljesítményének tartottam, tartom”. A beszélgetésben aztán arról is szól, hiszen már a szonett-korszak után vagyunk, hogy: „Nagyon nehéz volt a szonettektől elszakadnom: nagyon belém ivódott a forma, de éreztem, hogy a végtelenségig ezt nem lehet folytatni.” *Vers és valóság* című esszéjében pedig közvetlenül vall a szonettek keletkezéséről, arról a lelkiállapotról, melyben hosszú ideig egyáltalán nem tudott verset írni, míg egyszer csak eljött a pillanat, és 1986. október 23-án megírta az első szonettet (*Csúszkál benne a hasadás*), melyet a következő hetekben, hónapokban még tizenkettő követett. Azaz, alkotás-lélektanilag valóságos gát szakadt fel Bertókban, s valószínűleg ez a megtalált forma örömeivel is együtt járt. A 2001-es esszé különleges megállapítása, hogy a formára találás és annak eufóriája, ami igen hosszan tartott, valójában külső, „biztató és ijesztő” dolgok hatására történt, némi sarkítással azt is állíthatnám, hogy a történelem és a politika sajátos alakulásának hatására. Bizonyosság a formában és bizonytalanság lényegében minden másban: az őt körülvevő és éppen radikálisan változó világban és politikai eseményekben. Többen is rámutattak, hogy a szonettek felszínén látszólag semmi konkrét, társadalmi, történeti vagy politikai allúziót nem találhatunk, a szonettek egy jó részében, a mélyebb grammatikai szerkezetekben igenis kimutathatók ezek a hatások és kötődések. Elég az első szonett keletkezés-történetére és idejére gondolni. „A céltudatos bizonytalanság, a se itt, se ott állapota, amely a hetvenes évek első felétől, közepétől jellemezte verseimet, a változás döntő éveiben, ebben a forrongásban, izgalomban, szakadásban, készülődésben, születésben, s a szonettekben mutatta meg valódi, legteljesebb önmagát”, írja említett esszéjében.

A szonetteket, a belőlük alkotott könyveket, melyek aztán egy nagy könyvvé álltak össze, sokan méltatták, s talán szinte mindent el is mondtak

róluk, s ez jelzi, hogy nemcsak Bertók László érezhette joggal addigi fõmûvének, a kortárs magyar költészet kiemelkedõ alkotásának szonett-könyvét, de a recepció is hasonlóképpen gondolkodott felõle. Ez köztudott tény, pusztán azért említtem, hogy némileg rávilágítsak arra az alkotói helyzetre, melyben valaki kilenc éven át ugyanazt a formát választja a kifejezésre (önmaga és a „valóság” megfejtésére), s ez bizonyos értelemben nemcsak nehézséget okoz a tõle való elszakadásban (ahogy írta volt), de valójában olyan, jó értelemben vett rabságot okoz, melybõl véglegesen megszabadulni lehetetlen (s Bertók László talán nem is akar). Ez a mérhetetlen kötõdés elõször alighanem a szonettek óta szembetûnõ számmisztikai „megoldásokból” vehetõ észre (arról most nem beszélve, hogy a nagy szonett-könyv után is születtek még szonettek). Elsõ körben ennek vannak életrajzi vagy önéletrajzi vonatkozásai. Legújabb kötetének, a *Pénteken vasárnapnak* a bemutatóján készült interjúban (kérdező Balogh Robert) megemlíti, hogy „Az utóbbi huszonöt évben, a kerek évfordulóimon mindig megjelent egy-egy verseskötetem: 50 éves koromban a *Hóbol a lábnym* [...] 60 évesen a [...] *Három az ötödiken* [...], 70 évesen az összegyûjtött [...] *Platon benéz az ablakon*...” A sorhoz most hozzáfûzhetjük a *Pénteken vasárnap* címû kötetet, mely az idén 75 éves Bertók születésnapjára jelent meg. Mindez önmagában is érdekes, már mint, hogy egy alkotó idõrõl idõre szükségét érzi valamiféle összegzésnek, s ezt az irodalomtörténetben konszenzusos alapon elfogadott évfordulókhöz, születésnapokhoz köti, mintha nem volna lehetséges egy másfajta „idõszámítás”, egy belsõ, amely költészetének logikáját követi, s ezért inkább külsõ szempontokhoz igazítja a számvetést. Bár az idézett könyvek amúgy valóban nagy összegzések, mint a *Platon benéz az ablakon*, a *Három az ötödiken* pedig költészeti fordulatot hozott, pontosabban egy nagy költészeti fordulat eredményét demonstrálta kivételes erõvel és hatással. Ugyanez a kötet aztán a számmisztikának egy az önéletrajzinál sokkal bonyolultabb példáját is megrajzolta, sokat írtak errõl, itt és most én csak arra az elemére akarok emlékeztetni, mely a hármas szám köré fonódik. A szonett-könyvben minden erre a hármas számra alapozódik: három könyvbõl áll, összességében kilenc cikusból, s az egyes versek – mivel Bertók László a szonett szerves részének, mintegy sorának tekinti a címet, s címnek amúgy is a vers egyik sorát emeli ki mindannyiszor –, szonettek nem a szokásos tizennégy sorból, hanem tizenötbõl tevõdnek össze, ami nyilvánvalóan az ötször három egyenlõ tizenöt képletet szimbolizálja. Noha egyébként a klasszikus szonettformát sem tartja meg, hiszen három négy soros strófa, s tõle elkülönítve két záró sor alkotja mindegyik mûvet. Bár kétségtelen, hogy a három strófa a maga tizenkét sorával szintén nagyon jól kapcsolható a hármas számhoz, s ennek késõbb nagy jelentõsége is lett, mint látni fogjuk.

Ebben a rövid kis összefoglalásban nem térek ki Bertók azon kötetekre, amelyek közvetlenül nem köthetők a számmisztikához, s ráadásul formailag eltérnek azoktól, mert többnyire vagy kizárólag szabadverseket tartalmaznak;

58 a *Deszkatavas* (1998) pedig formai értelemben nagyon vegyes képet mutat, s ez az egyetlen olyan kötet a szonett-könyv után, mely a számmisztikai „elméletnek” sem felel meg, például négy ciklusból áll össze. És azért azt is hozzá kell tennem, hogy a *Februári kés* (2000) a szabadversek mellett (melyek „szabadságuk” ellenére is tükröznek egyfajta „matematikai” rendet azzal, hogy nagyjából azonos hosszúságúak) tartalmaz szép számmal szonetteket (melyek visszaülnek a nagy szonett-könyvre s így egy más lírai korszakra mintegy összekötve a múltat a jelennel, de megtalálhatunk benne jó néhány haikut is, melyek viszont a jövőt vetítik előre, azaz a *Háromkák* (2004) című 243 haikuból álló kötetét (a haikuk száma ugyanakkor újfent a szonettekre utal, hiszen a *Három az ötödiken* szintén 243 darabból állt). Enyyiben a *Februári kés* nagyon fontos könyve Bertóknak, hiszen mintegy a műhelymunkába enged közvetlen betekintést, megmutatja, hogyan formálódott és formálódik egy költészet, mondjuk, egy nagyjából tizenöt éves periódusban. Nem mellékesen a könyv három ciklusból tevődik össze, s talán mondanom se kell, egy-egy ciklust tizennyolc vers alkot, ami hatszor három. A *Valahol valamiben* (2003) is találhatunk kilenc haiku verset, melyek mindegyike kilenc haikuból áll, ám a többi (öt limericket leszámítva) már szabadvers; ez a könyv is három ciklusból épül föl, a nyitó és a záró ciklus itt is tizennyolc műből áll, a középső ezt a „bűvös” számot valamelyest átlépi. Ezek után következett a már említett *Háromkák* című haiku-könyv, melynek felépítése már egészen rigorózus módon volt kiszámítva a három ciklusba osztott, ciklusonként kilenc darab verssel, versenként kilenc haikuval. A 2007-ben napvilágot látott *Hangyák vonulnak* azzal, hogy csak szabadverseket foglal magába nem illeszkedik e „matematikai” sorba, de azért talán mondanom sem kell, három ciklusra, azon belül egy-egy ciklus tizennyolc versre tagolódik. Így érkezünk el a 2010-es *Pénteken vasárnap*hoz.

Bertók László nem szokta dokumentálni könyveiben verseinek keletkezési idejét, most azonban ha nem is napra, de hónapra pontosan tudható az aláírásokból, hogy az egyes versek mikor születtek 2002 szeptembere és 2009 szeptembere között, amelyből így az is leszűrhető, hogy a verseskönyv hét évig íródott, azaz közel annyi ideig, mint a szonettek könyve. Megírásuk ideje alatt a szerzőnek három új könyve jelent meg (ebbe nem számítottam bele az összegyűjtött versek kötetét), ám egyikben sem közölt egyetlen darabot sem a *Pénteken vasárnap* verseiből. Szerintem e tényből több dolog is következik, a legfontosabb, hogy mint a szonett-könyv(ek) és a haiku-könyv esetében, ezúttal is könyvet írt Bertók László, hosszú időn át módszeresen dolgozott rajta, előbb kisebb (2003-ban és 2004-ben mindössze három vers

született), majd egyre nagyobb intenzitással. Ha egy szerző könyvegészben gondolkodik, akkor nagy valószínűséggel számíthatunk rá, hogy bizonyos tartalmi-tematikus egységesség mellett a művet formai elemek azonossága is kísérni, erősíteni fogja. Ezen a ponton lép be Bertók lírai életművébe az, ami az elmúlt huszonöt évének lírai termését így vagy úgy befo- 59
lyósolta, a hatalmas hatású, s ahogy már említettem, lírai-formai „rab-
ságot” is okozó szonettforma. Merthogy a kötet hetvenöt verse, ha úgy
tetszik, szonett-torzó, hiszen csak annyiban különbözik Bertók szonettjeitől,
hogy azoknak az utolsó két elkülönített sorát (az epigrammatikus, néha szen-
tenciózus „összefoglalásokat”) elhagyja, s máris előttünk az új kötet
új verstípusa: a háromszor négy soros szerkezet, ami a bertóki szonett
alapja is. Azonos a címadási gyakorlat is, amennyiben mindkét eset-
ben a költő vagy a vers kezdősorát, vagy valamelyik hangsúlyos pozí-
cióban lévő, az egész versre nézve erős tartalmakat hordozó belső
sorát emeli ki. A szonett és a „tucatka” (ahogy Bertók nevezi 12 soro-
sait) sajátos kapcsolatára azonban konkrétan és szövegesen is utal a
Pénteken vasárnapban: „Ez a (mi ez?) se-nem-szonett / tizenkét sornyi
szó (tucatka?), / ritmusosan, rímen futó deszka, / két semmi között a
szünet.” Az idézetben nemcsak az az érdekes, hogy maga a szerző veti
fel a hasonlóság, azonosság és különbözőség problémáját formailag,
de a strófát záró sor szinte egy az egyben ismétlődik itt átvételként a
183. szonett címeként és belső soraként: „Ez a semmi, két semmi
közt”. A *Három az ötödiken*hez képest viszont még erősebb a könyv
számisztikái háttere, szerkezete, még hozzá mind önéletrajzi, mind
tartalmi-formai vonatkozásban. Bertók hetvenötödik születésnapját
a könyv azzal teszi emlékezetessé, hogy 75 „tucatka” szerepel benne,
ez persze csak felületes önéletrajzi elem, ám a 75 vers három ciklusban
háromszor huszonöt verset gyűjt egybe, s hogy a matematikai „képlet”
teljes legyen, egy ciklusban tehát a háromstrófás versek összesen ugyancsak
75 strófát tesznek ki. Tulajdonképpen megható, hogy egy nagy költő ilyen rej-
tetten, a számok mögé bújva „köszönti” önmagát. De a 75-ös számnál fontosabb
a 3-as, a négyes és a kettejük szorzatából származó 12-es, illetve általában az,
hogy mit is jelent Bertók László költészetében a számrendszer s az ebből köz-
vetve-közvetlenül származó formai, gondolati szerkezet s némely poétikai eljárás.

Az nyilvánvalóan igen feltűnő, a szonett-korszaktól számítva első-
sorban, hogy mennyire áthatja ez a külső, kívülről bevitt rend alkotásait, egyes
műveket is, de egész könyveket is. A számokkal való bonyolult vagy máskor
jobban átlátszó „játék” azonban csak részben nevezhető külsőlegesnek, ha
figyelembe vesszük, hogy az emberi gondolkodás, mióta elvont számokkal is
képes jelölni összefüggéseket, valójában nagyon is mély filozófiai és egzisz-
tenciális tartalmakat tulajdonít nekik. Amint azt a *Szimbólumtár* meghatáro-

zásában olvashatjuk: „A misztikus rendszerek a fizikai világot harmonikus matematikai összefüggések megnyilvánulásaként értelmezik, s eszerint a világrendben a matematika alapelveinek engedelmeskedő racionális rend uralkodik.” A számoknak ezen túlmenően is jelentésük van, különös tekintettel azokra, melyeket Bertók is alkalmaz művei szerkezeti kialakításában, általában véve is az egész kompozícióban. Ilyen, mint említettem, a három, ez a Bertók féle rendben alapvető fontossággal bír, akár a szonettekről, a haikukról vagy a „tucatkákról” van szó, de persze idetartoznak a hármasságok is. A három olyan rendet jelent, mely a kettő, például az „én” és „te” kettősségéből, ellentétéből létrejövő szintézisként jelenik meg, valójában az univerzum s mint ilyen a szentháromság isteni rendjének megtestesítője. Talán nem érdemes itt még a keresztény vallási és kultúrkör nevezetes hármasságait sorolgatni, melyek közismertek. Mindenesetre a három mint ilyen tökéletes szám, az egység, a teljesség és a racionális rend jelölője. A három és a négy pedig épp ezen az úton egymás kiegészítői, a 4 a teremtett világ és a tér totalitására, míg a három e vonatkozásban a 4-et az idő dimenziójával teszi valóban teljessé. A 12, mely a szonettekben is sajátos helyet kap, de a „tucatkáknak” alapszáma, az előző kettő szorzatából számolva nem is lehet tehát más, mint a teljesség és összetartozás száma, lényegében maga a tökéletesség, különösen az idődimenzióban látható ez át egyszerűen.

Az így felfogott renddel szemben állnak azonban, hogy úgy mondjam, a valóság, az emberi létezés tényei, elemei, s a Bertók-versek ezzel mélyen és messzemenően számolnak is, részben a számmisztikai rendszeren belül, részben persze hasonló nyomatékkal poétikai, nyelvi-grammatikai és egzisztenciális téren. A szonettekben például úgy, hogy a háromszor négy strófától, ami tökéletességet sugallhat a számok jelentése szintjén (3 strófa, 12 sor), elkülöníti, és így kivételes jelentőséget biztosít a két záró sornak, melyek így az előző hármasságot és a 12 sorból eredő rendet feloldják. Nem is szólva arról a tényről, vagy inkább Bertók elméletéről, hogy ezek valójában nem tökéletes szonettek, mivel a címbe emelt sor a vershez tartozó sor, tehát a mű 15 soros, ami végképp szétoszlatja a klasszikus formára való utalásból is származtatható rend és szabályosság képzetét. A „tucatkákban” nagyon hasonló a helyzet, noha formailag talán valamelyest egyszerűbb, egyrészt mert némileg dalszerű a 12 sor, sokkal változatosabb a rímelés technikája, következésképp nem olyan szigorú, kötött a formarendje, mint a Bertók által önként vállalt és a szonettekben következetesen végigvitt igen szabályozott rímelés, szótagszám. Viszont a „tucatkák” címe is a vers 12 sorából van kivéve, tehát ha konzekvensen gondoljuk végig a szonettekben megnyilvánuló logikát, akkor itt meg 13 sorral van dolgunk. A 13 viszont nem csak a babonából eredően „rossz” szám, hanem a 12 ellentéte is; a 12 által képviselt rend és

szabályosság „halálát” jelenti, teológiai értelemben a rossznak, a gonosznak a megjelenését és megtestesülését, amely egyben az egység megbomlását is magával hozza.

Látható mindebből, hogy Bertók az elmúlt negyedszázad ver-
seiben egy belső számmisztikai rendszer szerint azt jeleníti meg, hogy 61
a művek alanya „rendre”, az „egészre”, „szabályra” vágyakozik, egy va-
laha volt teljességre, ahogy például az egyik „tucatkában” olvashatjuk: „S mi
volt? Vonat volt! Sínek voltak. / S Óperencián túl a holnap.” (*Ó, az a hol volt
vicinális*). Abból a létérzésből táplálkozik, hogy valami nincs már, ahogy A
fáradságból félelem című versben olvashatjuk: „A döbbenet, hogy
nincs szabály”. Ám már a számrendszer maga is repedéseket jelez ezen
a kerek egészen, aminek a számok a világot mutatják elvileg. Ez az
ellentmondás, melynek feldolgozása Bertók életművében a szonett-
korszaktól igen termékenynek, inspirálónak bizonyult, végig húzódik
aztán a versek, a művek/kötetek minden poétikai, grammatikai, nyelvi
szintjén egészen addig, hogy ki is beszél a versekben. Egyik eleme,
vagy talán pontosabb úgy fogalmazni: tartalmi, világképi jelensége
verseinek, és különösen a „tucatkáknak”, hogy azok mintegy a pill-
natba sűrítik, rögzítik a nagy egészet, az örökkévalóságot. Nem vélet-
len, hogy Bertók a „tucatkákát” „pillanatkáknak” is nevezi, s valóban
e 12 sorok szinte mindig egy-egy pillanatnyi részt ragadnak meg arra,
hogy valamiképpen utalni tudjanak a mögötte rejtőző egészre. Majd
mindegyik vers az időnek e töredéke körül forog valamilyen módon,
igen gyakran konkrétan, verbálisan is megfogalmazva a „pillanatot”.
Ez a pillanat-központúság is a szonettekből ered, azokban olvashatók
e sorok például: „de a pillanat az örök” (74. szonett), „ha a pillanat
az örök” (93.), „a pillanatban a jövő” (144.) és végül a szonett-könyvet
záró versben: „Egy hajszál a pillanatban.” (243.). Ez utóbbira reflektál
minden valószínűség szerint az egyik „tucatka” (*Ne menj hozzá közel, nem az
aki*) e sora: „tökéletes sincs, csak a mozgó hajszál”. Tehát ahogy a rend szá-
maihoz hozzárendelődnek a kaosz számai, úgy lesz ellentétben a pillanat illé-
konyága, amiben a versek alanya mégis meglátja az örök időt, s mindkettőben
azt, hogy „ha minden egész darabokra”, akkor a részekben kell láttatni a már
nem létező egészet („Ó, a megtartó csip-csupok, / a szöszölés a szóközökben,
/ amikor az egész kizökken, / de a sok pici rész forog.”). A szigorú, kötött
formáknak a poétikai ellentéte pedig (kifejezve azokat az ambivalenciákat,
melyekre utaltam fentebb) a nyelvi, grammatikai szinten a rontás, mely több-
féleképpen tűnik föl mind a szonettekben, mind a „tucatkáknak”. Ez utóbbi-
akban egyébként kevésbé nyilvánvalóan és átláthatóan, ami talán a „lazább”
dalszerű formának is köszönhető. A rontás, roncsolás mondatszinten és egyes
szavak deformálásában jelenik meg, a szonettekben, különösen a második

és harmadik kötetben, nagyon erősen (szerintem néha már a jelentés követettségének a rovására is), a „tucatkákban” inkább szintaktikai formákban válik transzparenssé, de például jól jelzi a szódeformálásban is a hasonlóságot a szonettek és a „tucatkák” között a mindkettőben előforduló, 62 jellegzetes (én Parti Nagy Lajos hatását is érzem benne) „diktatúr” szó, mely a 191. szonett címében/egy sorában és a *Cikkant egyet a monitor* című 12 sorosban („A vége nincsen diktatúr?”) olvasható.

A rész-egész világgépi és egzisztenciális problémájához szervesen kapcsolódik a szonettek és a „tucatkák” hangvétele, és a megszólalás módja is. Igaz, egyik sem e két formára korlátozódik, hiszen jellegzetességeik Bertók László egész költészetét is jellemzik. A hangvétel szerintem meglehetősen összetett, s most csak a „tucatkákról” beszélek: egyfelől a pillanat megragadásában igen gyakran egyszerű, már-már hétköznapiak tűnő a modalitás, amit részben az elhallgatások, az alkalmankénti nyelvi-grammatikai rontások még inkább felerősítenek (mintegy a kimondás nehézségeit érzékeltetendő, mintha dadogássá válna a beszéd), másfelől gyakran emelkedettebb a tónus, választékosabb, hogy ne mondjam némi öniróniával, irodalmiasabb. A kettő keveredéséből a megszólalás mégis mindig, kivétel nélkül hordoz valamit abból, amit „dignitásnak”, méltóságnak nevezhetünk röviden. Ez azért is érdekes, mert a „tucatkákban” is jellemző (ami megint csak általánosnak is mondható Bertók lírájában), hogy a megszólaló, a beszélő majdnem mindig a háttérben marad, rejtőzik az egyes szám 2. vagy 3. személye mögé. Az előbbi még egyszerűbb kérdés, mert a második személy az mindig önmegszólító verset eredményez (tudjuk ezt Németh G. Béla klasszikus József Attila tanulmánya óta), melyben a személyesség, ha távolítva is, de mindenképpen kitapintható. A 3. személyű megszólalás azonban már ennél jóval erősebben objektíváló, távolító és a személytelenséget tolja az előtérbe. Ennek ellenére a „tucatkák” (csakúgy, mint a szonettek) befogadásakor az értelmező, átélő olvasó nem érzi azt, hogy a versek nélkülözik a beszélőt; hogy a megszólaló jelenléte hiányával tünetne, sőt a megszólalás méltósága mindig előhívja a látszólagos személytelenség ellenére is egy mindenre feszülten figyelő beszélő arcképét, ellentmondás az állításban, alanyiságát. Sok mindent elmondtak már Bertók költészeti újításairól, az egyik legfontosabb szerintem éppen az alanyi megszólalás „megreformálása”; az „én” jellegű beszédnek a megszüntetve megőrzése; hogy bár szinte soha nem szólal meg első személyben, mégis mindig valamilyen szinten személyes lesz a versbeszéd. A *Pénteken vasárnapban* ez azért is érdekes és fontos, mert a kötet tematikusan kiemelhető jellegzetessége, hogy uralják az öregedés, az elmúlás képei; valójában *Őszikék*, amit Bertók László maga is megerősít Balogh Robert interjújában arra a kérdésre, hogy lehet-e a „tucatkákat” *Őszikék*nek nevezni: „Lehet [...] ezek is végső soron és elsősorban a megöregedés, az öregség élményéről szólnak.”

S bár megvagyok győződve arról, hogy a „tucatkák” a szonettek „deriváció-jából” születtek meg, azt sem tartom lehetetlennek, hogy a forma megtalálásában hathatott Arany János *Őszikék* című verse, mely két részből áll, kétszer négysoros három strófából; igaz más ritmizálásban. Az elmúlásra egyébként a kötet címadó verse is utal, jelen esetben ráadásul némi iróniával, hogy tudniillik, a *hét vége* azaz a *lét vége* hamarabb jön el, mint gondolnánk.

Még két feltűnő jellegzetességre térnék ki, megjegyezve, hogy bár az új kötet kapcsán teszem ezt, valójában a szonettekből származnak ezek is. Az egyik, amely világképi jelentőségű, hogy a „tucatkák” leggyakoribb mondatformája a kérdő mondat (vagy ennek csonkolt változata), mint a szonettekben igen gyakran, most is találkozhatunk olyan verssel, mely gyakorlatilag kérdések sorozatából épül föl. Ez a kérdező attitűd akkor is érzékelhető a művekben, ha amúgy éppen nem kérdések formájában jelenik meg. A kérdés mint forma, valamint hogy a kérdésekre soha nincs válasz (lásd: „de nincs felelet” – *Nem szenvedély, nem indulat*) mindenképpen azt a létbeli bizonytalanságot erősíti föl, melyet más aspektusból már említettem. (Csak zárójelben: lexikai és szintaktikai szinten ehhez társulnak ezek a tagadó szerkezetek például: „se ez, se az”, „se így, se úgy”.) A másik szintén mondatszerkezeti kérdés, még hozzá a hasonlító fajtából. Bertók László e könyvében a leggyakrabban előforduló szó a „mintha”. Az tudható Krúdy óta, hogy a hasonlító mondatszerkezet „mint”-je az azonosításnak egy sajátos formája; Krúdynál is mindig a megnevezés, azonosítás bizonytalanságát jelzi, mintegy demonstrálva, hogy „valami nem olyan”, csak „olyan, mint valami más”. Bertók verseiben azonban a „mintha” nyilvánvalóan feltételes módot hív elő akár kifejezetten is, de többnyire a befogadói tudatban. Azaz a bizonytalanságot az azonosításban és megnevezésben tovább fokozza, hiszen a szöveget konstituáló tudat azt érzékeli, hogy „valami nem olyan”, hanem „csak majdnem olyan”, mintha „olyan lenne”, de mégsem egészen.

A szövegek bizonytalanságot, átmenetiséget, megragadhatatlanságot sugalló aurája ellenére nem posztmodern versek a „tucatkák” (mint ahogy szerintem tévedés volt annak idején a szonetteket is e kategóriába sorolni), legfeljebb nagyon erősen szembenéznek a posztmodernitás alapproblémáival, de a versek összhatásukban inkább a klasszikus modern (esetleg késő modern) létfelfogást tükrözik, például így: „Tenni, amíg egyszer csak újra / a pillanat nevét kimondja” (*Dróttal, spárgával, rafiával* – már e cím is arra utal, hogy etikai kérdés a darabokra hulló egész „összekötözése”, vagy legalábbis a kísérlet rá). A *Pénteken vasárnap* nem olyan revelatív, mint a szonett-könyv, de annak nagyon a közelében jár, méltó, jelentős állomása annak az útnak,

melyen Bertók László, a kortárs magyar költészet egyik legnagyobb költője huszonöt évvel ezelőtt indult el (s persze már korábban is). Helye még érdekesebb, mert valójában úgy kanyarodik vissza egy múltbéli teljesítményhez és képez mintegy köralakzatot a szonett-könyvvel, hogy közben ki is
64 lép e körből, s elindul egy új úton is. A jelen lírájában kevesen tudtak/tudnak olyan formai és megszólalásbeli méltósággal és hitelességgel tekinteni a széthulló világra, mint ő tud.

„Az otthon nagyon erős szó; egy mágus sem beszélt,
és egy szellem sem válaszolt ennél nagyobb erővel.”

(Charles Dickens)

Erő és gyengeség sehol
nem kerülnek napvilágra
olyan kézzelfoghatóan,
mint otthon. Aztán már
majdnem teljesen mind-
egy, hogy a kímélet, az
őszinteség, a kegyelem és
a melegség hányféle je-

gyével rendelkezik az ember, aki tudvalevőleg amúgy kínjaiban és örömeiben
a legkevésbé elidegeníthető. Egy költő számára, miként sok hang sokszor
fölmondta már, az egyik otthon a végtelen. S ahol se kint, se bent nincsenek
vámhatárok, ott a végtelen elvont fényében is természetesen fejeződik ki és
tárgyiasul az a nyugalom, amelyről Robert Frost beszél: „Az otthon az a hely,
ahová, ha mennünk kell, be kell, hogy engedjenek.” Jó is olykor félrehúzódni,
habár a fantasztákat leszámítva, ma talán kevesen hiszik, mégis, a fontos
bekövetkezendők és a használható véletlenek forrása általában odabent a
legzavarmentesebb. S ama térbeli pont körül, azon a betűvel és számmal
határolt helyen, amelynek állítólag eleve adott a neve (utca, házszám), s
ahol az ember kicsik és nagyok között: néha kicsi, néha meg nagy; s ahol
a magány és a közös élet holtversenye zajlik.

Hány és hány vers adja tudtára a világnak, hogy a magunk faragásából
következik a többiek finomodása. Nem igaz-e, hogy a költő önmagával fog-
lalkozva jut el a másikhoz? Az előbbre való kérdés persze az, honnan indul:
hol talál rá önmagára; hol történik meg vele a csodaféle, az akcióvá váló va-
rázslat, amidőn gondolatai képekbe öltöznek át – azaz: hol gyűjt fiatalságot,
őrületet, lélekírányt, bölcsességet a szó. Ha tudjuk idejét, hadd tudjuk a he-
lyét is! Pusztá, ingovány, falu, város – miféle placc, tér jut eszünkbe egy-egy
költőről?

Mondjuk: egy város! De mi a város neve, amelyből valami, mint a *Rosa
Mysticából*, bizonyos értelemben mindig megfejthetetlen marad. Hogyan is
szól ez Juhász Gyula hangján: „Lehet, hogy soha ki nem ejtem, / Mit boldog
fájón rejt a lelkem.” (*Titkos értelmű rózsza*) Mért volna meglepő a takarás, ami-
kor a város-historikusok néha azon is hajba tudnak kapni, melyik *urbs* volt a
legelső: Catal Hüyük, vagy egy másik város, például Tuba? És ha egy másik:
melyik is?

Minálunk a pannóniai patrióták szívesen emlegetnek egy helyet, ahol
történetesen Marcus Aurelius szabadságot, ahol megfordult a frank császár,

Kelemen Lajos 65

HAZA, ÚT

Bertók László: *A város neve*

Nagy Károly – és ez nem Aquincum, hanem Savaria. Mások arról beszélnek, hogy akadt egy-két római eredetű város, amely megérte a magyarok bejövetelét, és ebben a vonatkozásban első helyen Pécs említhető. Helyben is vagyunk!

66 Pécs és Bertók László: egyik sincs a másik nélkül, méghozzá kölcsönös feltételben: a város és a költő egymás építői. Az egyszerű vagy komplikált lelkű mesterek öröksége a gipszben, cementben, kőben: látszólag a legszilárdabb költészet – már ha műremekké magasztosul. Ramée állítja az építészetről: ez a tér igazi zenéje. Számos, legalább annyi metafizikai, mint biográfiai természetű okból elmondhatjuk, hogy Bertók László számára épp annyira eléréndő és szükséges Pécs, mint a város életrendszerében a bertóki líra. Az egykori kőműves-művészek és -mesterek nobilitásáról szinte utcánként tanúskodik város: Bertók László az ő társuló emberük a mából. Nem rengeteget mond, csupán a szikár ténynek ad hangot, aki kijelenti: *A város neve* legalábbis országos vers-utca, s ezt az építményt egyáltalán csöppet sem muszáj túlgondolni, hogy belássuk: a versek házsora Pécsről indul, bekanyarog időket és helyeket, s mint minden originális művészet: a test és a metafizika közös diadala, ennek jegyében kígyózik át világokon, s érkezik vissza Pécsre.

A kötet zárszavául illesztett címadó vers: tömérdek kérdő mondat. Mintha a Juhász Gyula-féle titkos értelem módjára, valóban kimondhatatlannak tűnne a kimondandó: itt az, hogy a somogyi szülőfalutól, Vésétől a baranyai városig miféle belső egyetemeket kellett megjárnia, s mennyi lélekpróba és lélekgazdagítás árán, a költőnek. Mindenesetre Bertók egy fél életidőt meg vissza, hogy *A város neve* alá odaírhassa: „Mintha azt mondanám, haza” (Különben az érdekes jelenségre, hogy a Somogyból eredő művészek némelyike épp Pécsen érik csillagzatához méltóvá, mások mellett és Bertók László előtt Martyn Ferenc az egyik példa. Történetesen az ő képei sugároznak külön fényt *A város nevére*.)

Maga a könyv: egy hatalmas triptichon, a háromtáblás szerkezet részei: *Elmenni kevés, itt maradni sok, Ki simogat láncáival?, A hely színei, ahol él.*

Jó negyven évvel ezelőtt a korszellemmel való cégjegyzettséget jelentette, hogy a kivételezetteknek szabad volt válogatniuk a hűségben – a maguk becsapása közepette. Ellenben az emberi embereknek, ha életprogramjuk útra kelést parancsolt (s pláne ha a szülőfalu origójától a hideg városgépezet felé készítetett a parancs), majdhogynem egyugyanazon szociográfiai mese hőseként és a mese azonos kimenetele szerint kellett rádöbbenniük, hogy a gyökerektől való távolodás egyenesen arányos a drámájuk, az elszakadásból fakadó szomorújáték súlyával; mintha a vasúti jegy vagy a vándorbot ólomból lett volna. A fogadkozó hűséghez, hogy nem felejtene, viszont annál inkább készek okulni, valahogyan az is adott volt, hogy az ihletetteknek a százszor és százszor lejátszódó szociográfiai meséből hogyan,

milyen képletre illik lírát csinálni. (Keserű szívű, kóbor fiúk, tényleg mindig muszáj sajnálni az embert a sorsáért?!)

Ami *A város nevét* illeti, ennek első darabja abból a korszakból ered, amikor a jó hírű lírai iskolákból alig volt nyitva úgyszólván egy-kettő. Talán nem is túlzás, hogy nemzedékek végzete múlt azon, hogy hasonlítani akarnak-e a kor bélyegén virító archoz, vagy dacosan tagadnak egy-egy szent nevet. Bertók mint költő kissé késve indul, de hamar kiderül: miben rejlik hatásának titka. Nem másban, mint hogy leginkább és csaknem azonnal: egyedül önmagára hasonlít. Először „falun innen, városon innen” áll neki, hogy feleljen a hívásra („nem tudok hasonlítani” – írja is egy korai versében, a *Mostban*), de akárhogy is: a vendég- vagy vándorképpen érkező költő tüstént honos gyanánt figyeli meg „Pécsett [...] csak friss-zöld vadgesztenyefák” érnek, mint ahogy megérik az első komoly város-vallomása is: „Beépítetlen házhelyek mögött / tűnt el az ifjúság. / Kőkupacok, meszesgödrök körül / sétál, aki lehettem volna. / Elér. Kezet fogunk.” (*Kezet fogunk*)

Ez a kézfogás, ez a nosztalgiából az aszkézis felé mutató szövetség *össz-szerűvé* vonja Bertók líráját: nála hit és kétség, gondolat és érzés egy építész (tán nem eget vívó, de a talajon igenis vívódó építész) szubsztrátumai, akinek rusztikus és darabos versalakzataiban nagy belső erő suhint; olyan erő, amely a művész legkomplikáltabb mondanóját is egy fokozatosan és művészien megegyeszerűsödő formába öltözteti. S mivel a tudatosság és az ösztönösség mögött egy eredeti költőben mindig megvan a talentum sajátos gravitációja: spirituális és valószerű, természetrajzi pontosság és mitizálás, kép és fogalom egymást isszák át – tessék csak *A város neve* szerzőjének érett korszakát tanúnak hívni. Feszés dikció, hozzá egy kis blazírt elengedettség, a hétköznapien reális nyelv, amely magától értetődően fogadja be a lírai szimbólumokat: ez a klasszicizálódott Bertók László. Mélység, méltóság, sőt humor.

Az a költő, akivel bicegve vagy lankadtan jár a géniusz, dicsekvő tudással kompenzál. A másféle, a juss-alapú, avagy választott poétaság viszont egy sajátos titok-törvényt gyakorol: minél kevesebbet mutatva igyekszik minél többet mondani. Ebből a különben keserves lelkiismeretességből nő ki a *Villányvilágított fák Jajcéban*, a *Krakkói elégia*, az *Elmenni kevés, itt maradni sok*, a *Platón benéz az ablakon*, a *Fölmegy a padlásra*, vagy éppen a *Dédapám, március*. A kiválóságra jogot nyert költő tulajdonképpen bravúrja, hogy önnön sorsához viszonyulva, de magántörténelméből nem kiemelkedve, nem valami elvont magasságból, hanem hű beavatottként vall és teremti tulajdon rendeltetése köré az igazat. „A torony árnyéka, mint az abroncs, / alatta házak, emberek, / őszinte bokrok, okos állatok, / örködők, alvók, élvezkedők,

/ belül minden, és minden végleges – írja a *Nem értette* című versben, melyből végül mintha átellenes filozófia kerekedne: „Nézte saját árnyékát, emlékeit, / levetett göncét, vasalt városát, / és mint előbb a zsákot, hozzáfogott / kifordítani önmagát.”

68 És valóban: úgy tűnik, van egy stádiuma Bertók László költészenének, amikor nyelven, formán egyaránt metszeni támad kedve. Az *idegenvezető szövegeiből* című ciklus azt a benyomást kelti: a költő próbaképpen leadja márkás eszközei egy részét; ez a fecsegésnek álcázott, ömlő szavú sorozat azonban csak látszólag hígítás – mondókájának ezer redőjében ott rejlik, életesen hű rajzaiból minduntalan kitetszik a szándék: az eddigi pálya lelki, testi és téri vonatkozásainak részletes felmondása, s vele egy új, most már minden ízében elfogulatlan költészet kibontakoztatása. Igen, új lapot nyitni! Amelyen a vers *egyszerre* beszéd és alkotás. De most már a teljesnek valamiféle nyílt, a primer élményen túlmenő átértéke; szakasztott úgy, amint a modern költészet számos darabja mutatja: gyónás és kifejtés, mely a szemlélődő bölcsesség és a teremtés ürügyét adja. Oly valóságos, oly teljes kitérülése ez a léleknek, hogy többé-kevésbé egyre megy már: a képeken átáramló filozófia szüli újjá a verset vagy maguk a képek és fogalmak válnak a külső világra alkalmazható kategóriákká. Ez a költészet önnön csúcsein: új és régi, egyszerűséget és artistikumot ötvöz, s miközben őrzi és olykor magasztalni sem rest a szépséget, ironizálni is képes rajta.

Sokan szeretik emlegetni, a költő nem tehet egyebet, mint hogy kifejezi önmagát. Nem kevés, amiről itt szó van, de nincs szó arról, hogy a költőnek eleve le kellene mondania a megismerhetetlenről. Gyermekek hit, hogy a hazán belül az igazság a másik haza? Tény, noha nem minden tény egyenlően fontos, sok mindenben túl vagyunk. „Az igazság – írja Bertók László a *Pókhálóban* – rothadó körte a földön.” Egyéb se marad hát, csupán a szavak egymásra pakolgatása? S a poros és újrafényesített szavakból mi épül? Eljutunk a törvényekig? Vagy megragadunk a névnel, mely betű és fikció? „A szó – folytatja Bertók – a ködbe, / a kéreg alá, a föld alá bújjik...” Mégis: „A rezgő rajzolon / áttetszik a szerkezet.” A konstrukció, a teremtett szerkezet, mely nem önmagáért becses, hanem mert minden kor és közösség hozzáadja a saját irányát és árnyalatait. Irány és árnyalat pedig hova mutatnak?

Eszünkbe juthat a fény ösvénye, de a patakozó forrásvíz is, egy hegyoldal, tegnapi és holnapi diáklányok, eszünkbe juthat egy város: Pécs, egy falu: Vése, vagy éppen a *Zöld Niagara* kilencvenéves mestere Kaposvárról. Ugyanis a Takáts Gyulának címzett vers világít rá talán legnyilvánvalóbban a mai Bertók László költészetének tulajdonképpeni léptékére; arra, hogy a méltóknak mégsem mozaikok fabrikálásával kell bíbelődniük. Persze, a pillanatok nyers érzése is az övék, de övék az átlényegítés csodálatos hatalma is, a szintézisek már-már elveszett hitele.

Úgy van: az ember hozzájutván ehhez a méltósághoz: „magányos méhecske is lehet, / aki miközben megigazítja a színeket, s / ellenőrzi az ízek és illatok összhangját, / módszeresen és fáradhatatlanul / beporozza a pillanatot.” A hely nem alfa és ómega többé; a megtermékenyített pillanatok kereszteléséhez vezet – mintha hazamennénk az ismeretlenbe, s nevet kap a névtelen. De Isten tartsa tőlünk távol a hűtlenek cinizmusát, nehogy egy percre is csaljunk, nehogy feledjük a térséget, ahol rendkívülként és szokásosként lakozunk és gyűjtögetünk: e pályamunka a jobb alkalmakkor azt jelenti, hogy vershez ül az ember, mivel ez a stalluma. Amit akár még szeretni is lehet. Nem bolondságból, nem a kapacitásáért. Hanem amiért az ember a hazáját, a városát, az otthonát szereti. Azért, mert az övé. (*Pannónia Könyvek, Pécs, 2009*)

Új Forrás 2010/10 – Kelemen Lajos: Hazá, út
Bertók László: A város neve

„...a nemzet.”
(Kölcsey Ferenc)

NYELVÉBEN ÉL

Tózsér Árpád: *Szent Antal*
disznaja

„Ezen a vidéken születtem,
az ő nyelvüket beszélem,
az ő hangzóik rögződtek
meg bennem, öntudatlanul
is azokkal élek, amíg
meg nem halok.”
(Kosztolányi Dezső: *Én, te, ő*)

Tózsér Árpád naplójáról készülő írásomhoz előjáróban szívesen idéznék a saját naplóból egy Tózsér-idézet vonatkozásában. „Baka István koporsójánál és életművénél meglepően sokan tisztelnek, de, sértés ne essék, inkább csak a kritikusok második vonala.” Nem tudtam, létezhet-e másodvonalbeli, kevésbé jelentős kritikus, rossz olvasó, (félreolvasó?), magamat tekintve én harmadvonalbeli kritikus vagyok, amennyiben a kritikus jelzőt magamra használom. Olvasó vagyok, nem igazán kritikus. Kritikus az, aki távolságtartóan, az irodalom védelmében bírál, én hangulatokat, benyomásokat mesélek el kijelentő, kérdő és egyéb mondatokban. Az első idézett Tózsér '95-ös naplójából, a másik, az én 2010-es naplóból.

Régi hagyományt folytat Tózsér Árpád. Olyan naplóról előzik meg, mint Kosztolányi, Kassák, Márai, és mint az utóbbi, Tózsér is érzékenyen reagál a politikai változásokra, hasonlóképpen jár el: figyel és minden számára fontos eseményt lejegyez. Egy szlovákiai magyar költő naplója mennyiben különbözhet egy emigráns író naplójától? A két szerző a történelem színpadán találkozik, történelmi-politikai érzékenységükben rokoni kapcsolat van. Tózsér feljegyzéseiben fontos helyet foglal el Pozsony és a szlovák-magyar konfliktus, a közép-európai értékrend és hozzáállás. *A Szent Antal disznaja* című naplójában 1992-től 1997-ig követhetjük végig a költő életében jelentős történéseket, irodalmi barátaival és közismert szerkesztőkkel, Varga Lajos Mártonnal, Orbán Ottóval, Grendel Lajossal kapcsolatos eseményeket.

Többen irodalomelméleti oldaláról közelítenék meg ezt az írást, mint például tette Korpa Tamás kiváló, fiatal költő és kritikus az *Alföld* januári számában. Az én értelmzői szándékom nagyban eltér az övétől, számomra az egész napló alapvető kultúrtörténeti jelentőséggel bír. *A naplók naplója* telis-tele

van irodalmi, politikai esszébe, cikkekbe illő megállapításokkal. Az irodalomnál maradván, az egész könyv felfogható egy életrajzi regénynek, Tózsér Árpád rá is játszik erre az előszónak elmenő Poétikai előljárójában tett megjegyzéseivel. „A napló narratívájába fogva próbáltam újraélni és -írni az immár viszonylag hosszúra nyúlt életemnek az egyik, talán legintenzívebb szakaszát, azt az (1992 és 1997 közötti) hat évet, amikor a szerencsés véletlen folytán az irodalmat (mondhatnám szerénytelenül: az életemet) egyszerre olvastam, írtam, éltem, értelmeztem, szerkesztettem s tanítottam, egyszerre lehettem költő, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi oktató és állampolgár, testi nyavalyákkal küszködő, de igazi személyiségét a gondolkodás és megértés örömeiben kikísérletezni igyekvő boldogtalan-boldog ember. „A szerző újraírja a korábban történeteket, igazít rajtuk, mint egy regényíró a már elkészült könyvön javításokat végez, épp kihúz vagy épp hozzátold valamit.” A napló regényszerűségét alátámasztja a szöveg éves tagolásán belül megejtett „fejezetcímek”, mint a *doktor Fűrészpor* vagy a *Jurodalmi Zsemle*.

Visszatérve a határon túliság érzéséhez, annak írói megéléséhez: Tózsér Árpádnál nem érzem a szlovák-magyar ellentét súlyosságát. Sőt, nála a kultúra, mint eszköz általi megoldáskeresést tapasztalok. A szerző ablakából – két nyelvű lévén – jó kilátás nyílik mindkét nyelvre és kultúrára, így igazságosan, előítélet nélkül foglalhat állást akár egyik, akár másik ország mellett. Elsősorban a kulturális ismereteknek köszönhetően szabadul meg a részrehajlás veszélyétől. A Magyarországon kívüliség a szerző esetében semmi esetre sem jelenti azt, hogy kevésbé lenne érdekelt abban, ami itt, az anyaországban történik. Tózsér Árpád sikeresebben tölthetné be a megbékélésre tett kísérlet közvetítő szerepét, mint a magyar és a szlovák politikusok, könnyedén érthetne szót mindkét féllel. Amíg ez a felkérés várat magára, utazzunk tovább Tózsér Árpád naplójában. 1995-ben írja: „Vihar van kint is, politikai vihar. az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében írom ezeket a sorokat, a Lőrinc-kapu u. 2-ben, a Szlovák Írószövetség üvegalotájának harmadik emeletén. Ha kinyitom az ablakot, ide hallani a Felkelés téren tüntető hej-szlovák tömegek morajlását. Megint a 'nyelvtörvényért' tüntetnek, erős magyarellenes éllel.” Napló ez a javából, még pedig aktuálisan, ijesztően a jelenbe vágva. A határontúliság életérzése folytatódik a következő szakaszban. „Furcsa életforma a miénk, szlovákiai magyaroké: többségi tudattal vagyunk kisebbségi létűek. Többségi tudatunk a magyar történelemből és irodalomból vétetik, kisebbségi létünk napi tapasztalat.” Tózsér a nyelv megtartó szerepét, a kultúra erejével közösen tartja fontosnak. A határok átléphetők, eltolhatóak, de a nyelv annyira zárt valami, hogy azon belül

maradunk állandóan, nem mozdulunk el belőle, jön velünk vonaton, buszon vagy repülőn, velünk él és lélegzik.

Amennyire közéleti és mindenki számára nyilvános problémákat és irodalmi érdekességeket egész sorát taglalja a szerző, annyira vezet be minket az intimebb szférába, feltárva az olvasó előtt betegségeit, sejtetve mindenki előtt védtelenségét. A napló már eleve, műfajánál fogva valamit mindig megmutat a szerző valódi életéből. Hát még ha ez a testi szenvedések felfedésével párosul! Van-e határa egy naplónak, vagy határok nélkül válhat terévé az én teljes felfedésének? Válogat-e Tózsér? Stendhal írja 1801-es naplója legelején: „Írni kezdem életem történetét, napról-napra. Nem tudom, lesz-e erőm véghezvinni azt a tervet, amit már Párizsban kezdtem. Lám, máris nyelvtani hiba; sok lesz még belőle, mert elvnek tekintem, hogy nem feszélyezem magam, és sohasem törlöm, amit egyszer leírtam.” Stendhal nemcsak nyelvi hibák, hanem az élet eseményeinek rögzítésében sem szabadkozik, beszámol mindenről és mindenkiről ahol járt, és akivel találkozott. Vele szemben Tózsér válogatva adja közre naplóját, (életét) nem feledkezve meg a szenvedése pontos leírásáról. A szerző kultúrától, tudástól megszabadított, csupasz arca néz ránk a naplóból, egyetlen, ősi tudás van a birtokában ezekben a pillanatokban, a Biblia óta ismert testi szenvedése, a halandó ember elvehetetlen ismerete: „De pusztulni már majd valószínűleg úgy pusztulok el, mint egy született városi galamb: darabokra fagyva-hullva az aszfalton. A születésünk nem részünk, valahol a létezésünkön túl születtünk: élményünk nem fűződik hozzá, nem érezzük magunkénak. De a halálunk már a miénk: úgy halunk meg, ahogy élünk.” Hangzik a könyv végén, zárómondata pedig ez: „Urbánus varjúnak urbánus halál jár.” Az iróniától nem mentes mondat mosolyra is csábíthat bennünket, olvasókat, amennyiben képesek vagyunk az eltávolodás, a felemelkedés módszerével élve reflektálni a saját halálunkra, mint az életünk kikerülhetetlen következményére. Észrevételem szerint Tózsér Árpád képes.

Visszatérve a könyv irodalmiságához, érdekes és az olvasó számára hasznos lehet a regény (szándékosan használom ezt a szót) verselemzéseit Petriről, Pilinszkyről, Tolnairól, állandó figyelme az őt körülvevő irodalmi behatásokra, helyzetjelentése az aktuális irodalmi problémáról, politikai gondokról. Tózsér könyve „naplóregény”. Több mint napló, kevesebb mint regény, viszont mindkét megközelítésből olvasható. Akár megtörtént, valódi eseményt mesél el a szerző, akár a képzeletjátéka az egész, az élvezet olvasás közben nem marad el. Tózsér mondatnyelve szép, lendületes, magyarázatai vállalhatóak a következményeikkel együtt, gondolok itt például a szlovákok radikalizmusára tett megjegyzéseire.

Tózsér Árpád naplójának megjelenése fontos esemény kellene, hogy legyen a magyar irodalmi életben. (Nem tudom, ez mennyiben sikerült,

szerencsére írásairól születtek korábban értő kritikák, Esterházy Péter, Pécsi Györgyi, Bedecs László tollából). Az idén hetvenöt éves költő folyamatosan ír és értekezik, lát és láttat határon innen és túl. „Csodálkozva néz a vers rám: e nyeszlett/toll az apám, e se dolog, se én? – /A versnek az apja is vers, de ha ez lett/belőle, mit tehet róla, szegény!” (Tózsér Árpád: 73 *Kosztolányi tolla a versről és viszont*)(*Kalligram, Pozsony, 2009*)

A kötet címadó írásában Márton László novelláinak szinte valamennyi fontosabb kérdése exponálódik. Mindjárt ott van az elején szerző, hős, elbeszélő sokrétűsége, bujkáló játéka. „Itt kell megemlékeznem Bazsinka Jenőről, aki-

74 Olasz Sándor

AMIT LÁTTÁL, AMIT HALLOTTÁL

Márton László elbeszélései

nek az a legfőbb nevezetessége, hogy nem lett belőle író. Helyette lettem én.” Pedig valójában Bazsinka az, aki novellákat ír, s ezek az opuszok Márton László korai novelláit idézik. Például *A Nagybudapesti Rém-üldözésből*

a *Rostát*, melyben rostává lyukad a főváros felszíne, s ezeken a réseken lassan, de biztosan hull ki mindaz, ami a térképen jelölhető volt. Bazsinka eme írását fiatal tanára egyszerű hatásadászatnak minősíti, s helyette a hitelességre buzdítja: „...mostantól csak arról írd, amit a saját szemeddel láttál, a saját füleddel hallottál! És úgy írd meg, pontosan úgy, ahogyan láttad vagy hallottad...” Mivel egy írónak elsősorban pontosnak kell lennie. No de milyen volt a hetvenes években a „valóság”, a „hétköznapi forradalmisága” (Király István!)? Az unalmas szürkeségből törvényszerűen nyíltak utak a fantasztikum, az abszurd felé. Ám művészet és erkölcs összeütközése akkor következik, amikor Bazsinka humoros életképet közöl a faliújságon, s ez sokak (például a faliújság szerkesztőjének) rosszállását váltja ki. A szerző – noha alapvető princípium számára, hogy csak azt írjuk le, amit észlelünk – korigálni akarja az írásművet, s ebben eleinte tanára segítségére is számít. Adva van tehát egy novella, ami megsemmisül (letépik a faliújságról), s következne egy javított, ami nem készül el. Ekkor fordul Bazsinka az E/1 elbeszélőhöz, és segítségét kéri. „Én a magam részéről ügyet sem vetettem rá, hogy azt írom-e, amit a valóságban láttam és hallottam, vagy valami mást. Én írói munkássággal arra és csak arra törekedtem, hogy elnyerjem Attila tetszését.” (Attila a faliújság szerkesztője.) A művelet az elbeszélő számára is rendkívüli tanulságokkal jár: „Akkor még nem tudtam, hogy a novellában gyakran az a lényeg, ami rejtve marad, és egyszerre csak a valóságban válik láthatóvá.” A ravaszul szerkesztett novella aztán klasszikus poénnal, csattanóval zárul. A novellabeli novella Katika becsületét akarja helyreállítani, de a leányzóról épp most derül ki, hogy három hónapos terhes.

Márton László olykor szinte gátlástalanul mesél, történetek, narratológiai furfangok, önreflexiók eszmefuttatások ömlenek belőle. Úgy tűnik, mintha a mese kivezetne a „valóságból”, pedig valójában szüntelenül vissza is vezet oda, nem lebeg valamiféle megfoghatatlan dimenzióban. Különös ötvözetet alkotnak ezek az írások. Egyfelől a dolgok bagatellizálása, a

végtelenül sűrű hétköznapi (cseppet sem unalmas) részletezése, másfelől tragédiák, szerencsétlenségek kiváltotta traumák. Sok-sok valóság-effektus zúdul az olvasóra, de ezek nem illeszkednek semmilyen megnyugtató rendbe, a realista indítás ellenére töredékben marad minden. A referenciális elemek imaginatív terekkel gubancolódnak össze, „valóság” és mese 75 fonódik össze – úgy, hogy ezek szétszalazásának igénye semmilyen kecsegtető eredménnyel nem jár. A két elem itt egyformán fontos. Nem mondhatjuk, hogy a valóság írja a szöveget, de azt sem, hogy a szöveg a valóságot.

Történetek zavarba ejtő bőségét, olykor variációk végtelen sorát kapjuk a három ciklusban, összesen tizenhét novellában. Pontosabban tizenhétben, mivel az utolsó, *Távolsági járat* című írás folytatásos regény imitációja (zsugorított regény?), hasonlóságok garmadáját fölmutatva lényegében egy lehetséges regény körvonalait vázolja. Márton Lászlóra régóta jellemző módszer alakok, sorsok sokféle alakulásának fölillantása. Itt a Derzsényi nevű színésztől olvashatjuk, hogy közepes vidéki figura helyett lehetett volna Bálint András, Kern András, Vallai Péter stb. A variációk ironikus mozgatása mögött az a bölcsesség rejlik, hogy a szöveg egyébként is mást/másokat fog mondani, mint amit a szerző intencionált. Elsősorban itt keresendő Márton László iróniájának forrása. S nem abban, hogy írjuk eleve így, ironikusan akarta megírni őket. Nem kell bizonygatnunk, hogy az egyértelműséget, a teljes „érthetőséget” és értelmezhetőséget itt hiába keressük, mivel a megértés a meg nem értéssel, az érthetlenséggel kapcsolódik össze, és ez az iróniában jut kifejezésre.

A Jacob Wunschwitz igaz története című regényben a novellák elemzéséhez is fontos szempontokat adott a szerző: „Munkánk célja nem több, és nem kevesebb, mint a történet maga, ha úgy tetszik, egy ember igaz történetének elmondhatósága. Csakhogy egy ember igaz története valójában emberek és dolgok megszámlálhatatlan sokaságának igaz története, és ezen semmiféle szerkesztés, válogatás vagy csoportosítás nem tud változtatni; ha pedig az arcok és tettek sokaságának szétartó szárait egy általunk meghatározott fókuszpont felé irányítjuk, számíthatunk rá, hogy ez a fókuszpont kívül esik láthatárunkon.” A történetek szilárd határai tehát kijelölhetetlenek, végtelenbe vesző szöveg alakul ki, végtelenül bővíthető legójáték. Ráadásul Márton elbeszélői nem egyszerűen történetek változatait mondják el, hanem egy önreflexiós, metafikcionális teret is kijelölnek. (Erről később.) Egyelőre maradjunk a történetek milyenségénél. Az elmondottakból is következik, hogy a befejezetlenség, a lezárhatatlanság általános jellemzőjük. Ilyen és olyan történetek vannak, de nincsenek befejezve, vagy van befejezésük, de nincsenek „készen”. A *Régi rigó* zárlatában például többféle

ok említették arra vonatkozóan, miért rohan el Dezső, s hogy hangzott volna E. panasza. A *Nirvánában* az elbeszélő a történetet először a barátjának akarja elmesélni. Mintha közösen írnának valamit. A barát kijelenti, hogy érdeklí ugyan a dolog, de csak akkor, ha „nincsenek benne művészek és művésznők. Mert ő már egy kissé elunta azokat a történeteket, amelyekben csak úgy nyüzsögnek az írók és írónők, festők és festőnők, férfi színésznők és női színésznők. Szóval művészek, azok nem lehetnek.” De életművészek, kóbor lovagok, földbirtokos asszonyok, építészek, jósnők, római császárok, királyok, hercegek, grófok, naplopók és burzsoák sem lehetnek. De lehetne például egy válóperekkel foglalkozó ügyvédnő, mivel a barát egyébként is válófélben van. Elindul (a 195. oldalig) egy történet, mellyel a barát elégedetlen. Aztán (történet 2.) néhány szűkszavú mondat – másféle befejezéssel – vesz másféle irányt. „Már csak műfaji okokból sem engedhetjük meg magunknak, hogy elbíbelődjünk a részletekkel” – hangzik a megállapítás, melynek paradoxona éppen az, hogy a legtöbb elbeszélésben olykor bizony hallatlanul mulatságos „bíbelődések” vannak a legapróbb mozzanatokkal.

Az elbeszéléseket végigolvasva az lehet az olvasó benyomása, hogy egy narratológiai kézikönyvhöz szinte minden változatra talál példát. Mivel az írásokban nemcsak a történeteket, hanem azok alakulástörténetét is kapjuk, az elbeszélő gyakran utal különböző eszközökkel a mese költöttségére, mesterséges jellegére, feltárja saját következő lépését, korlátozza önmagát, bejelenti, hogy nem tud valamit, noha azt is kideríthetné, s akkor a szöveg fikciós jellege nem lenne olyan hangsúlyos. A beszélő hangja elválaszthatatlan a szövegformálástól. Hol hagyja szertefutni a szalakat, hol nyomatékosítja történetformáló szerepét, az alakítás teljhatalmát. Márton László gyakori „fogása”, hogy elbeszélője hozzátapad valamelyik szereplő nézőpontjához. Mintha maga is részt venne a cselekményben, egyik nézőpontról a másikra vándorol – nem titkolva saját álláspontját, szerzői nézőpontját sem. Belső és külső nézőpontok váltogatására mindjárt az első elbeszélésben, *Az ablakkeretben* példát találunk. Hagyományos szerzői elbeszéléssel indul, hogy aztán az első személyben megszólaló elbeszélő azzal, hogy mesélni kezd a novellabeli kezelhetetlen gyerekeknek, maga is bekapcsolódik a fikcióba. Végül az első személyű elbeszélő hangja is egybemosódik a „valósággal”. Az ördög a mesében Land Roverrel közlekedik, s a hős, Dobó Pisti talán a mesén kívül is éppen ezt az autót látja. Jellegzetes eszköz a történetek rövid összefoglalása: „...emlékeztetjük rá az olvasót: eddig annyi történt, hogy E. kiment a fürdőszobába és belenézett a tükörbe. Hogy más jelentős dolgok is történjenek, E.-t kiengedjük a konyhába, egyszersmind az elbeszélés következő pillanatába is.” Olykor kifejezetten szakmai, mesterségbeli gondokat feszeget: „Ildomtalanság volna részletekbe menően leírunk a kertvárosi lakótelepi lakást, ahová most Pócsnéval együtt magunk is hívatlanul

és váratlanul toppanunk be.” Az elbeszélő önróniája ugyancsak izgalmasan sokszínűvé teszi a nézőpont és beszédhelyzet kavalkádját. „Nem hallgatjuk el, hogy elbeszélő tisztességünknel fogva magunk is gyávák vagyunk. Gyávaságunknak adjuk tanújelét azzal, hogy mi történik a föld alatt, és nem avatkozunk az eseményekbe... [...] Mi azonban halált megvető, férfiatlan gyávasággal folytatjuk hétköznapi és, mi tűrés-tagadás, némileg szürke történetünket.” (*Halált megvető gyávaság*) A történetek ugyan szürkének tűnhetnek, mégis jó olvasni őket. Élvezzük az elbeszélői önkényességet: „Most pedig áthelyezem történetünket Budapestről Velencébe.” Jót derülünk az elbeszélői önlefokozáson és elbizonytalanításon: „...én csak azt akartam elmesélni, hogy hogyan szarták le a fagyaltomat a galambok.” Örvendezünk, amikor (elsősorban a hetvenes évek világára vonatkozóan) valós eseményekkel és figurákkal találkozunk. Akkor még a beszélő is úgy látta, hogy a dolgok annyit érnek, amennyire meg tudjuk magyarázni. Azóta persze a megmagyarázhatatlan dolgok is sokasodtak. Önéletrajzi elemekre ismerhetünk. („Én, akinek a neve alá van nyomtatva a novella címe fölé...”) Hogy aztán ez az egész azonos-nem azonos játék a helyére kerüljön, s száműzön mindenféle autobiografikus gyanút.

A korábbi Márton-regényekben azt is megszoktuk, hogy a beágyazott történetek és megszakitások következtében az objektív, lineáris idő helyett valójában az elbeszélőhöz alkalmazkodik az időszerkezet. A történetek szétágazása és összefutása miatt az idő mint rendezőelv, a kronológia nem létezik. Az „elbeszélői pártatlanság önkénye” (Márton) is lehet, hogy az összeolvadó események ellenére különálló mozzanatokot igyekszik fölmutatni, s összefüggéseket próbál teremteni ott is, ahol szilánkossá válik minden. Összefüggések persze vannak, csak jóval rejtettebben, mint ahogy az olvasó valamely realizmushoz közeli beszédmódban megszokhatta.

A tizenyolc elbeszélés gazdag figurapanorámájában elsőként talán az a szembetűnő, hogy jóformán egyetlen sikeres egzisztenciát nem találunk benne. A szereplők persze többre vágyanak, s kimondva, kimondatlanul a csatlódás keserűségét sugározzák. Grendel Lajos egyik regényében olvashatjuk a hősnőről: sértve érzi magát, mert operadíva helyett mindenki dizőznek nézi, pedig valójában csak dizőz. Ilyen személyiség- és identitászavaros figurák sora jelenik meg. „E futólag belenézett a tükörbe, mintha arról akart volna megbizonyosodni, hogy ő maga megvan-e, létezik-e még.” Kialakulatlanság, lezáratlanság, korai öregség jellemzi ezeket az egymás mellett pusztuló és elrongyolódó személyiségeket. Harminc, negyven év alatt aztán már többnyire csak a megszokás marad, „hordjuk tovább, mint egy rossz pulóvert vagy egy rossz nadrágot, vagy egy rossz cipőt. Mert nincs már elég fantáziánk

ahhoz, hogy elképzeljük magunkat egy kevésbé elhasználódott vagy legalább másmilyen formában lepusztult személyiség mellett.

78 Ezért inkább azzal vigasztaljuk magunkat, hogy a másik emberben ott a mi harminc vagy negyven évünk, hogy az ő élete magában foglalja a mi életünket is.” A novellahősök többnyire magányosak, kapcsolatteremtési kísérleteik kudarcba fulladnak. Nem mondva le a reményről, hogy egyszer hátha tetten érhetik vagy megkereshetik önmagukat, miközben az irodalmi fikció közegében, melyből persze számtalan ablak és kiskapu nyílik a valóságra, egyik meglepetéstől a másikig tántorognak. (*A regényhősnő mégsem tér haza*) Az *Utazás emberi feltételekkel* Bancsilla Ancsurkájának sem meghatározott életkora nincs, sem meghatározott jellemvonása. Talán mindegyik szereplőre érvényes, hogy a gyermek- és ifjúkor még csak jelent reményeket és titkokat, ámde később „a nagykorúság jele, és a felnőtt kor gondterhelt, kietlen egyhangúsága az elképzelhető legnagyobb kaland?” Márton László számára a jellemzés egyik fontos eszköze a névadás. A nevek humorát példázza, hogy „egy lesodort és ripityára tört úr szilánkja” Szilánki Szilveszter. Zsarnok Regina, Bakkháns Márta, Törpe Péter, Ravatal Ervin elvtárs(!), Sündisz Nóra – hosszan sorolhatnánk a mulatságos elnevezéseket. Az egyik figura a Farsangi Dénes névre hallgat, utalva ezzel a kalandos életű Krúdy-hősre, Farsangi Pálra.

A kötetzáró *Távolsági járásban* van egy emlékezetes hasonlat: az idő mint grotta. Ahogy egy barlangot tetszés szerint járhatunk be, a már megéltet és a hátralévő, a másokét és a magunkét. A grotta labirintusában kanyarok és átjárások, átvezetések és „zsákutcák” – akár változatosnak is mondható a látvány. De a könyv utolsó mondata szerint mindvégig kísérthet a kétség: „Ennyi volt az egész; de az is elképzelhető, hogy ennyi sem volt.” A sok apró történet fura módon akár ezekre a végső kérdésekre is kihegyezhető. Izgalmas, modern próza ez, anélkül, hogy a poétikai játékok zavaróan rátelepednének a szövegekre. (*Jelenkor Kiadó, Pécs, 2010*)

A *Nyugathoz*, mint minden hosszú élettartamú, reprezentatív irodalmi orgánomhoz, története egy-egy szakaszán kísérőül szegődtek olyan rövidebb-hosszabb életű periodikumok, amelyek vagy egyenesen a folyóirat felszámolását szerették volna elérni, vagy beérték (volna) azzal, hogy háttérbe szorítsák, befolyását jelentősen meggyengítsék. Evállalkozások egy része a *Nyugat* által vállalt modernséggel a ha-

Tverdota György 79

SZÉP SZÓ

gyományos értékek képviselőjét helyezte szembe, másik részük igyekezett túllícitálni a valamilyen okból nem eléggé korszerűnek ítélt nyugatos programot, s ezen az alapon konkurenciát támasztani a meghaladni kívánt fórumnak. Ez utóbbi csoportba sorolható az Ignotus Pál és József Attila által alapított, 1936 márciusában induló *Szép Szó*, amelynek kezdeti lendületét a közelítő második világháború és az azt kísérő, a szellemi életet is súlyosan érintő társadalmi kataklizmák törték meg olyannyira, hogy a lap 1939 augusztusában, tehát a *Nyugat* két évvel később bekövetkező megszűnése előtt beszüntette működését.

A két orgánom viszonya a *Nyugat* és más, vele valamilyen feszült relációban létező folyóiratokhoz képest is különlegesnek mondható. A viszony rendkívüliségét az okozta, hogy a *Szép Szó* belső munkatársául vállalta azt a személyt, aki korábban a *Nyugat* alapító főszerkesztője volt, s aki 1908-tól 1929 végéig, huszonegy évfolyamon át ebben a minőségben állt a folyóirat élén: Ignotus Hugót. Jól ismert és sokat tárgyalt tény, hogy a felelős szerkesztő, Osvát Ernő 1929-es öngyilkossága után a tartósan távol lévő, bécsi emigrációban élő Ignotus nevét levették a folyóirat címlapjáról, s a szerkesztés egy ideig Babits Mihály és Móricz Zsigmond, majd Móricz 1933-mas kiválása után egyedül Babits kezébe került. Főszerkesztői rangjától történt megfosztását Ignotus súlyos méltánytalanságként élte meg, és soha nem tudott napirendre térni az őt ért sérelem fölött. Ignotus és Babits viszonya már a szerkesztőváltás idejét megelőző bő egy évtizedben is konfliktusosan és nagyon komplikáltan alakult, amint erről a *Timár Virgil fia* című regény, Ignotus *Teremtő indiszkréció* című írása, az ennek folyományaként a *Nyugat*-ban lefolyt *Indiszkréció az irodalomban* ankét tanúskodik. E konfliktusos viszony egyik kulminációs pontja a *Nyugat útja* című Ignotus-írás volt, amelyben a szerző a végkifejlet, nevének a *Nyugat* címlapjáról történt levétele felől tekint végig a folyóirat történetén.¹

A két nyugatos író közötti konfliktusnak volt egy személyi, mondhatni magánéleti oka is, az Ignotus fia, Ignotus Pál körül az apa és a nevelő között kialakult vetélkedés. Ignotus Pál diákkorában Babits szellemi neveltje volt.

A fiatal fiú azonban hűtlen lett mesteréhez, úgymond visszapártolt édesapjához. A *Timár Virgil fia* mögött ez az eseménysor húzódik. Babits fájdalmanak, sértettségének, amelyet benne az ifjú Ignotus elpártolása okozott, *Hegedűk hervatag szava* című versében közvetlenül is hangot adott.

80 Nos, az időközben felnőtt korba lépett, újságírói hivatást választó Ignotus Pál lett a *Szép Szó* szerkesztője, s lapjában édesapja előtt szabad teret nyitott. A *Szép Szó* indulásakor a *Nyugat* a győztes rivális, Babits kezében volt.

Egy folyóirat, amelyben a két Ignotus domináns szerepet kap, s a másik orgánium, amelyet Babits irányít... A helyzetbe bele van kódolva a feszültség, amely a két folyóirat egészét áthatotta. Az új lap társszerkesztőjének személye csak fokozta a konfliktusok kockázatát. József Attiláról van szó, aki *Az Istenek halnak, az Ember él* című bírálatában, az úgynevezett Babits-pamfletben tiszteletlen hangon rendkívül éles kritikában részesítette az azonos című verseskötetet és szerzőjét. Ezt még tetézte egy 1930 tavaszán megjelent versével, az *Egy költőre* cíművel, amelyben nem kevésbé sértő szavakkal illette Babitsot. A Babits-pamflet ugyanabban az orgánumban és ugyanakkor jelent meg, ahol és amikor Ignotus A *Nyugat útja* című írása napvilágot látott, A *Toll* 1930. januári számában, s az egybeesés nem véletlen. József Attila Babits elleni támadásának egyik okaként a pártfogója nevének a folyóirat címlapjáról történt levételét szokás megjelölni. A volt főszerkesztő és ifjú híve abban is osztozott, hogy a menesztő gesztusért Móríczt megkímélve Babitsra hárították a felelősséget. József Attila Ignotus iránt később is fennmaradt szeretetét jól mutatja a költő 1934-ben írt, a mesterrel szeretetteljes vitát folytató verse, az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Ignotusnak*. Minden okunk megvan tehát annak feltételezésére, hogy Ignotus Hugó *Szép Szó*ban való rendszeres jelenléte nem csupán családi kapcsolatokon múltott. A szerkesztőtárs legteljesebb egyetértésével történt.

A két folyóirat viszonyának megértése érdekében a *Szép Szó* egyik belső munkatársát, Németh Andort és későbbi szerkesztőjét, Fejtő Ferencet kell még számításba vennünk. Németh a *Nyugat* első generációjának fiatalabb rétegéhez sorolható. Kosztolányival és Karinthyval barátkozott, ő is szorongva várta a New York kávéház karzatán, hogy Osvát egyszer végre elfogadj-e közlésre valamelyik írását, erre azonban a háború előtt nem került sor. Az ötéves francia internáltság és a hét éves bécsi emigráció idején Németh részéről nem kerülhetett sor kapcsolatfelvételre. Az író, akinek pályája Bécsben bontakozott ki, Kassák avantgárd csoportjához csatlakozott. Ez a kapcsolat azonban nem jelentett olyan szoros elköteleződést, ami megakadályozta volna őt abban, hogy a nyugatos alkotók teljesítményeit kellőképpen méltányolja. Költői eszményképe Ady volt. Karinthyval való barátsága töretlenül fennmaradt. Kosztolányit kemény bírálatban részesítette, de nem

nyugatossága, hanem éppen korábbi közösségével szemben is elkövetett áru-
lása, a szélsőjobb közegében írott publicisztikája miatt. Móriczot Kassákkal
szemben is védelmébe vette. Szép Ernőt nagy megbecsüléssel méltatta.
Az ugyancsak Bécsben élő Ignotussal baráti kapcsolatot alakított ki.
Az *Eratoról* írott bírálatából kiviláglik, hogy Babitsot, a költőt is igen 81
nagyra értékelte.

A *Nyugatot*, mint mozgalmat, azonban már a bécsi években is idejét
múltnak nyilvánította. Ebből a szempontból legfontosabb írása az Osvát mű-
ködésének 25 éves jubileuma alkalmából írott, a legendás szerkesztőt fenn-
tartások nélkül ünneplő, az általa szerkesztett folyóirat jelenéről és
jövőjéről azonban rendkívül borúlátóan nyilatkozó *Osvát Ernő és a Nyugat*
című közleménye.² Hazatérése után ugyan Németh fölvetta a kapcso-
latot Osváttal, az a véleménye azonban, amely szerint a folyóirat többé
nem tekinthető az irodalmi modernség élen járó fórumának, nem vál-
tozott. A nyugatos szerzőkről, immár újra közéjük számítva Kosztolá-
nyit is, egyénileg továbbra is nagy megbecsüléssel írt, a folyóirat
törekvéseit egészében szigorúan ítélte meg. Nemcsak abban jutott ez
kifejezésre, hogy ő is aláírta a Kassák által fogalmazott, s a Dokumen-
tum első számában publikált *A Nyugat húsz éves* című, a rivális orgá-
numot temető deklarációt,³ hanem sokkal inkább *Az előregedett*
folyóirat című cikke révén, amelyben a modernség két, egy időben
indult reprezentatív folyóiratát, a *Nouvelle Revue Française*-t és a *Nyu-
gatot* hasonlította össze, természetesen az utóbbi rovására, ezúttal
Osvát szerkesztői gyakorlatát sem kímélve.⁴ Igaz, a szerkesztő öngyil-
kossága után írt nekrológiájában mindent megtett, hogy a halott szel-
lemét kiengesztelje.⁵

A magyar avantgárd lehanyaglása után Németh is kénytelen volt
megtérni „az apai házhoz”. Ehhez Illyés Gyula volt a leghasznosabb
közvetítő, akihez Némethet egész pályája során baráti szálak fűzték. Illyés
összehozta őt Babitscsal, aki szinte lekötelező előzékenységgel ajánlotta föl
számára a *Nyugatban* való szereplést. Babitsot mint költőt és mint prózaíró-
t is változatlan megbecsüléssel méltatta, még ha *Az európai irodalom történetét*
éles kritikával illette is. Móriczcal, a *Nyugat* szerkesztőjével is fölvetta a kap-
csolatot. A harmincas években elég rendszeresen tett közzé írásokat a folyó-
iratban, még ha otthonosabban érezte is magát *A Toll* szerkesztőségében.
Sokat mondó tény viszont, hogy a Szép Szó megjelenésétől kezdve több
publikációjával nem találkozunk a *Nyugatban*.⁶

A Szép Szó szerkesztői közül a legfiatalabb Fejtő Ferenc volt, s talán
ez is magyarázza, hogy az ő kapcsolata volt a legkevésbé konfliktusos a
Nyugattal. Ő írta a *Nyugat* harmadik nemzedékének költőit együtt felléptető
Korunk antológia bevezetőjét. Alakuló tájékozódását mindazonáltal jól jellemzi,

hogy Illyés Gyula költői teljesítményét egyre élesebb kritikával, József Attila munkásságát pedig egyre fokozódó csodálattal fogadta. Fejtő választásának jelentősége annál nagyobb, minthogy az Ignotus-Babits feszültség mellett a Babits által felfedezett, és a *Nyugat* szerkesztésében egyre központi-
82 tibi szerepet betöltő Illyés Gyula megítélése vált a két műhely jó viszonyát megrontó másik neuralgikus ponttá. E két gyulladásozó góccal messzemenően meghatározta a kapcsolat alakulását.

A baljós előjelek ellenére a *Szép Szó* indulásának időszakában ez a viszony még nagyon is udvarias, barátságos volt. József Attila idő közben megkövette a megbántott Babitsot, a *Nyugat* szerkesztője is tett gesztusokat fiatalabb társának. A két költő között beszélő viszony alakult ki. Ignotus Pál Babitscsal való korrekt kapcsolatának, sőt, személyes jó viszonyának látványos dokumentuma az az 1934-re keltezett fénykép, amely kettejüket többek társaságában az esztergomi Előhegyen fűben heverészve ábrázolja.⁷ Ez a korrekt kapcsolat tette lehetővé, hogy Fejtő Ferenc, a *Mai magyarok régi magyarokról* különszám szerkesztője felkérje Babitsot a közreműködésre, hogy a *Nyugat* szerkesztője elfogadja a felkérést, s *A legnagyobb magyar. Töredék Széchenyiről* címmel esszét írjon a kötetbe.⁸ Fejtő erre a közvetítő feladatvállalásra utóbb büszkén emlékezett vissza. A békülékeny magatartás mindkét részről érthető volt. A *Szép Szó* választott ellensége (természetesen kölcsönös értelemben) nem a *Nyugat*, hanem a népi mozgalom reprezentatív folyóirata, a *Válasz* volt. A népi-urbánus vita legjelentősebb ütközetei a két szomszéd vár között zajlottak le. Ezekben a konfliktusokban Illyés Gyula is nyakig benne volt, de Illyés nem nyugatosként, hanem a népi tábor egyik vezéréként vált céltáblává. Ellentéte eleinte nem József Attilával, hanem Ignotus Pállal éleződött ki.

Ennél is fontosabb, hogy a *Szép Szó* ugyanarról a töről fakadt, amelyből a *Nyugat* nőtt ki. Ideológiailag ugyanannak a liberalizmusnak volt újabb hajtása, amely a századelő irodalmi modernségének táplálója volt. Esztétikai felfogásuk tekintetében is a *Szép Szó* munkatársai vállalhatták a legkevesebb fenntartással a *Nyugat* örökségét. Ignotus Pál Kosztolányi Dezsőről írott nagy tanulmányában a folyóirat maradandó értékeit latolgatva: „a *Nyugat* írói közül majdnem mértani pontossággal fognak azok megmaradni, akiket a nyugatos esztétika annakidején magasba emelt”,⁹ épp csak annyiban korrigálja a nyugatos értékrendet, hogy a maradandó értékeket alkotó szerzők más műveinek jósol halhatatlanságot, mint amelyekkel hírnevüket szerezték. Devecseri Gábor Somlyó Zoltánra emlékezve a *Szép Szó* körül kerengő fiatalok *Nyugat*-kultuszára világít rá: „Évekkel ezelőtt, mikor, mint gimnazisták az iskolából hazafelé menet beszélgettünk, mitológiánk a *Nyugat* nagy nemzedékének tagjaival népesült be. Gondolatunk úgy kalandozott Szabadkán, Fogarason, Nagyváradon, mint indiántörténeteket bújó diáktársainké a preiken.

S illő áhítatot éreztünk, mikor félisteneinket lassanként személyesen is megismertük.”¹⁰ Nemzedékének tagjai (Illyés, Szabó Lőrinc, Erdélyi József) közül József Attila, a *Szép Szó* vezérköltője maradt a legközelebb a *Nyugat* esztétista törekvéseihez. Talán Gáspár Zoltán Juhász Gyulára emlékező írása mutatja legszemléletesebben, hogy ez a szemléleti közelség később, a 83 konfliktus kirobbanása után is megmaradt a két rokon szemle között: „A nemzedék, amelyhez tartozott, a költészetben végrehajtotta azt, amit a politikában elvetélt: a polgárság forradalmi feltörését”.¹¹

Babits költői rangját a *Szép Szó* szerzői még a legélesebb, legkíméletlenebb viták idején sem vonták kétségbe. Ignotus maga, a konfliktust kirobantó cikke végén, igaz, leckéztető célzattal, elismeri Babits költői értékeit, s testvéréül vállalja győztes vetélytársát: „művészül Babits Mihályt ma sem tartom kevesebbre, s nem vallom kisebbnek, mint mikor egyik első láttam meg. Ebben is erkölcsöm az a wagneri, az az adyendrei, kik voltak ravaszkodóak, voltak erőszakosak [...] de sohasem fenekedtek a *testvérré*, ki, ha többet, ha kevesebbet, de *hozományt* hozott.”¹² Kivételnek József Attila számított, de az ő Babits költői közepszerűségére tett szóbeli megjegyzéseit udvarias elnézéssel, és egyúttal fenntartással fogadták, s személyileg érthető elfogultságként tartották számon. Fejtő a békévé oldó emlékezés jegyében helyezte képletesen egymás szomszédságába, a többi ellenkező költőpáros mellé Babits és József Attila köteteit: „Látja, hogy helyeztem el költőimet a polcon, micsoda törvény szerint: *Kosztolányi* épp *Ady* mellett (tán arról vitatkoznak, politizáljon-e a költő), *József Attila Babits* Mihálllyal társult, mint *Petőfi Vörösmarty*-val, akinek homlokáról letépte a babért.”¹³ Babits vezérségének, szerkesztői szerepének és Baumgarten Alapítvány főkurátori feladatkörében folytatott gyakorlatának kárhooztatása Ignotus Pált nem akadályozta annak elismerésében, hogy „ettől persze még nagyszerű költő lehet; sőt az is”.¹⁴ Fejtő még ennél is eltökéltebben állt ki Babits költői értékei mellett: „Babits Mihály életének bizonyára legjelentékenyebb költői és prózai műveit írta a forradalom után, és ha Önök azt kérdezik tőlem, kit tekintek jelen irodalmunk legkimagaslóbb, leeurópaibb színvonalú költői személyiségének, habozás nélkül Babits Mihályra mutatnék”.¹⁵

A konfliktusnak a két folyóirat között mégis szükségszerűen ki kellett törnie. A szikra Babits egyik írása kapcsán pattant ki. Babits egy *Nyugat*-interjúban nem említette Ady és Osvát neve mellett Ignotust, aki ezért szemrehányást tett neki, a régi méltánytalanság újabb jeleként értékelve Babits feledékenységét.¹⁶ Erre a szemrehányásra válaszolt a *Nyugat* szerkesztője a folyóiratban. A válasz újabb sebeket ejtett Ignotus önéretén, hiszen azt kellett olvasnia, hogy „nem tudnám, mikor a *Nyugat*-ról van szó, az ő nevét is

egy sorban s ugyanavval a nyomatékkaal idézni programul, mint az Adyét s Osvátét.” Az induló *Nyugat* szellemi vezérének Adyt, voltaképpen szerkesztőnek Osvátot ismerte el. „Folyóiratunk irányát az ő szelleme szabta meg, a tiszta irodalmiság szelleme – írta Osvátról. – Ignotusé már távolabb volt a tiszta irodalmiságtól. Ő nemzedékének politikai és zszurnalisztikus terheltségét hozta magával. Ebben élesen különvált mitőlünk. Érdeklődése az aktuális politika kérdéseibe kapcsolódott, melyet mi megvevettünk.”¹⁷

Babits szavai és az erre adott ignotusi reagálás következményeképpen az 1929–1930 fordulóján lezajlott ütközet óta hamu alatt izzó parázs ezzel 1937-ben, immár a *Nyugat* és a *Szép Szó* vitájaként, újra lánggra lobbant. Ignotus egy hosszú vitacikkben reagált Babits rövid írására, amely *Ignotus-ügy és Babits- eset* címmel jelent meg.¹⁸ Tekintheznénk a két író szópárbaját személyes érdekű, a *Nyugat* és a *Szép Szó* szerkesztési gyakorlatát érdemben nem befolyásoló civódásnak, olyan, évtizedek óta történt, lezárt ügyek fel-emeletetésének, amely a jelen fejleményeit nem érinti. Ignotus valóban emlékeztette Babitsot arra, hogy neki és a *Nyugat* élén álló társainak köszönhetette felfedezését, kimenekítését a fogarasi száműzetésből. Szembesítette a költőt egykori hálálkodó és az ignotusi értekező prózát magasztaló mondataival. Újra feltépte a sebet, amelyet a *Tímár Virgil fia* ejtett rajta. A cikk horderejét e személyes vonatkozásokon messze túllépve a *Nyugat* hőskoráról az alapító főszerkesztő által rajzolt kép növelte meg.

Szavai nyomán a *Szép Szó* olvasói előtt a diadalmas szabad gondolkodás, az offenzív század eleji liberalizmus ideálképe bontakozott ki, egy mozgalomé, amelynek tagjai egy készülődő új reformkorszak tevékeny részesei voltak. Ignotus *Nyugat*ja ezek szerint „a közben kényelmetlenné vált polgári liberálizmus” szellemét képviselte. Ezen „a kősziklán én építettem ki a *Nyugat*ot az irodalom fellegvárává”. Ennek a század eleji polgári radikalizmusnak az irodalom vonatkozásában két pólusa volt. Ignotus a maga szerepét mindkét póluson kidomborította. Az egyik pólust, a tiszta irodalmiság elvét szerinte Osvát Ernő neve fémjelezte. Hőskorában a *Nyugat* az irodalomnak a politikától való felszabadítását tűzte ki célul. Ennek az irodalmi szabadságharcnak, „a perzekútor esztétikával” való hadakozásnak a sikeres lefolytatása, mint tudjuk, Ignotus érdeme volt. A folyóirat szerkesztési gyakorlatában Osvát ennek, az általa kivívott győzelemnek a gyümölcseit szüretelte le. A másik póluson a politika szorításától megszabadult modern irodalom alakító módon kívánt beleszólni a magyar történelem alakulásába. S ezen a fronton, vállalva a politizáló irodalmár szerepét, Ignotus Ady Endrével küzdött vállvetve. Érdekes módon Babits is a hőskornak ezt a két nagy alakját, a Költőt és a Szerkesztőt vállalta elődeiül, és állította szembe az inkább publicistaként aposztrofált Ignotusszal.

Babits hozzájárulását a *Nyugat* sikereihez Ignotus nem becsülte le, de nem sorolta őt az alapítók és a kezdeményezők szűkebb körébe. Inkább az irodalmi modernizálódás haszonélvezőjeként és igen színvonalas folytatójaként igyekezett őt beállítani. Olyan szerkesztőségi tagként szólt róla, aki még az Ignotus által puccsként értékelt fordulat előtt közvetlenül, 1928-ban sem fedte föl igazi szándékait. Azáltal azonban, hogy őt nem sokkal később főszerkesztői székéből kimozdította, a század eleji polgári radikalizmus és irodalmi forradalom szellemi és esztétikai örökségét árulta el. A Babits által vezetett *Nyugatot* gyávasággal, az irodalom újabb keletű politikai alávetéséhez való hozzájárulással, az állásfoglalásról történő lemondással vádolta meg. A politikailag defenzív, a liberális értékekről lemondó folyóirat törekvéseinek esztétikai megfelelőjét a Babits által meghirdetett és képviselt újklasszicizmusban („a harmadik magyar klasszicizmusban”) jelölte meg.

Ez az Ignotus-cikk vált a *Szép Szó* önmeghatározásának egyik kiindulópontjává. A folyóirat, mint ismeretes, elsődlegesen szinkrón vonatkozásban a népi törekvésekkel, tehát egy, a jelenben kibontakozó, az urbánus irodalomtól markánsan eltérő irányt követő, ezzel polemikus viszonyban álló orgánummal és munkaközösséggel, a Válasszal szemben definiálta magát. Diakrón nézőpontból, egy hosszabb időre kiterjedő történeti folyamatban viszont a *Nyugathoz* képest jelölte ki helyét. Erre a célra nagyon jó alapul szolgált számukra Ignotus Hugó vitacikke és a benne kidolgozott tipológia a régi és az új *Nyugatról*. A *Szép Szó* munkatársai a régi, század eleji, radikális, Ignotus főszerkesztése alatt működő *Nyugat* igazi örökösének tekintették magukat, szemben a Babits vezette jelenlegi *Nyugattal*, amely eltávolodott, mi több, szembefordult saját múltjával. Ennek az önképnek a kidolgozása több részletben, több közreműködő egybehangzó megnyilatkozásai révén 1937-ben ment végbe.

A kezdő lépést Németh Andor tette meg abban a szigorú kritikában, amelyet az *Ujságban* publikált Schöpflin Aladárnak a könyvnapra megjelentetett *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvéről.¹⁹ Anélkül, hogy a részletekbe merülnénk, annyi elmondható, hogy a könyv sem tartalmilag, sem stílárban tekintetben nem remekmű, s épp középszerűsége miatt úgyszólván kapóra jött kritikusaiknak. Rajta demonstrálhatták a *Nyugat* színvonalcsökkenését, a folyóirat szemellenzős önfelmagasztalását. A támadás igazi oka tehát Schöpflin irodalomtörténetének leplezetlen *Nyugat*- és Babits-központúsága volt, vagy ahogy Németh látta: elfogultsága a *Nyugat* és Babits mellett.

Recenziójának végkövetkeztetéseiben a szerző tömören összefoglalja a *Szép Szó* álláspontjának lényegét, amely szerint Schöpflin „tiszteletreméltó

következetességgel képviseli minden egyes állításában a *Nyugat* álláspontját, méghozzá nem a régi, szabadszellemű *Nyugatét*, hanem a mogorva, durcás mai *Nyugatét*. Irodalmi világgépének centruma Babits, aki minden műfajban egyformán nagy s aki előtt kritikusa hódolva hajt térdet, mint kritikus előtt is. Mert »ebben is elől jár Babits Mihály a *Nyugatban* közölt kritikái tanulmányaival és cikkeivel, amelyekkel a maga előkelő magaslatáról hozzászólt irodalmunk és általában szellemiségünk fontos kérdéseire» írja hódolattól elhaló hangon Schöpflin könyvének 272. oldalán. Nos, ami a költőt és műfordítót illeti, készséggel csatlakozunk hódolatához. De az »előkelő magaslat«, amellyel Schöpflin Babitsot, mint valami barokk serenissimust körülötmjénezi, nem irodalomtörténeti műbe való. Persze a hétrét görnyedő hódolat Babits irányában a *Nyugat* körzetében annyira mindennapos, hogy már szinte kötelező. Akárhogy is van: nincs az az újságíró, aki odaadóbban szolgálná ki munkaadóját, mint Schöpflin könyve a *Nyugatot*. Lelkesedése Babits közvetlen környezete iránt fenntartásnélküli s abban a mértékben hűl, ahogy a körzettől távolodik; kézlegyintéssel intéz el kimagasló jelentőségű embereket, akik távol kerültek a *Nyugat* érdekkörétől, pl. Lukács Györgyöt, akit a különben nem szófukar szerző mindössze két szóra becsül s természetesen makacsul hallgat azokról a folyóiratainkról, amelyekben a *Nyugat* szellemi gyámsága alól felszabadult fiatalok publikálják írásaikat. (*Válasz, Vigilia, Szép Szó, A Toll.*) Schöpflin Aladár irodalomtörténete kodifikálja a *Nyugat* jelenlegi körének irodalmi vélekedéseit. A XX. század egyelőre még mindig megíratlan magyar irodalomtörténete – éppen ezért – legfeljebb mint kuriózumot és körültekintéssel kezelendő forrásmunkát emlegeti majd.”²⁰

A csípős kritika miatt Schöpflin megbántódott. Egy interjúban azzal vádolta meg Némethet, hogy tollát a bosszú vezérelte, amiért nem szerepelt az irodalomtörténetben megbecsüléssel emlegetett szerzők között. „Németh Andor cikkét elolvastam – nyilatkozta a *Társadalmunk* című lap riporterének. – Az ő kritikája nem kritika, hanem támadás volt. Én azonban Németh Andort, mint író és mint kritikust nem tartom olyan jelentősnek, hogy irodalomtörténetembe bevegym. Tehát ugyanúgy, mint irodalmi működése, ez a kritikája is teljesen jelentéktelen számomra”. Ezekből az első felindulásban született visszavágásokból talán még nem is lett volna nagyobb baj, de Schöpflin megdöbbenve arra a közösségre, a *Szép Szó* körére is rátámadt, amelyhez Némethet sorolta: „A *Szép Szó* szerintem még nem olyan jelentős, hogy egy komoly szándékkal készülő irodalomtörténetbe bevehető legyen.”²¹

Lehiggadva Schöpflin felismerte, hogy kissé elvetette a súlykot. A felelősséget a *Társadalmunk* riporterére próbálta hárítani, amivel viszont György László haragját is magára vonta.²² Igyekezett tompítani sértő megjegyzései életét. Június 11-én Németh Andorhoz írott magánlevélben mentegőzött nyilatkozatának hangneme miatt. Ő azonban nem enyhült meg sem

Schöpflin, sem a *Nyugat* irányában, hanem nyílt levélben sorakoztatott föl újabb érveket mind az irodalomtörténet elhibázott voltának bizonyítására, mind a *Nyugat* önelégült önértékelésének cáfolatára.

„Őn, mint a *Nyugat* oszlopa – olvassuk nyílt levelében –, súlyt helyez annak a megállapítására, hogy a huszadik század magyar irodalma némi korrektívumokkal azonos a *Nyugat* történetével. Ennek az állításnak két gyengéje van: egyrészt *változatlanul létező Ding an sich-nek, valóságfeletti esztétikai Empyreumnak tünteti fel a Nyugatot, másfelől azonosítja a Nyugat íróit a Nyugattal, mint folyóirattal*. Ezzel szemben az az igazság, hogy a *Nyugat*, főként eleinte, a megindulásakor uralkodó irodalmi irányzatok akkori Schöpflinjeitől észre sem vett »jelentéktelenségek« szócsöve volt. Hiába állt a kifinomult és konciliáns ízlés képviselőiben Ignotus neve a haragoszöld füzetek homlokzatán, a lap kéziratbíráló szerkesztője, a bogaras és csodálatos Osvát, akitől semmi sem állott távolabb az exigenciák tudományánál, szívós kitartással közölgette a maga névtelenjeit, szinte minden egyes felfedezésével megbolygatva s újra kérdésessé téve a kialakulóban lévő munkatársi tekintélykonstellációt. Őn, mármost, egyfelől, mint az önmagáért való irodalom osváti hagyományának őre és védelmezője, az istenek időtlen Olimpuszává idealizálja a *Nyugatot*, másfelől megtagadja mitikus őstörténetének félisteneit és csak azoknak a nevéjegyzi fel az utókor számára, akik még mindig posszibilisek. (Az istenek halnak, az ember él).”²³

Németh Andor cikkeit minősíthetjük nagyon szigorú, sőt, túl szigorú írásoknak is, de hangnemből tárgyilagos volt. Ignotus Pál viszont a *Szép Szóban* megjelent, *Eliszaposodott irodalom* című hosszú bírálatát, amely úgy kapcsolódik Németh cikkeihez, mint egyik fogaskerék a másikba, vitriolba mártott tollal írta. A címben szereplő kifejezést Schöpflin használja könyvében, a *Nyugat* fellépését megelőző „állóvíz” jellemzésére, amelyben „eliszaposodik a halak húsa”, s az „eliszaposodott” megbélyegző minősítést Ignotus Pál a jelenlegi *Nyugatra* fordítja vissza. A recenzió nem mentes a személyeskedéstől, s a Schöpflin közepszerűségét hangsúlyozó részleteket ma alighanem még egy, a *Nyugat* kritikásával szemben elfogult olvasó is túlzónak ítélné: „Schöpflin Aladár, a *nyugatos* magyar irodalom segédhivatali igazgatója, legbiztosabb kezű és legserényebb iktatója, anyakönyvvezetője, erkölcsi és szegénységi bizonyítvány-szerkesztője” – olvassuk a kritikában, majd a szerző alább így folytatja: „Ő bizonyította be, személyének és egész tekintélyének súlyával, hogy az új elvek és új szépségek befogadására a közepszerűség is képes. Ha jól megmagyaráztak neki valamit, elhitte, sőt gyakran meg is értette, s vezéreinek nézeteit olyan megbízhatóan és savtalanul továbbította, mint Radó Antal az olasz vers virtuózainak szívrezdüléseit”.²⁴

A Schöpflint bíráló részletek pamflet-jellege ellenére Ignotus Pál *Nyugattal* kapcsolatos álláspontja igen szilárd alapokon állt, amennyiben a *Szép Szó* szerkesztői beköszöntőjében a jelszavak tömörségével foglalta össze annak a liberalizmusnak az alapelveit, amelynek hatékony jelenlétét az induló *Nyugatban* feltételezte, s amelynek korszerű változatát az általa irányított folyóiratban képviselni törekedett: „liberalizmus, demokrácia, felvilágosodás, emberi méltóság, polgári jogegyenlőség, nemzeti függetlenség, népszabadság, szabad gondolat, szabad sajtó, szabad lelkiismeret, szabad verseny, haladás”. Persze nem „a régi szabású liberalizmus” talaján kívánt állni. „Milyen lesz az új liberalizmus, mely most erjed ki a fejlett szociális érzékenységű és öntudatos, fiatal értelmiségben?” – teszi föl a kérdést cikke végén, s úgy véli, hogy induló folyóiratuk kielégítő választ ad majd erre a kérdésre.²⁵ A korszerű liberális álláspont kialakítása nem maradt szólam Ignotus Pál részéről. Egy önálló cikkben pontokba szedve jelölte meg azokat a változásokat, amelyeket ennek érdekében kívánatosnak tartott megvalósítani. E cikk értelmében szerinte a liberalizmust demokratikussá, szociálissá, arisztokratikussá, erőssé és nemzetközivé kell tenni.²⁶

A cikkben kimondatlanul, de a gyakorlatban megvalósult még egy fontos alapelv, amelyhez a szerkesztő tartotta magát. Ha külön pontba foglalja, ez az elv így hangzott volna: Az új liberalizmusnak szövetségi politikát kell folytatnia. József Attila és Fejtő Ferenc, a szerkesztő társak ugyanis nem a liberalizmus hívei, hanem szocialisták voltak. Hatvány Bertalan, a lap mecénása inkább egyfajta (liberális) konzervativizmust képviselt. Voltak a belső munkatársak között neokatolikus beállítottságúak, sőt, Veres Péternek (illetve a falukutató íróknak) a bekapcsolása révén a népi oldal bizonyos képviselőivel is igyekeztek szót érteni. A *Szép Szó* Thomas Mannra hivatkozva harcos humanizmust, (Ignotus Pál szavával: „bicskás humanizmust”) hirdett, azaz az európaiság, a szabadság és az emberközpontúság eszméit harcosan, polemikus, szinte támadó attitűddel képviselte. Ignotus Pál hite szerint a liberalizmus védelmének ez az offenzív, állásfoglaló módja különböztette meg a *Szép Szót* a jelenbeli *Nyugattól*, és kapcsolta az induló *Nyugat* örökségéhez.

Ami Schöpflin könyvében pozitívumként erről a korszakról olvasható, azt Ignotus Pál elismeréssel nyugtázza, hiszen ő is úgy látja, hogy „a *Nyugat*, megindulásától az októberi forradalom bukásáig, csakugyan maga volt a magyar irodalom”. Különösen azt írja a könyv javára, hogy Ignotus főszerkesztői munkájáról méltánylással szól: „Ignotus egyéniségének és szerepének méltatása a könyv legszebb lapjai közé tartozik. Főként az irodalompolitikúsé, az írókat és közönséget nevelő Ignotusé, a nyugatos mozgalom vezéréé, kinek irodalomtörténeti szerepét az utóbbi két évtized fiatalos-retrográd, tányérsapkás esztétikája, a *Nyugat* néven tovább szerkesztett folyóirat

új-klasszikus új-vezéreinek halk és szívós segítségével, rendszeresen elsikkasztotta.”

A szerző nem mulasztja el szembeállítani Schöpflin könyvének ezt a részletét Babits Ignotussal szemben tett megnyilatkozásaival: „Schöpflin Aladár most igazságot szolgáltat az egykori, a valódi *Nyugat* szerkesztőjének; nemcsak a jobboldali konformizmusból sarjadt új-nyugatosok korosztályharcos haragjával szemben, amelyet az »öregek« közül is kivált a távollévők s befolyásuk-vesztettek kárára szeretnek kitombolni, hanem, akaratlanul, azzal a Babits Mihállyal szemben is, aki csak nemrég szalajtott ki tolla alól, hogy közös múlt ide, régi vezérség oda, Ignotust mégsem hajlandó azonkép valódi nyugatos vezér-egyéniségnek elfogadni, mint Adyt vagy Osvátot.”²⁷

Schöpflin megbocsáthatatlan bűnének tekinti viszont a Babits körül kialakuló személyi kultusz szolgálatát, s ennek kapcsán megpendíti azt a témát, amely ezt követően számos *Szép Szó*-beli vagy körüli publikációban helyet kap: a Baumgarten Alapítványnak az irodalmi közerkölcsöket romboló hatása elleni fellépést: „Babitsot olyan rajongva nyaldossa körül, mint a termita hangyák a vajúdo raj-királynét. Vezér, mai *Nyugat*-vezér! – zihálja felé. De mitől vezér, kit hova vezett, milyen mozgalmat mely célért és törekvés ellen? Volt-e önálló elgondolása, vagy csak ötlete is, mely új utat és irányt szabott volna? Mert a szellemi vezért ez teszi, nem pedig az, hogy alapítványi pénzen belevásárolja magát a vezérségbe.”²⁸

A vádak közé természetesen felsorakozik a *Nyugat* – Schöpflin által is gyakorolt – kontraszelekciója is, amelynek kárvallottja, egyebek között, a *Szép Szó*, s annak különösen arculatot adó jelentős alkotói is, nem utolsó sorban József Attila: „A »kihagyások« nem fájnak nekünk, de igenis fájhat József Attilának, kihez foghatóan igazi és nagy költőt fényszórával hiába kutatnak az új-nyugatos gárdában”.²⁹

A cikk konklúziója visszafordíthatatlanná és élessé teszi a két folyóirat szembenállását: „a *Nyugat*, amíg *Nyugat* volt, igenis, az osztályokon túllátó s baloldali számba menő szemléletet jelentette, de az egészen öreg *Nyugat*, az Álnyugat csakugyan visszafordult »jobbfelé«, a dzsentris-nyárspolgári világgép irányában”. Ezzel az „álnyugattal” Ignotus Pál a *Szép Szó* hitvallását és programját állítja szembe: „Mi, kik a *Szép Szó*-t az elkenő és elsőkélyesítő közéleti és irodalmi stílus ellen való tiltakozásul indítottuk meg, ez egyébként émelyítő tünetekben megelégedéssel láthatjuk igazolásunkat”.³⁰ A konfrontáció teljessé tételéhez az is hozzátartozott, hogy a szerző a legszemélyesebb síkra terelte a szakítást: „hiába hívtak százszor maguk közé, nem álltam kötélnék s nem voltam hajlandó [...] elvi igazságában megtagadni az apámat és cinkosul szegődni az alapítványi pénzen folyó irodalom-hamisításhoz”.³¹

Ignotus Pál tehát gondosan felrobbantott minden hidat, amely a két szomszédvár közötti közlekedést lehetővé tette volna.

A recenzióhoz kapcsolt zárórésznek tekinthető az a nyilatkozat, amelyet a szerkesztő az *Új Szellem* című prágai magyar kultúrpolitikai szemlének adott, s amelynek újraközlése közvetlenül az *Eliszaposodott irodalom* után olvasható: „Ott akarjuk folytatni, ahol a húsz év előtti magyar értelmiség abbahagyta.” Ha az 1937-es dátumból levonunk két évtizedet, megkapjuk az őszirózsás forradalom bukásának időpontját, amellyel bezárólag az előző cikk szerint a magyar irodalom a *Nyugattal* volt egyenlő. A nyilatkozó szerkesztő a *Szép Szót* eme régi *Nyugat* folytatásaként határozza meg: „A régi *Nyugat* – az Ady *Nyugatja*, az Ignotus-Osvát-féle *Nyugat* – a művészi és elmélkedői érzéklet és kifejezés szabadságáért harcolt, föl akarta szabadítani az irodalmat a politika nyomása alól s ugyanakkor a politizálás jogát követelte az irodalom számára; mi ugyanezt a harcot, ugyanezt a követelést teljes mértékben vállalva, egy lélektani ismeretekben, politikai és gazdasági tapasztalatokban gazdagabb, mértékében szigorúbb, ellenállóbb, szociális és világpolgári felelősségérzetében következetesebb irodalmi szemléletet igyekszünk szolgálni.”³²

Azért idézem és ismertetem ilyen részletességgel Ignotus Pál megnyilatkozásait a folyóirat 1937. nyarán megjelent számában, mert mindazt, ami a lapban a *Nyugat* és a *Szép Szó* kapcsolatát illetően eddig történt előkészületként, ami ezután fogalmazódik meg, azt pedig az erősen polemikus szerkesztői koncepció alkalmazásaként és továbbfejlesztéseként foghatjuk föl.

Az olyan elvi jelentőségű állásfoglalások között, mint amilyen egyik oldalról Babits idézett cikke vagy Schöpflin könyve, a másikról az Ignotus válasza, a Németh Andor és az Ignotus Pál bírálata volt, számos kisebb, de kihegyezett törrel megívott csetepaté is lezajlott az irodalmi modernség két rokon orgánuma között. A *Szép Szó* egy Thomas Mann kijelentésre vonatkozó körkérdése megszólalásra készítette Babitsot. A *Szép Szó* szerkesztői arra vártak feleletet, hogy az író, aki a politika lényegi aktuális „létkérdésére megtagadja a választ”, a szellem elárulójának tekinthető-e? Babits, *Az írástudók árulása* szerzője a kérdésben alighanem provokációt látott, s ezért ingerülten reagált. „A kérdés csöppet sem elméleti és akadémikus. Van benne valami támadó, felelősségre vonó, hogy ne mondjam, terrorisztikus. Lássuk, költő, mit fogsz most mondani, most végre sarokba vagy szorítva! Ha nem vallod magad azonnal és fenntartás nélkül pártunk tagjának és világnézetünk harcosának, nem is vagy többé költő, sőt nem is voltál soha! Nem kisebb ember, mint Thomas Mann olvassa fejedre az ítéletet! S ha nem felelsz, vagy ellenvéleményed van: hallgatásod vagy ellentmondásod egyformán megbélyegez.”

A folyóirat nevét Babits nem mondja ki, de a kortársak számára az azonosítás nem okozott nehézséget: „az illető folyóirat, amely a szóban forgó kérdést fölvetette, liberálisnak vallja magát. Kritikám a folyóiratnak szól”.

Babits tehát kilépett a személyes ügy keretei közül, amelyekben az Ignotussal folytatott vitája még elfért, s két folyóirat szembenállásává tágította a kontroverziát. Mi több, a *Szép Szó* büszkén vállalt liberalizmusát sértő éllel szellemi ügyből politikai üggyé degradálta: „a dilemmának illetően fölvetése, mint harcmód, éppen nem lovagias, s még kevésbé liberális. 91 De hát nem élünk a szabadelvűség korában. A liberálizmus ma már többnyire csak pártállás, nem pedig szellemi attitűd, mely tiszteli az emberi vélemény jogait és szabadságát. Igazi liberális szellem sohasem tenné azt, hogy az ellenfél jóhiszeműségét eleve meggyanúsítsa, vagy őszinteségét kényelmetlenné tegye.”³³ A *Szép Szó* névtelen cikke gyilkos udvariassággal kér bocsánatot az úgymond szándéktalanul megsértett költőtől: „Ünnepélyesen visszavonjuk hozzáintézett kérdésünket, s bocsánatot kérünk tőle tolakodásunkért. Arról mi igazán nem tehetünk, hogy akad olyan különös ember, aki, ha egy szövegben a »szellemet elárulja« kifejezést olvassa, nyomban meggyanúsítva érzi magát. Bocsánat. Nem akartunk tapintatlanok lenni, nem gondoltunk rá, milyen fájó ponthoz nyúlunk. Pedig gondolhattuk volna...”³⁴

A Babitsra mért csapás hatásának fokozása érdekében az iro-
nikus bocsánatkérést egy lapszemlével egészíti ki a szerkesztőség,
amelyben az *Új Magyarország* egy, Tormay Cécile *Napkeletjét* méltató
írásából idéznek egy, a *Nyugatra* és Babitsra utaló, a lap szerint leleplező mondatot: „Hogy mennyire az irodalom érdekében állt ez a célkitűzés [a *Napkelet* megindítása], mi sem bizonyítja jobban, mint az a napjainkban dúló heves polémia, amely a *Nyugat* régi szerkesztői közül Ignotus folytat a folyóiratot ma szerkesztő *Babits Mihály ellen, aki maga is eloldotta a Nyugatot minden aktuális politikától!*”³⁵

A következő, nagy nyomatékkel bíró megnyilatkozást Babits és a *Nyugat* ügyében abban az átfogó cikkben olvashatjuk, amelyet a két szerkesztőhöz egyenrangú harmadikként csak késéssel csatlakozó Fejtő Ferenc jelentetett meg 1937 őszén. Fejtő ambivalensen foglalt állást, de ez a kettősség, mint láthattuk, minden polemikus írásban, a legélesebb támadásokban is fellelhető. Babits költői jelentőségét a *Szép Szó* sohasem vonja kétségbe, szerkesztői és kurátori tevékenységét viszont kíméletlen bírálatban részesíti: „Másként áll a helyzet a *Nyugattal*, Ady volt folyóiratával, amely Osvát Ernő szerkesztő halála és Ignotus főszerkesztő eltávolítása óta, Babits Mihálynak, e nagy költőnek, de gyöngye kultúrpolitikusnak vezetése alatt áll. Az ő irányítása alatt a *Nyugat* egy apolitikus, magasröptű, de csaknem üres és alig valamire kötelező humanizmus orgánuma, a szalonképes középszerűség szalonja lett. A néhai irodalom-forradalmi mozgalom akadémiussá vált.”³⁶

Fejtő tehát letette a garast, József Attila viszont személyesen nem hallatta a hangját sem a *Nyugat*ot, sem Babitsot illetően. Nemcsak súlyosbodó

lelki problémái magyarázzák hallgatását, hiszen a közvélekedéssel ellentétben, zavart állapotaitól és depressziójától függetlenül mindvégig felelősen és ítélőképessége teljes birtokában foglalt állást a szűkebb vagy tágabb közösséget érintő kérdésekben. Babitshoz való viszonyának alakulása

92 nem követte a kialakult és megszilárdult irodalmpolitikai mintát. Mélyebb és személyesebb logikának engedelmessé vált. A fiatalabb költőnek a bűn-versekben Babitscsal kialakított viszonyát a két folyóirat közötti viszálykodás nem bomlasztotta fel.

Mégsem kerülhette el, hogy a *Nyugat* és a *Szép Szó* közötti konfliktus középpontjába kerüljön. Ignotus Pál, Fejtő Ferenc és általában a lap belső munkatársai világosan felismerték, hogy személyében a kor egyik legnagyobb költője vállalt velük közösséget. A *Szép Szó* érdeme a József Attila alakjának kijáró kivételes presztízis kritikai érvényesítése. Ha ez a középpontba állítás nem is történt olyan látványos módon, olyan díszes külsőségekkel, ahogyan ezt a *Nyugat* Adyval véghezvitte, József Attila egyre inkább azt a szerepet töltötte be a folyóiratban, amelyet Ady a *Nyugat*ban évtizedekkel korábban. Ignotus Pál Schöpflin kánonjával szemben nem is mulasztotta el József Attilát a *Szép Szó* vezérváltói szerepében szembeállítani a kortárs költészet más képviselőivel: „A »kihagyások« nem fájnak nekünk, de igenis, fájhat József Attilának, kihez foghatóan igazi és nagy költőt fényezésével hiába kutatnak az újnjugatos gárdában, hogy ő is *jó volt még*, egy kényszeredett kommuniké erejéig”.³⁷

Ezért aztán az a kritika, amellyel a Baumgarten Alapítvány kontra-szelektív működése miatt támadják Babitsot és a *Nyugatot*, a József Attila díjazásának elmaradása miatti felháborodásban tetőzik. A legátfogóbb támadást alighanem Fejtő Ferenc hajtotta végre az alapítvány ellen, bizantinizmussal vádolva a díj odaítélőit és az irodalmi élet résztvevőit, akikben a Babits általi elismerés reménye eleddig példátlan mértékű szolgálalkúságot fejlesztett ki: „külföldi ember [...] nem fogná fel ésszel, hogy a lap-pangó szervilizmusnak s irodalomtaktikai bravúroknak milyen özönét szabadította irodalmunkra a gazdasági monopóliumnak ez a betörése. S milyen ragályos ez a szolgálalkúság! [...] A szervilizmusnak mérgező hatása főként kritikánk haldoklásában látható, de érezhető irodalmunk egész közszellemén: bátortalanságán, őszintétlenségén, uniformizálódásán. Íróink jó része a Díj testőrének érzi magát, vagy akként viselkedik; modora díjszerű, véleményei díjszerűek; mint a bizánci császár udvaronca, már-már isteni tiszteletben részesíti a Díjat, mindig magán érzi tekintetét, dolgozószobájában, legmagasabb magányában is illedelmes, tisztelettudó. A forradalmak előtt versengtek az írók különösségben, újságban, eretnekiségben, pártütésben: egyéniségben. Ma a Díjért s díjszerűségben versenek. Nem Neo Barokk ez: Bizánc.”³⁸

József Attila Baumgarten-díjának ügye akkor keltette a leghangosabb botrányt, amikor a kuratórium végre a költőnek ítélte a fődíjat, de az elismerés későn érkezett, mert ő közben öngyilkossággal véget vetett életének. A döntésre a díjak ügyében a naptári év végén került sor, a kihirdetés a rákövetkező év januárjában történt. Az öngyilkosság és a díj odaítélésének időbeli közelsége nehezen eldönthetővé tette a kívülállók számára, hogy a kuratórium döntése megelőzte-e vagy pedig követte a végzetes eseményt. Előbbi esetben a bizottság eljárásának jóhiszeműségéhez nem férhetett kétség még akkor sem, ha a költőről terjedő aggasztó hírek motiválhatták a döntéshozókat. Amennyiben a döntés az öngyilkosság után történt volna, ez az utólagos mentségkeresés vádjára adott volna alapot. A díj kihirdetése után számos újságíró a kuratórium meggyanúsítása mellett döntött. A *Szép Szó* ez ügyben nyilatkozó munkatársai fegyverként használták ezt a gyanúsítást a két folyóirat közötti háborúskodásban. Babits és a Baumgarten Alapítvány, s ezzel közvetve a *Nyugat* köre az elsők között került azok közé a bűnbakok közé, akiket a közvélemény József Attila nélkülözéséért, költészetének leértékeléséért, önértékelési zavaraiért, és végső soron haláláért felelősségre vont.

A vád megfogalmazásában a liberális értelmiség oroszlánrészt vállalt, s ezúttal sikerült a szélesebb közvéleményt is az alapítvány ellen hangolni. A szemrehányásokat mindenestre még a konzervatív sajtó is visszhangozta.³⁹ A hangot közvetlenül a költő halála és temetése után Zsolt Béla adta meg: „A Baumgarten-alapítvány József Attila halála után privát hagyatéki ügy lett, amelyet majd csak az utókor fog perbe fogni a halott József Attila nevében. Akármilyen nagyszerű költők osztozkodnak is ezek után a pénzen, az utókor számon fogja kérni, hogy az Ady utáni korszak legkülönb költőjének és reménységének éhen és örülten, harminchárom éves korában meg kellett halnia.”⁴⁰

1938 elején Ignotus Pál, a halott költő szerkesztőtársa közvetlenül csatlakozott Zsolt véleményéhez: „Ez az intézmény alaposan eljátszotta hitelét – írta –. Irodalmi ingyentej, Winterhilfe lett a Baumgarten-díjból”.⁴¹ Ezzel az öngyilkos költő díjazásának ügye a két folyóirat közötti viszály részévé vált.

Nem részletezzük az ennek nyomán megindult támadássorozat eseményeit,⁴² csak egy-két mozzanatot idézünk az 1938-as év eleji sajtó emelkedvenc témáját megszólaltató cikkekből. A Faragó László Pál által ebben a tárgyban Basch Lóránttal készített interjú érdekességét az adja, hogy egy, az ügyvédtől idézett mondat a költő *Nyugat*-beli kedvezőtlen értékelését is leleplezni látszott. A riporter kérdésére: „Mi az oka annak, hogy József Attila tíz év óta nem kaphatott Baumgarten-díjat?” A cikk szerint Basch azt válaszolta: „József Attila most érett volna meg véglegesen arra, hogy a Baumgarten-díjat megkaphassa”.⁴³ A mondat alighanem nagy felzúdulást

válthatott ki, mert a kurátor a lap egy későbbi számában, mint önkényesen a százába adott kijelentést visszavonta azt: „a cikkben foglaltak a mondottakat nem híven tartalmazzák és ezért a cikk félreértésekre adhat okot.

94 Azt ugyanis sem a cikkíró úrnak, sem másnak nem mondtam, hogy *József Attila csak most érett volna meg a Baumgarten-díjra*.⁴⁴ Faludy György versében kifejezetten Babitsot vette célba: „s nem volt keményebb a tehervonat / vaskereke Babits Mihály szívénel”.⁴⁵ Természetesen nem ő volt az egyetlen, aki az elkésett díj ügyét Babits-József Attila-konfliktusként kezelte. Babits kevés számú, s ezúttal is rövid nyilatkozatában ellenben a költőt az alapítvány saját halottjaként említette: „Legújabb halottunk pedig *József Attila*”.⁴⁶

A *Szép Szó* a „második nemzedék” *Nyugat* által favorizált költőjének, tehát József Attila legfőbb riválisának Illyés Gyulát tekintette, akiről közismert volt közelsége, személyes jó viszonya Babitscsal. Ezért a két orgánus kontroverziájából Illyés sem maradhatott ki. A költőnek a *Szép Szó*val való kapcsolatát némileg bonyolultabbá teszi, hogy Ignotus Pállal nem nyugatos költőként, hanem a népi mozgalom képviselőjeként keveredett rossz ízű vitába. Az elvek szintjén József Attilával való konfliktusának háttérben is a népi-urbánus szembenállás húzódott. A szerelmi vetélkedés Kozmutza Flóra körül ennek a költői rivalizálásnak és elvi ellentétnek csak személyes aspektusát erősítette föl. A *Szép Szó*ban Illyés ellen intézett támadásoknak mindazonáltal volt egy *Nyugat*- és Babits-ellenes éle is. Ezen nemigen változtatott az, hogy a *Nyugat* decemberi számában Illyés búcsúztatta egykori barátját, s az sem, hogy beszámolt kibékülésükről a Siesta szanatóriumban néhány héttel a költő halála előtt.

A fennmaradt feszültség bizonyítéka és továbbélésének kiapadhatatlan forrása egy olyan álnéven megjelentetett írás volt, amely nem érte be Illyés költői értékének lebecsülésével, álláspontjának vitatásával, hanem egyenesen emberi hitelének aláásására törekedett. Már amennyiben a novella-szerűen megfogalmazott írás hőstét, az Illyepusztai néven emlegetett figurát Illyés személyével azonosítjuk. A költő mindenesetre magára vette a pamfletet, és mivel a Gerson du Malheureux álnév mögött rejtőzködő szerzőként Fejtő Ferencet ismerte föl, haragja, sértődése az idő közben emigrált volt szerkesztőre irányult. A pamflet azt veti Illyés szemére, hogy az országban jelenlévő, egymással összeférhetetlen, sőt olykor kibékíthetetlenül ellenséges világnézetek, politikai pártállások, esztétikai meggyőződések mindegyikét egyszerre vallja, mindegyik irányzat képviselőivel egyetért, sőt, a többi irányzat ellenében mindig azzal fúj egy követ, amellyel éppen érintkezésben van. Igaz, hogy „a l’art pour l’art esztéták” köre, azaz a *Nyugat* csak egyike a felsorolásban szereplő számos irányzatnak, mégis a Babits ekkori legközvetlenebb környezetéhez tartozó költő elleni támadás jól illeszkedik a *Szép Szó Nyugat*-ellenes stratégiájába.⁴⁷

Fejtőnek és Illyésnek életük későbbi szakaszában módja volt feloldani a közöttük kialakult konfliktust, de ez a szembenállás hozzájárult ahhoz, hogy a két folyóirat életének utolsó szakaszában az ellenségeskedés ne csillapodjon. A *Szép Szó* szerkesztésében és munkatársi gárdájában jelentős változások mentek végbe. József Attila halála után először az 1938 95 elején emigrációba kényszerült Fejtő Ferenc vált ki az aktív szerkesztésből, majd Ignótus Pál távozott az országból. Az Illyéssel való jó viszonyát megőrző Németh Andor József Attila halála után jóval kevesebbet szerepelt a lapban, majd ő is az emigrációt választotta. A szerkesztés felelősségét Gáspár Zoltán vállalta magára. A *Szép Szó* a *Nyugat*nál kezdettől fogva és mindvégig határozottabban ellenzéki, offenzív magatartást tanúsított társadalmi és világnézeti kérdésekben. A népi írók irányában az idők során engedékenyebbé váló *Nyugattól* eltérően következetesen szemben állt a népi mozgalommal. A két folyóirat esztétikai hitvallását azonban már korántsem választja el egymástól éles határ. A *Nyugat* első nemzedékének szerzői, különösen Kosztolányi és Karinthy – beleértve Babitsot is – mindig előkelő helyen szerepeltek a *Szép Szó* érték-rangsorában. Az 1936-ban induló orgánum sokkal inkább leágazott a magyar modernség leghosszabb életű folyóiratából, mintsem hogy ennek éles alternatívájaként jelent volna meg az irodalmi életben. E leágazás után természetesen tevékenysége markánsan elűtő irányban bontakozott ki, de az éltető nedveket ugyanabból a gyökérből, ugyanazon a törzsön keresztül kapta, amelyből az éles bírálatban részesített idősebb ág táplálkozott. A *Szép Szó* és a *Nyugat* ellentétét tehát az irodalmi-szellemi modernségen belül folyó belső differenciálódás megnyilvánulásaként tarthatjuk számon.

¹ TVERDOTA György, „A *Nyugat útja*” – *Ignotus után = A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1998, 192–198.

² NÉMETH Andor, *Osvát Ernő és a Nyugat, Bécsi Magyar Ujság*, 1922. december 7., 5.

³ A *Nyugat húsz éves*, Dokumentum, 1926. december, 2–3.

⁴ NÉMETH Andor, *Az elöregedett folyóirat, A Toll*, 1929. június 2., 25–26.

⁵ NÉMETH Andor, *Osvát Ernő temetése, A Toll*, 1929. november 10., 17–19.

⁶ Németh Andor és a *Nyugat* kapcsolatát önálló tanulmányban dolgoztam föl: TVERDOTA György, *Németh Andor és a Nyugat = Hagyomány és kánon*, szerk. CZETTER Ibolya, JUHÁSZ Andrea, KOVÁCS Ágnes, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 131–139.

⁷ IGNOTUS Pál, *Csipkerózsa*, Bp., Múzsák, 1989, 162.

⁸ BABITS Mihály, *A legnagyobb magyar: Töredék Széchenyiről, Szép Szó*, 1936. június, 4–5 sz., 146–154.

⁹ IGNOTUS Pál, *Kosztolányi Dezső, Szép Szó*, 1936. november, 9. sz., 107.

¹⁰ DEVECSERI Gábor, *Megemlékezés: Somlyó Zoltán, Szép Szó*, 1937. március, 12. sz., 55.

¹¹ GÁSPÁR Zoltán, *Juhász Gyula, Szép Szó*, 1937. április–május, 13. sz., 253–256.

¹² IGNOTUS, *Ignotus-ügy és Babits-eset, Szép Szó*, 1937. március, 12. sz., 149–154.

¹³ FEJTŐ Ferenc, *Nyárravaló, Szép Szó*, 1937. július–augusztus, 16. sz., 89.

¹⁴ IGNOTUS Pál, *Elizaposodott irodalom, Szép Szó*, 1937. július–augusztus, 16. sz., 51–65.

¹⁵ FEJTŐ Ferenc, *A háború utáni magyar irodalom*, Szép Szó, 1937. november, 19. sz., 289–299.

¹⁶ Valószínűleg A Nyugat szerkesztői: *A harmincadik évfolyam* című írásról van szó, *Nyugat*, 1937/1, 1.

¹⁷ BABITS Mihály, *Az Ignotus-ügy*, *Nyugat*, 1937/2, 159–160.

¹⁸ IGNOTUS, *Ignotus-ügy és Babits-eset*, i. m., 149–154.

¹⁹ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 450

96 ²⁰ NÉMETH Andor, *Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században*, *Ujság*, 1937. június 6., 31.

²¹ GYÖRGY László, *Kuruttynak a békák! – mondja Schöpflin Aladár a kritikusai támadására*, *Társadalmunk*, 1937. június, 5–6.

²² GYÖRGY László, *Válasz Schöpflin tanár úrnak, aki megtagadta nyilatkozatát*, *Társadalmunk*, 1937. június 7.

²³ NÉMETH Andor, *A kritika becsületéért*, *Ujság*, 1937. június 20., 31.

²⁴ IGNOTUS Pál, *Elisziposodott irodalom*, i. m., 52..

²⁵ IGNOTUS Pál, *Vissza az értelemhez*, *Szép Szó*, 1936. március, 1. sz., 3–6.

²⁶ IGNOTUS Pál, *A liberalizmus házi reformja*, *Szép Szó*, 1936. május, 3. sz., 259–264.

²⁷ IGNOTUS Pál, *Elisziposodott irodalom*, i. m., 57.

²⁸ *I. m.*, 62.

²⁹ *I. m.*, 63.

³⁰ *I. m.*, 65.

³¹ *I. m.*, 64.

³² IGNOTUS Pál, *A Szép Szó programja*, *Szép Szó*, 1937. július–augusztus, 16. sz., 65–67.

³³ BABITS Mihály, *Tehetségvesztés – visszamenőleg*, *Nyugat*, 1937/4, 319–320.

³⁴ [név nélkül], *Terror – szépszóval*, *Szép Szó*, 1937. április–május, 13. sz., 252–253.

³⁵ [név nélkül], *Eloldotta*, *Szép Szó*, 1937. április–május, 13. sz., 253.

³⁶ FEJTŐ Ferenc, *A háború utáni magyar irodalom*, i. m., 293.

³⁷ IGNOTUS Pál, *Elisziposodott irodalom*, i. m., 63.

³⁸ FEJTŐ Ferenc, *A magyar irodalom és a magyarság*, *Szép Szó*, 1937. június, 14–15. sz., 68.

³⁹ PASQUINO [MIHÁLY László], *A költő és a Baumgarten-díj*, *Napkelet*, 1938. január, 42–43.

⁴⁰ ZSOLT Béla, *A költő halála*, *Ujság*, 1937. december 8., 1.

⁴¹ IGNOTUS Pál, *A Baumgarten-díj és az irodalomtörténet*, *Magyar Hírlap*, 1938. január 1., 19.

⁴² *Eldöntötték, hogy kik kapják a jövővi Baumgarten-díjakat*, *Magyarország*, 1937. december 25., 23;

A nagy díj, *Esti Kurir*, 1937. december 29., 5; *József Attila és a Baumgarten-díj 3000 pengője*, *Új Magyarország*, 1938. január 3., 2; szky [ANDREÁNSZKY István], *Ákik megkésve felfedezik József Attilát*,

Magyar Újság, 1938. január 12., 4; *Ki ismeri a Baumgarten-díj nyerteseit?*, *Heti Hírek*, 1938. január

18., 7; *Az új Baumgarten-díjas írók*, *Az Est*, 1938. január 19., 11; G. L. [GOSZTONYI Lajos], *Önmagukról*

beszélnek a Baumgarten-díjasok, *Magyar Hírlap*, 1938. január 19., 4; *Néhány szó az ideai Baumgarten*

díjakról, *Társadalmunk*, 1938. január 21., 8; *Nagy tolongás*, *A Hír*, 1938. február 10., 6.

⁴³ FARAGÓ László Pál, *Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila haláláért?: Basch Lóránt dr. a*

Baumgarten alapítvány egyik vezetője felel az irodalmi vádakra, *Magyar Világ*, 1938. január 12., 3.

⁴⁴ [név nélkül], *„Ki a felelős József Attila haláláért?”*, *Magyar Világ*, 1938. január 26., 6.

⁴⁵ FALUDY György, *József Attila emlékére*, *Korunk*, 1938. január, 1–2.

⁴⁶ *A tízéves Baumgarten-alapítvány munkájáról és eredményeiről beszél betegágán Babits Mihály*,

Az Est, 1938. január 18., 11.

⁴⁷ Gerson du MALHEUREUX, *Világnézetű poligámia avagy Felsülésem Illypusztaival*, *Szép Szó*, 1938. szeptem-

ber–október, 38–42.

Az Universitas Kiadó adta ki tavaly, 2009-ben Cseke Ákos és Tverdota György közös munkáját, *A tisztaság könyvét*. Érdekes vállalkozás a kötet, egy ismert, befutott irodalmár és egy induló, vagy nemrégiben indult esztéta közös alkotása. Mester és tanítványa, gondolhatnánk első blikkre, de látni fogjuk, a helyzet korántsem ilyen egyszerű. Ami bizonyos viszont: négykezes műről van szó, két pianista, bal kéz, jobb kéz. Merthogy egyik kezük játssza az elméleti szólamot, a másik meg a költői praxisról –

Földes Györgyi 97

JOB B KÉZ, BAL KÉZ

Cseke Ákos–Tverdota György:

A tisztaság könyve

még hozzá egy kitüntetett szerző költői praxisáról – szólót: Cseke Ákos első tanulmányában *A tisztaság akarása* címmel a filozófiai tisztaságfogalom változatait boncolgatja, míg második írása *Egy tiszta költő. A tisztaság fogalma József Attila költészetében* címet viseli; Tverdota György pedig először a tiszta költészet, a *poésie pure* franciaországi vitájának egyes étape-jait viszi színre, aztán az általa a József Attila-i életmű leginkább e fogalom alá tartozó alkotását, a *Medáliák* című ciklust elemzi. De ha már zongoraművészekhez hasonlítottuk a szerzőket, rögtön itt meg kell állapítanunk, nagyon határozott, nagyon is különálló személyiségekről van szó, teljesen más világlátással, érdeklődéssel, műveltséggel – s amit József Attilánál *tisztaság* néven vizsgálunk, az is kifejezetten más, az egyik inkább tematikus-motivikus, a másik pedig poétikai jellegű megközelítés: de ami kikerül a kezük alól (könyv?, koncertmű?), az teljesen kompakt, kész alkotás.

A kettősség és egység jelenlétét ők maguk is érzékelték, hiszen a kötet bevezetőjében ezt írták: „Két alapvető problémát próbáltuk meg alaposabban megvizsgálni: az ember egzisztenciális tisztaság-vágyát, illetve a költői tisztaság, a » tiszta költészet « problémáját. A tárgyalt két kérdéskör könnyen párhuzamba állítható azzal a két összetevővel, melyet hagyományosan meg szoktak különböztetni a költészet vizsgálata során: a tartalommal és a formával, de aki végigolvassa a könyvet, meggyőződhet róla, hogy ez az egymástól mesterségesen elválasztott rész, csakúgy, mint könyvünk két nagyfejezete, mélységesen egymásra utalt és összetartozik.”¹ Sőt – hogy már itt, a bevezetőnél szurkáljak egy kicsit – azt is mondhatjuk, ha véletlenül hiányérzetünk támadna itt-ott, vagy egyoldalúnak vélnénk bizonyos eszme-futtatásokat, egyfelől ennek a bizonyos mesterséges, a valós helyzetet felülíró szétválasztottságnak a tudata tartalom és forma között, másfelől a két szerző alkati adottságainak, hozzáállásának különböző volta, meglátásainak másmilyen-

sége kiegyensúlyozza ezt. S talán még egy megézés a részemről: azt hiszem amúgy, a társíróknak egy-egy szövege (Cseke Ákos első, bölcséleti jellegű munkája, Tverdota Györgynek pedig a *Medáliák*-elemzése) készült súlyos, nagy tétellel rendelkező tanulmánynak, amellyel tudatosan hívják ki 98 vitára az ellentétes állásponttal rendelkezőket.

Cseke Ákos első írása tehát az ember alapvető, egzisztenciális tisztaságvágyának megnyilvánulási formáit, megfogalmazásainak, definícióinak verzióit veti össze, a vallásos rítusoktól egészen a fenomenológia ilyen jellegű törekvéseiig (az epokhénak, a fenomenológiai redukciónak a gondolatáig) és Vladimír Jankélévitch *A tiszta és a tisztátalan* című, a „purifikáció igaz eszméjének helyreállítását” célul kitűző írásáig. A tisztaság akarásának geneológiájáról értekeznek, majd a vallásos-kultikus és a filozófiai fogalmat mutatja be, annak erkölcsi, episztemológiai, metafizikai és esztétikai, illetve pszichológiai és szociológiai dimenziói felől. Feltevése szerint az emberben létezik egyfajta primér, egzisztenciális sóvárgás a tisztaság iránt, az fedhető fel az olyan, amúgy meglehetősen más rendszer szerint gondolkodó, más fogalmi nyelvet használó és más attitűddel jellemezhető bölcselők műveiben, mint Platón (Szókratész), Plótinosz, Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Descartes, Kant vagy éppen az ebből a szempontból némileg ambivalens elveket valló Nietzsche. S hiába kérdőjeleződött meg napjainkra egyfajta nagy elbeszélésként a tisztaság, a tiszta szellemiség eszméje (ez a folyamat voltaképpen már a 19. században elkezdődött), az ellenáramlat, a pozitivistá-evolucionista elképzelésekkel szembeni törekvés is egyre erősebb lesz, amely szerint kétezer év hagyománya nem vágható sutba illúzióként, önbecsapásként, projekcióként: „a tisztaság akarása éppúgy letagadhatatlan része az ember emberségének, mint a » hatalom akarása «, vagy a libido örömmel alapuló világa; aki ezt nem fogadja el, az nemcsak a történelmet és a hagyományt tagadja meg, de benne és általa leginkább az embert magát is.”² Itt a szerző ugyan hozzáteszi, nincs szándékában ezt a vetélkedést eldönteni, az azért egyértelműen kiderül, kinek „szurkol”, s mely kortárs (kvázi-kortárs) teoretikusoknak kevésbé, azt pedig explicite kimondja, célja annak láttatása volt, hogy a létezésnek, az emberi egzisztenciának a tisztaság utáni sóvárgása mindörökkön kulcsfontosságú mozzanata marad.

Ha pedig ebből a perspektívából tekintjük át ennek a vágnak a történetét, világos, hogy a rituális tisztulás és a különböző, szintén a tisztaság fogalmához kapcsolódó vallási tilalmak és előírások nem egyfajta higiéniai szükségszerűségből, közvetlen egészségügyi megfontolásból kell erednie, hanem az adott társadalomra vonatkozó hagyománynak kell megteremtenie őket: a társadalom által elfogadott szimbolikus renchez képest ugyanis az eltérő, az abból kilógó, az ahhoz képest szabálytalan tisztátalannak minősül. Cseke Ákos végigtekinti a zsidó, a görög vallási törvényeket, majd a keresztény

hitet: ez utóbbi szerinte alapvető váltást jelentett annyiban, hogy bensővé, a szív dolgává tette a tisztaságot a külsődleges rítusok helyett, egyénileg megéleendővé a közösségi emberként vállalt helyett, az erkölcsi-politikai érdekek helyett a lélek egyetemes és belső parancsaként fogta fel, s az ünnepi idők helyett a hétköznapokhoz kötötte. Ezen megállapítások 99 szerintem nagy vonalakban igazak ugyan, ám némi árnyalásra szorulnak. S általában véve is az az érzésem, hogy a szerző mélyre hatóan ismeri a katolicizmust, ezen tudása (és talán hite) hatja át az egész könyvet, ami ugyan nem akadályozza meg a tisztánlátásban, de meghatározza egyfelől metafizikai irányultságát, s azt is, hogy más eszmerendszereket milyen perspektívából szemléljen. Például a zsidó vallást is csak madártávlatból szemléli, nem figyelve annak kettős természetére, tudniillik arra, hogy a zsidó életben a mindennapi élet lesz szent és profán, külső és belső egyszerre: „Az Isten meghívására adott válasz, a *Szövetségnek* a *Tóra* gyakorlásán át történő megvalósítása az egész zsidó életet egyetlen folyamatos liturgiává alakítja, amelynek parancsai, a *micvák* (micvó) körülölelik és megszentelik a cselekedetek legkisebbikét is. A hívő zsidó egész élete vallásos értékkel rendelkezik, amely liturgikus gesztusokban fejeződik ki...”³

A filozófiában viszont fogalmivá válik a tisztaságfogalom, ami a görögöknél – akik valamiképpen beszennyeződni látták a vallásos purifikációkat – egyfajta párhuzamosságot eredményezett az orvosi és a bölcséleti (etikai, esztétikai, ontológiai) megközelítés között. Ez figyelhető meg az egyszerre ironikusnak és patetikusnak is mutatkozó platonikus-szokratikus elgondolás szerint például, amely a tiszta léthez való visszatérés legfőbb eszközeit a visszaemlékezésben, egyfajta lelki nyitottságban látja, s egyáltalán a gondolatosság régióiba felemelkedő filozófáló életmódban, mert hiszen a bölcsélet a halál iskolája, annak művészete, hogy lehetséges a keverék-vegyülék (vagyis szennyes) mindennapi életet egyáltalán túlvészelní. Bár ő még a művészeti katarzis élményét a metafizikai értelmű megtisztuló visszatérés megtévesztő utánczásának tekintette, Arisztotelész ezt a fogalmat mintegy rehabilitálta, s bár mint betegségtünetekkel kísért jelenséget kifejezetten orvosi hatáskörbe utalta, az élet valódi lényegének megpillantására tartotta alkalmasnak – továbbá mint a tragédia hatásmechanizmusához tartozót, esztétikai szférába is utalta. Az „actus purusként” kidolgozott isteni létet azután a skolasztikusok tanulják el (részben, hívja fel a figyelmet a szerző, mert Tamás és Bonaventura szintéziskísérletükben épít még a bibliai zsidó hagyományra, a platonikus tradícióra, Krisztus tanításaira, illetve a patrisztikára egyaránt). Visszatérve Arisztotelészre: Cseke Ákos könyvében nagyon karakteres álláspontot foglal el több tekintetben: például, amikor azt az álláspontot fogalmazza meg

Louis Moulinier ellenében, aki szerint a görög bölcselelő szigorú filozófiájában nincs szerepe a tisztaságnak, hogy éppen ő az, akinek – igaz, vázlatosan maradt – elképzeléséhez tér vissza a késő antik és a középkori onto-teológiai és esztétikai gondolkodás tisztaságfogalma. Nem akarnám én itt most az összes filozófiai jellegű tisztaság-, s purifikációfogalmat végigzon-100 gorázni (ha már a kezdeti képnél tartunk: a szerző ezt megtette már, mégpedig igencsak alaposan, átgondoltan, okosan), s csak egyetlen megá- lapítást idéznék fel ezek közül. Az újkori tisztaságteóriák tárgyalását például azért kezdi érdekesen, mert a kartézianus gondolkodást gyakorlatilag az alkí- miához utalja: Descartes alapkérdéseit az elválasztás, leválasztás aktusával jellemezve végül is nem indokolatlanul (ti. hogyan választhatom el az exo- terikust és az ezoterikust, az érzékekkel direkt módon megközelíthetőt a lényegi tudást, vagyis hogyan juthatok el a kétségbevonhatatlan, definitív, tiszta igazsághoz). A vallásos alaptapasztalatot is ilyesféleként látja, tudniillik ennek is, annak is hasonlóak a fázisai: a tisztátalan körülírása, azonosítása a profánnal, a gyanússal, majd a tiszta valóságához való odafordulás. Descartes tehát egyfelől ismeretelméleti fordulatot hajtott végre, amennyiben a tiszta ideákat a szubjektum mélyén, az értelemben, a megismerésben kereste, és ezzel óriási hatással volt a modern kor szellemi arculatára (a kanti tiszta és fogalmára vagy Husserl fenomenológiájára is), de úgy, hogy mindeközben a legkevésbé sem függetlenítette magát a tisztaságakarás évezredes tradí- ciótól sem...

S így tovább. Még egyet idéznék fel a Cseke Ákos bemutatja tisztaság- tisztátalanság-elméletek közül, mint az eddigiek fonákját, vagy mint szakí- tást az eddigi teóriák voltaképpen folytonos láncolatával: az eszkatologikus, a megváltó tisztaság Freud által való eltörlését: hiszen ő megkérdőjelezi, hogy a lélek alappal bírna, hogy a mélyén megbújna valamiféle tiszta, isteni erő, amely ki tudná küszöbölni, ontológiailag le tudná győzni a mocskos testi valóságot. Szerzőnk Derrida szavaival, és így persze a dekonstrukció pers- pektívájából méri fel a freudi fordulat jelentőségét – amit megtehet persze, csak azt nem értem, miért nevezi a francia filozófus Freud-tanulmányát „szépnek”, mikor is a bécsi doktor munkásságára pedig haragudni látszik.

Cseke Ákos második írása, *Egy tiszta költő. A tisztaság fogalma József Attila költészetében* mintegy illusztrációja az eddig elmondottaknak. A szerző így is vezeti fel a tanulmányt: „[a] huszadik századi magyar költészetben József Attila költészete egyéni hangsúlyokkal és egyedülálló erővel doku- mentálja az embernek a vallásos és filozófiai hagyományból is ismert roppant tisztaság-akarását”,⁴ s az elemzés során a költő sok szempontból állandóan alakuló, mozgó jellegű életművében (s nem mellesleg a róla kialakult kul- tuszban) mutatja ki, hogy a purifikáció vágya – noha látszólag a tisztaság fogalma tartalmi változásokon megy át nála – mindvégig jelen volt, szinte

kísértette őt. Az alapvetően kronológiai rendben haladó tanulmány az oeuvreben nagyobb egységeket jelöl ki vizsgálódásai számára. Az egyes fejezetek ekképpen alakulnak tehát: a tiszta nyelv keresése. Cseke Ákos itt a költő fiatalkori lírájában mutatja be a tisztaság-motívum előfordulásait: előbb vallásos-keresztény kontextusban kerülnek elő, s a prófétai szerepű lírai én megnyilatkozásait tekintve a tisztaság akarását társadalomformáló, közösségi élményként foghatjuk fel őket, majd József Attila Kassákék konstruktivizmusa, purista, de szintén csak szociális aspektusokkal is bíró esztétikája felé fordul. *A tiszta és a tisztátalan* című fejezetben a tisztaságvágynak az egyéni-egzisztenciális dimenzióját hangsúlyozva értelmezi a *Tiszta szívvel*-t, amely azért lesz különleges költeménnyé szerinte, mert „bár az egyéni tisztátalanságot hirdeti a tisztaság nevében, paradox módon épp ettől lesz társadalmi és etikai igényű, mely tiszta és tisztátalan éles különbségén nyugszik, és a retorikai túlzások révén nemcsak rámutat az emberi jelenség kérdésségére, kiismerhetetlenségére, komplexitására, hanem egy, az emberi törvényeket felülíró tisztaság-felfogást hirdet”. A következő pont a szerelmes megtisztulás témája a versekben: hiszen József Attilánál a tisztaság ígérete nem kizárólag valamilyen metafizikus egység felé sóvárgásban nyilvánul meg, hanem egy olyan együttlét keretein belül, mely a férfit a nőiséghez kapcsolja, mely purifikációs mozzanat részint az anya (akár mint egyfajta Mária-ikon), részint a szerelmesek ölelésének, szívcsereének, s a nő fürdésének poliszémikus képeiben jelennek meg.⁵ Majd a Márta-levelek vonatkozó passzusait tekinti végig, melyekben az előző problematika kerül ismét előtérbe, csak diszkurzíve kifejtve, illetve itt válik az is világossá, hogy a szeretett személy előtti megmutakozásnak, feltárulkozásnak, a személyiség tiszta és a tisztátalan oldalának bemutatásának a tétje a tiszta énhez, a tiszta léthez – végső soron az Istenhez – való eljutás. Ezt követi az *Óda* tisztaságközpontú interpretációja, amely a skolasztikus fizikai-metafizikai szótár jelenlétére figyelmeztet a versben. Az utolsó fázis pedig a Flóra-levelek és a késői versek: e részben az eszme-futtatás fő vonulata a freudista értelmezések megkérdőjelezése, amennyiben a szerelmes versek végső hivatkozási pontja a szív és a lélek; s bennük az abszolút igény nyilatkozik meg a megtisztulás iránt. A késői versekben pedig a szerető helyét az anya veszi át: az anyához mint nőnemű halálhoz való visszatérés, az életből a halálba, a tisztátalanságból a tisztaságba való metamorfózis vágya szólal meg bennük.

Mintegy tükörszimmetriában áll a könyv második fele annyiban, hogy érzéseim szerint ott a szerző, Tverdota György némileg provokatívnak, vitaíratnak szánt, újszerű *Medáliák*-értelmezés adott előbb fogalmi keretet: ez lenne az első tanulmány. Amely a legkevésbé sem elméleti, hanem

irodalomtörténeti jellegű szöveg amúgy, a Franciaországban az 1920-as években lezajlott *tiszta költészet (poésie pure)*-vita egyes eseményeit, a benne megszólaló, s valamiképpen táborokba (s azon belül is kisebb csoportokba) rendezhető szereplők megnyilvánulásait veszi számba: ám ezen 102 ket megismerve mintegy ki is rajzolódnak számunkra a „tiszta költészet” programjának, tendenciájának egyes változatai. Tverdota György közvetett célja tehát a vitaindítás: „Egy időben úgy látszott, hogy József Attila modernségét akkor lehet meggyőzően alátámasztani, ha azzal a mozgalommal, a szürrealizmussal hozzuk őt hírbe, amely 1925-1927-ben, a költő párizsi tartózkodása idején a legerősebben tombolt a francia fővárosban. Mivel kevés közvetlen nyomát találtam annak, hogy a költő a francia szürrealizmus teóriájából vagy költői eredményeiből merített volna, egyre nagyobb ellenérzéssel olvastam ezt a kutatásban elterjedt, szinte gondolatlanul ismételtetett közhelyet. Keresni kezdtem azt a líratörténeti kontextust, amelyből a húszas évek végi versek tagadhatatlan újszerűségére helytállóbb magyarázatot lehet adni. Kereséseim során bukkantam rá egy olyan törekvésre, amely a költő párizsi tartózkodása idején a szürrealizmusnál nem kisebb mértékben hangsúlyosan jelen volt, kiterjedt eszmecserék tárgyát képezte a francia irodalmi életben, és André Breton és társai programjánál harmonikusabban illeszkedik a *Medáliák*-korszak arculatához.”⁶ Mindamellet a hosszú lélegzetű tanulmány megírását az is indokolta, hogy a tiszta költészet-vita keretében az akkoriban (vagyis az orosz formalizmus és az angolszász New Criticism megszületését követően) amúgy nem igazán elméleti irányultságú francia irodalmi gondolkodás mégiscsak nagyjából időszzerű kérdések felé terelődött, hiszen a költőiségre mint olyanra, s a prózai és költői nyelv megkülönböztetésének kritériumaira kérdezett rá.

Jelen bemutatásban sem az egyes csörtéket, sem a résztvevőket, az egyes szövetséges csoportokat, s a tiszta költészetet művelő alkotóknak kiáltott lírikusok felsorolását nem vállalhatjuk magunkra (ezt bizony olykor már a könyvben is nehéz követni). Bemelegítésül elég talán néhány főszereplő nevét felsorolnunk: a *poésie pure* eszméje (és élharcosa, Bremond abbé) mellett olyan emberek sorakoztak fel, mint Valéry, Claudel, Thibaudet, Paulhan, de fontos résztvevője volt még a vitában Lalou, Paul de Souza, Ernest Raynard is. Valéry, aki ezt a jelzős szerkezetet útjára indította, Mallarmét tartotta a törekvés elődjének, hiszen a szimbolista költő kívánta a nyelvet zenei állapotába hozni, megtisztítani, de előfutárunknak tartották még de Vigny-t mint az objektív költészet egyik fontos alakját, vagy az alig pár évvel utána, a 19. század harmincas éveiben útjára induló *l'art pour l'art* törekvés képviselőit, köztük Théophile de Gautiert, vagy későbbi követőjüket, Baudelaire-t. Voltaképpen ezen irányzat folytatása a *poésie pure* is, csak persze egyrészt kifejezetten a líra műfajára igazítva, másrészt modernizálva, a huszadik század

költészetelméleti belátásai felől megújítva ennek elképzeléseit. Magát az aktív vitát Henri Bremond abbé kezdeményezte a *Le Temps* című folyóirat hasábjain megjelent cikkeivel, majd *Ima és költészet* című könyvével. Legfőbb tézisei, hogy a költeményben, amelynek valamiféle imának kell lennie, tisztátalannak számít minden felületi tevékenységünket (az értelmet, a képzeletet, az érzékenységet) foglalkoztató elem, a kifejezés mint olyan, sőt még az is, amit sugallni próbál nekünk, ami diszkurzív módon kifejezhető, s ami egy fordításban megőrződik belőle. Tisztátalan a tárgya, logikai menete, narrációs szerkezete, a részletes leírás, az általa közvetlenül kiváltott (a retorikai felépítettsége adta) érzelem (ő egyébként ellentmondott Valérynek annyiban, hogy önmagában a muzikalizmust sem tekintette alkalmasnak arra, hogy eljusson a lélek mélyrétegéig, a verszene legfeljebb a lényegi, titokzatos áram továbbításához szolgál valamiféle vezetőként, egyszerű eszköz csupán – mint mellesleg annyi más). Ebben a voltaképp költészetelméleti vitában (mi is az a tiszta költészet?) olyan fogalmak kerültek meghatározásra, mint az ihlet és intellektuális, absztraháló költészet (vö. Bremond és Valéry vitája), Paul de Souza vitalista fogalmi rendszerében a kreativitás fogalma, illetve az intellektuális képességeink kiindulópontjául szolgáló, a tudattalanból feltörő érzéletek és érzelmek mibenléte; továbbá a felszíni én (Animus) és az isteni szférával kapcsolatban álló mély én (Anima) megkülönböztetése, a tiszta költészetnek ez utóbbihoz való hozzárendelése (Claudelnél). S ami még primordiális jelentőségű, az a nyelv szerepének feltárása a műalkotásban: Ernest Raynaud egyfajta, a nyelven belül működő misztikus – s szükségképpen homályos – nyelv meglétéről beszél, Paulhan teóriája pedig egy kettős funkcióval rendelkező – jelentő és sugalló – nyelv sajátosságait írja le, mely utóbbi kapcsán (ez egyébként a szavak kondenzáló, sűrítő hatásának tudható be) valójában egyrészt egyfajta nyelvi megelőzöttségről, másrészt valamiféle beszédaktus jellegű jelenségről beszélhetünk.

Tverdota György másik tanulmánya, a *Medáliák*-elemzés hasonlóképpen egy versciklust tárgyal, mint a szerző 2004-es, *Tizenkét vers* címmel megjelent könyve az *Eszméletről*, ám most valami teljesen másba fogott: a kontextualizáló, az interpretációba kifejezetten biografikus elemeket is bevonó megközelítés helyett némileg talán formalistább (részben pedig genetikus) analízist végez el. Alapfeltevése mégis irodalomtörténeti jellegű marad annyiban, hogy szerinte az ilyesfajta szövegek jelentése közvetlenül nem hozzáférhető, mondandójuk nem egyértelműen megfejtendő (itt halkan megjegyzem, hogy bár értem én, mely interpretációs típus ellenében beszél, meg azt is, hogy itt tényleg kifejezetten hermetikus jellegű versről van szó, de ezt azért az irodalmi szövegről mint olyanról kellene talán elmondanunk), s ezért

az értelmezésbe mindenképpen be kell vonni az adott alkotónak az évek során felhalmozott tapasztalatát, mindazt a rutint, készséget, képességet, amelyre szert tett pályája során. Tverdota György munkája számba veszi a 104 vers korábbi változatait vagy a vele rokonítható darabokat, bizonyos motívumainak, szerkezeteinek, részleteinek előző előfordulásait vizsgálja, illetve azokat az előzményeket, amelyek hozzá hasonlóan úgy jellemezhetők, mint „jelentéstani képtelenségek, egymással társított, össze nem függő állítások egyszerű, zárt, dallamos formában” való ötvözetét. Ennek a voltaképp két költői tendenciának (mondjuk így, az avantgárdnak és a klasszicizálónak) a kontaminációjából közelíthető meg József Attila ekkori költészete, hiszen a szuverén, merész nyelvi kreativitás számára a költő egyszerű, zárt formai keretet választ. A *Medáliák*ban a két elv társításának három típusát „egységnyi közlések szabad társítása”, „sorozatképzés”, „mikrojele- netek”, majd ezek egymáshoz kapcsolódási lehetőségeit térképezi fel. Egyik, szinte meglepő felfedezése, hogy a megszokáson és a költői intención túl ne- migen lehet erős érvet felhozni amellett, hogy – kivéve az ún. „jeleneteket” – az egyes „medáliák” strófái nem összecserélhetőek, hogy keverésük alap- vetően megváltoztatná a szöveg jelentését és hangulatát, pláne, hogy ez a gyakorlat József Attilától sem volt idegen. Talán még az első kijelentéssel is lehetne vitatkozni, de azért azt látni kell, hogy a költő nagyon gyakran nem a vers – mondjuk így – kész alapanyagát kombinálta, hanem bizony lecserélt egyes szövegrészeket, amivel aztán valóban más hangvételő lett az illető darab (erre egyébként a szerző is rámutat), tehát korántsem azonos eljárás- ról van szó. A konklúzió mindenesetre az, hogy a szöveget a költő rendre variálta, látszólag nem törődve azzal, hogy ezzel megváltozik a szövegkarakter, s ezt csak úgy tehette meg, ha ezek az elemek „nem a jelentés totalizá- lásának szerves összetételeiként látják el feladatukat”, hanem mintegy „zenei” funkciót töltenek be, ha amúgy odaillőek, akkor „mint dallamfoszlá- nyok” szabadon rakosgathatók. Bár maga a koncepció világos a számomra, s az is, hogy miért is tekinthető e sajátosság fényében a *Medáliák* tiszta költe- ménynek, de fenti homályos fenntartásaimat erősíti, hogy egy zeneszerző is joggal berzenkedne a szabad csere gondolata ellen: a képlet, a struktúra azért megváltozik, márpedig mi más egy zenemű, ha nem matematika...

Az elemzés ehhez kapcsolódó két alapgondolata még (s ezek ellen aztán tényleg nem lehet semmilyen ellenvetésünk), hogy a költemény a világegész szemléleti helyettese, vagyis egyes, önmagukban önállóan, zártnak ható részei nem kötődhetnek egymáshoz konvencionális módon; Németh Andor kifejezésével élve „tömény” vagy „komprimált” vers, amely egyfajta önkorlátozás, redukció, megtisztítás eredményeképp jött létre: a tiszta költészet prototípusa. A másik, amiről már szó is esett, hogy ez a gesztus (s nemcsak a zárt forma) ugyancsak ellentmond a szürrealizmus

elveinek, automatizmusának, a tudatalatti tartalmak szabadjára eresztésének.

Tehát megállapíthatjuk: bár a szerzők a bevezető szerint nem teljesen ezt tűzték ki célul, *A tisztaság* könyvében igenis sokat megtudtunk a tisztaságról, annak metafizikai-esztétikai-irodalmi használatáról. 105 Nélkülözhetetlen, hiánypótló könyv született már csak azért is, mert – mint azt Cseke Ákos is jelzi – a magyar nyelvű filozófiai lexikonok rendre elfelejtene megemlékezni erről a fogalomról. Azt pedig én jegyezném meg, hogy bár a *Világirodalmi Lexikon*ban viszont létezik *poésie pure* szócikk, ez a fogalom meg éppen a magyar irodalmi (irodalomtörténeti és -elméleti) gondolkodásból hiányzik sajnálatos módon – ennek orvoslására is remek lehetőséget ad ez a kötet.

¹ 9.

² 128-129.

³ Fernando Joannes: *A zsidó vallás*, ford. Bánki Veronika, Bp., Gondolat, 1990, 82.

⁴ 131.

⁵ 167.

⁶ 250.

Egy kiállítás megnyitón egy művészettörténész rendszerint megkísérel a lehetetlent, néhány perc alatt megpróbálja átültetni a képet a nyelvbe, a szavak közegébe. Ezzel a feladattal kísérletezünk most mi is Acsai Varga Veronika illusztrációs kiállításának alkalmából – s bizonyára csak akkor sikerrel, ha megtaláljuk azt a „nyelvet” (nyelvhasználati módot), mely illik, mely alkalmazkodik a képekhez. Mindez Veronika képei esetében azért sem

106 Varga Emőke

BÁLNAFIGYELŐK

Acsai Varga Veronika képeiről

egyszerű, mert alkotótársa és egyúttal férje, estünk vendége, Acsai Roland már megtalálta a legadekvátabb nyelvi formákat, egy egész kötetre való verssel bizonyította nyelvi és képi világ átjárhatóságát, versek és festmények analógiáinak létezését. A néző és a kritikus számára a kínálkozó út a prózáé: a köznyelvé vagy a szaktudományos nyelvé természetesen. Legelőször is tegyük fel a kérdést, ki is az ideális nézője Acsai Varga Veronika festményeinek?

A gyerekek bizonyára igen, hiszen róluk és az őket érdeklő világról szólnak a képek, melyek éppen ezért nyitottak lehetnek akár egy naiv nyelvhasználó számára is. Forma és színviláguk olyan közkedvelt, ugyanakkor minőséget hordozó jelzőket kaphat, mint szép, harmonikus, mesei, különleges stb. De nem tűnne e képek előtt célja vesztettnek az olyasféle, a rácsodálkozás deixiseit hordozó felkiáltás sem, mint 'Nézd, anyu, ráült a sírály a kislány fejére!' 'Itt van, megtaláltam a szajkó párját!' 'Szerinted miért úszik oda a szarvas a kislányhoz? Mert szomorú?'

A képek persze tovább diktálnak: a figyelmes nézőt a közkeletű jelzők vagy az egyébként találékony gyermeki kijelentések és kérdések megfogalmazása után/mellett absztraktabb jelentés összefüggések feltárására is sarkallják. Közelítsünk most a festményekhez így, ezeket az absztrakciókat keresve, és induljunk ki Acsai Varga Veronika korábbi gyermek-témájú alkotásaiból!

2009-ben Helsinkiben egy Henri Hagmannal közösen megrendezett kiállításon Acsai Varga Veronika már mutatott be gyermek-témájú festményeket. Ezek az akvarellek a felnőtt (leggyakrabban a női princípium, az anyai) és a gyermek (a csecsemő, a magzat) kapcsolatát tematizálták. Pontosabban anya és gyermek, mint szemléltető és szemléltetett reciprok viszonyát. A szemléltető viszony megfordíthatóságát e képek annak ellenére sugallták, hogy ez elsőre bárki számára illogikusnak tetszhetett. Mert hogyan is szemléltethetné egymást egy anya és egy, az ő testének belsejében élő magzat, és hogyan szemléltethetne egymással egyenrangúan egy tapasztalt és egy tapasztalatlan?

Az anya, akit ezek a képek metonimikusan reprezentálnak (arcát vagy a kezét láthatjuk) áttetsző falakon, üveggömbön és üvegtárgyakon, felhőkön és a magzatburkon keresztül nézi azt, aki még csak az élet csíráját hordozza. Vizsgálja őt, mint ismeretlent, vagy látjuk, amint festi az arcát: megpróbálja őt a maga számára elérhetővé, érthetővé és érezhetővé tenni. 107 Törekvése egyszerre racionális és emocionális. Az előbbit a gyerekekre, a magzatra irányított szinte objektíváló tekintet fejezi ki, az utóbbit a rögzített mozgások: érintés, odahajlás.

Ha apró jeleneteknek tekintjük ezeket az ábrázolásokat, észre kell vennünk ugyanakkor azt is, hogy a felnőtt objektíváló szemlélői tevékenységét, tehát magukat az alapvető scenikus irányokat valami folyamatosan felülírja. Nem egyéb, mint a mediális folyamat, a festék és a papír művészi megmunkálásának eseménye. Hiszen jól látható, hogy a jelentéssel bíró forma rangjára jutott képi jelek mellett fontosak a jelentéssel nem bíró foltok, az alkotás kvázi-jelei, melyek elbizonytalanítják a nézőt avval kapcsolatban, ki az, aki szemléli, ki az, aki tudhat valamit a másiktól. A színek, a lazúrok áttűnnek a szemlélő figurájából a szemlélt alakjába, felnőttébből a gyermekébe: kék a kékre, bíbor a bíborra felel – örök cirkulációban, feloldva kontúrt és formát.

Az első gyermek-képek tehát a látás nyelvén a látás/szemlélés tematizálásával nyitják meg az utat a tapasztalatin túlra, a gyermeki meta-világ felé. A művész a „kutacs metafizikájának” nevezi ezt a jelenséget. „A kutacsot, ezt az újszülött feje búbján lévő be nem nőtt koponyacsontot a különböző nyelvek hasonló metaforákkal jelölik: kút, forrás, szökőkút. A tiszta forrás, amiből a művészet meríthet: a kutacs forrása. Ez a kutacs ugyanis kapcsolatba hozható a harmadik, vagy belső szemmel is, ami a spirituális látást biztosítja.” (*Fejér Megyei Hírlap*, 2009. október 28.)

A látás spiritualitása az új, az itt kiállított képsorozat tanúsága szerint elsősorban a meséken, az álmokon, a természet ősi törvényein keresztül élhető meg. Ezek a képek ugyanis egy cseperedő kislány perspektívájából láttatják a világot, abból a mindenkori kisgyermekkorból nézve, amelyben a születés és a beszédtevékenység előtti 'hozott tudás' működik még, de hatását már új megismerési formák korlátozzák.

A gyermek e képek mindegyikén a természet része, mint a fák és a madarak, szerepe csak attól más a világban, mint az övék, hogy látni tud. A különbség leginkább tehát ebben a képsorozatban is a már említett szemlélői tevékenység által jelződik. Ennyiben viszont a dolgok megfigyelése, vagyis birtokba vétele, végső soron, bizonyos értelemben a dolgok dominálását is jelenti. A kislány megfigyel, nézi a bálnákat, a jávorszarvast, a hollót, a felhőket és saját világa részeivé teszi őket. Tekintete vagy testének figyelő

pozícióban történő ábrázoltsága, ruhájának színe strukturálja a körülötte lévő képi világot. A piros szoknya kiviláglik a *Bálnafigyelők* című képen, a sárga kalap a jávorszarvasos képnél, a lila hajdísz *A feketehergók és a pocsolya* című illusztráción. Máskor a méretarányok (a nagy ellenében a kicsi) emelik ki a főhőst a tárgyi világból (lásd például *A régi fatemplomnál*, *Az északi szajkó* című képeken). Ám amit ez a kislány lát, az valamilyen mélyebben összefügg övele a megszokottnál. Az ismeretszerzésnek az a módja, amit ő átél, eredendőnek, ősiinek nevezhető, ezt a tapasztalást igazán csak gyerekek ismerik, gyerekek, akik először látnak valamit életükben, s úgy ismerik meg azt, hogy igyekezetükben maguk is szinte részeivé lesznek a szemlélt jelenségek: felhőknek, vizeknek, a hónapnak. A felnőttek kényelmes 'ráismeréseitől' (a nem a látott, hanem a korábban már látott, sőt a megszokott által dominált ráismerésektől) való különbséget – tehát annak lényegét, melyet itt most megismerésnek nevezünk – a képek többféle módon jelzik.

Az egyik mód a technikában keresendő. Acsai Varga Veronika képeinek festékrétegei több helyütt transzparensnek, a fjordok szikláinak barnája átüt a moha színén, mindezt átmossa a tenger kékje, de a kékségben egy újabb festékrétegből bálnák alakja bukkan elő. A tengert szemlélő kislány ingjén a természetinek tehát több szféráját is (kőzet-, növény- és állatvilág) hordozó kék szín tetszik át, bőre és haja is ettől átítatott (*A bálnagyerek*).

A gyermeki világba vonságot formaanalógiákkal és poliszémikus játékkal is jelzik a képek. Az előbbire példát láthatunk a kerekded formák vagy a felhőszerű fodrok visszatéréseiben, melyek egyaránt megjelenítik a természetit és a gyermeket. Lásd például *A régi fatemplomnál* című képen a folyondárvirágot és a kislány haját, az *Altató* című képen a sárga napkorongot és az aranszőke gyermekfejet, máshol a haj hullámvonalának és a felhők fodrainak egymásra rímelését.

Az *Altató* című képen különösen érdekes a poliszémikus játék, az a képi megoldás, melynek eredményeképpen valamit, valami miatt, másképp is láthatunk, mintha csak önmagában néznénk. A teliholdat például a gyermek fejformája, továbbá a játékmanó – és a már említett színazonosság – miatt labdának is. Az alvó gyermek-figura ugyanakkor támlás ágyként kontextualizálja a sötét hátteret, függönyként a fehér hosszanti sávokat, csipkeként a zöld díszeket. De mivel alvó/álmodó állapotában jeleníti meg őt a kép, ezért testhelyzete okot adhat arra is, hogy a sötét foltot az álomban megjelenő szarvas éji lakhelyeként lássuk, a függöny mintáit hókristályokként, jeges vizekben úszó halakként. Az álomszerűség megengedi azt is, hogy a gyermekkel együtt egy sötét arcot vizionáljunk a háttérbe, akinek sárga hold-korong szeme miatt hajlamosak leszünk egy másik szemet is „keresni” a kép bal oldalán. A poliszémikus játék eredményeképpen ez a kép a természetit és az alvó

gyermek képzelet- és tapasztalatvilágát teljes mértékben egymásba vetíti, és a mindenkori nézőt is arra kényszeríti, hogy a külvilágot belső térnek, a belsőt külsőnek lássa, különösen akkor, ha tekintetét a kép jobb peremére vezeti, ahol a véletlenül odavetettnek látszó sötét sáv kérlelhetetlenül elindítja az oszcillációs játékot.

109

Semmiképpen nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kiállításon látható képek illusztrációk, Acsai Roland verseihez készült 'megvilágítások' (ld. az illusztráció szavunk eredeti jelentését), értelmezések. Sok szempontból lehetne szólni az interreferenciális viszonyokról, melyeket az egymás mellett kiállított képek és a paravánra applikált versek teremtenek meg, hiszen ez a kapcsolat az Acsai házaspár művei esetében valóban sokrétű. (A „szinoptikus” megoldásokkal a *Két ég satujában* olvasónézője is találkozhatott már.) Anélkül, hogy a szöveg-kép analógiák pontos előszámolására vállalkoznánk, röviden utalunk a kiállítás paravánjain „zajló” legfontosabb mediális játékokra.

Legevidensebben azt kell megemlítenünk, hogy az illusztrátor mindvégig tiszteletben tartja a műfaji szabályokat, ugyanis – gyermekversekről lévén szó – következetesen figurálja a képeken azokat a tárgyakat, amelyeket a versek megneveznek. Alakok és viszonyaik felismerhetőek, szövegűek. Amitől azonban az illusztráció valóban illusztrációvá, tehát nemcsak kvalitásos képpé, de kvalitásos szövegreferens alkotássá is válik – nos, ezek a jellemzők mindig mélyebben rejtőznek: a kompozícióban, a perspektivikus viszonyokban például. De utalhatunk itt annak a kérdésnek a sokrétű képi megjelenítésére is, melyet eddig követtünk nyomon, nevezetesen a szemlélés/megismerés folyamatának reprezentáltságára, hiszen Acsai Roland versei az erre vonatkozó kérdéseket szintén többszörösen is fölteszik (az illusztráltakon kívül több más versben is, például a *Zsófi és a teknősbéka*, *A hegy vendégkönyve*, a *Zsófi és gleccsertő* című versekben), ezzel pedig a szemlélés témája az intermediális viszonyok köztes terében is fontossá válik.

Nyomon követhető továbbá az is, hogyan képzi meg a verssel párhuzamosan a kép a deszakrális játékokat, hogyan teszi érzékelhetővé a virtuális világból történő kilépéseket (ld. az apró díszítő mintákat a képek peremén), miképpen tud a verssel analóg ismétlőszerkezeteket létrehozni. Különösen érdekesek a *Bagoly* című kép és vers interreferenciális viszonyai, hiszen itt a látás átadja helyét a hangnak, olyan energiaforrásoknak, melyek működését a festő rafinált kompozíciós megoldásokkal jelzi (lásd a szimmetria egyértelműségét ellenpontozó finom diagonális irányokat, a fehér és a kék színkompozíciós szerepét).

Acsai Varga Veronika képei messze meghaladják a mai illusztrált gyermekkönyvek közkedvelt piaci trendjeit, a formai sablonokat, az egynemű

színlátogat. Az itt látható illusztrációk formavilága az igényes gyermekkönyvek képanyagával keresi a rokonságot. És meg is találta. Visszatérve első gondolatainkhoz – a kritikának pedig az illusztrációk (illetve a versek és a képek) összetett formavilágát megfelelően érzékeltetni tudó terminológiát kell majd megtalálnia.

Olyan szép sikerek után, mint amit a lappföldi ösztöndíj, a 2009-es Helsinkiben megrendezett kiállítás, a *Két ég satujában* című kötet illusztrációi és az ezekre adott kritikai reflexiók, a hozzájuk kapcsolódó meghívások jelentenek (például az V. Őszi Irodalmi Fesztiválon való szereplés) – kívánom, hogy a *Bálnafigyelők*-sorozat is nyerje el a nagyközönség és a kritika tetszését! (XI. Kortárs Művészeti Fesztivál – Székesfehérvár, Városi Könyvtár)

– Egyik méltatója szerint Ön modern misztikus, akinek „különösen az újabb verseit áthatja a miszticizmus – nem a titkos vagy kabalisztikus, hanem az érzékekkel megragadható és a köznapiságban gyökerező misztika”. Egyetért ezzel az értékeléssel?

111

– Részben. Aggasztó számomra, ha bármiféle harsány címkét ragasztanak az írásaimra. Mindössze annyit tudok, hogy megpróbálok párosítani, egymással ütköztetni, elvegyíteni, egymás mellé helyezni két birodalmat.

Az egyik az érzékekkel tapasztalható, köznap, olykor jellegzetesen modern köznapiság birodalma – a másik viszont láthatatlan, lelki, s inkább a kérdések és kételyek révén létezik, mint az állító, kézzelfogható valóságban.

EMLÉK ÉS GONDOLKODÁS

Beszélgetés

Adam Zagajewskivel*

– Milyen tanácsot adna egy ifjú misztikusnak?

– Ismét egy nehéz kérdés... Legyen józan, intelligens, művelt, és ameddig csak teheti, támaszkodjék a megragadható valóságra. Ne feledje, hogy az írás mint tevékenység csak apró része egy hatalmas egésznek. Védelmezze a lelki élmények értékét, és ha valaki azt állítja, hogy a lelkiség egy ódivatú eszme, nevesse ki hangosan, ám higgadtan. Ne bízzék a határtalan játékoság posztmodern vallásának papjaiban.

– Az Ön egyetemi éveinek és ifjúságának helyszíne Krakkó. E városban tanult a legendás Jagelló Egyetemen, innen emigrált Párizsba, és 2001-ben ide tért vissza, ahol jelenleg is lakik. Milyen szerepe van a városnak az Ön életében, illetve irodalmi munkásságában?

– Krakkóban a lengyel hagyományok legjavával ismerkedtem meg: az építészetbe és a múzeumi tárgyakba örökített reneszánsz távoli emlékeivel; a tizenkilencedik századi értelmiség szabadelvűségével, a két világháború közötti húsz esztendő lendületével, majd a kibontakozó demokratikus ellenzék köreivel... Krakkó a hetvenes éveket idézi fel bennem, amikor az ellenzéki mozgalomhoz tartoztam. Magánemberként jól éreztem magam, íróként ellenben nem kimondottan. Nagyon nehezen tudtam összeegyeztetni a politikát és az irodalmat – e kettő egyensúlyát Párizsban és Berlinben sikerült

megteremtenem. Úgy gondolom, a nyolcvanas évek elején Nyugat-Berlin a régi porosz főváros, illetve az avantgárd és Manhattan hatása alá került, felszínes világváros roppant különös elegye volt. Olykor az volt az érzésem, hogy a helybéli értelmiségiek és művészek úgy tekintettek a Falra, mintha 112 az csupán Marcel Duchamp egyik performance-a lett volna.

– Ahogy már elhangzott, Ön 1982-től Párizsban élt, egészen az ezredfordulóig. Milyennek látja Párizst?

– Párizsban egyetlen francia szellemi nagysággal sem találkoztam, civilizációnk egyetlen tekintélyével sem: ehhez túlságosan későn érkeztem oda. Ám megpillantottam ama európai világváros szépségét; a városét, amely ritka felfedezésként rátalált az örök ifjúság titkára.

Másfelől Párizs a tizenkilencedik század emlékét képviseli, a francia kultúra történetének kiemelkedő pillanatát. Vonzerejét az emlékek besűrűsödésének köszönheti. Nem hiszem, hogy továbbra is a teremtő kultúra laboratóriuma, viszont egyfajta hatalmas, eleven múzeumként mindmáig nagy vonzereje van, és ez fölöttébb lenyűgöző. Mindamellett megjeleníti számunkra az úgynevezett francia életmódot. Kifogástalan pincérek az éttermekben, a vacsorák komolysága, a csorduló vörösbor súlya. Rajongunk ezért, mert szembezáll az általános korszellemmel. Párizs, a modernitás egyik szülővárosa ma elsősorban konzervatív okokból csodálható.

– 1988-tól pedig minden tavaszt Houstonban tölt, a helyi egyetem professzoraként, kreatív írásművészetet oktatva. Az évek során valódi texasi polgárrá vált? Tud ihletet meríteni Houston tájképéből?

– Attól tartok, még nem vagyok vérbeli texasi. Próbálkozom. Valamennyi houstoni tartózkodásom átítatott egyfajta élménnyel, ám nem hiszem, hogy ez a tájképnek köszönhető. Houston városképe számomra nem jelent ihletet. Az ember alkotta világ időnként inspiráló – talán legfőképpen az írásművészetet tanuló diákok közössége. Ez nem egy tökéletes, eszményi közösség, mindazonáltal egy közösség. Olyan remete vagyok, akit elbűvöl a dialektikus lét, ahogy egyidejűleg élünk egy adott közösség tagjaként, illetve annak keretein kívül.

– És mit ad a sok utazás?

– A sehol sem tartózkodás élménye, például amikor vonaton utazom vagy repülőgéppel, serkenti az alkotás folyamatát.

– *Még csak ötvenes évei elején járt, amikor Másik szépség címmel papírra vetette az emlékiratát, amely nemrégiben angol nyelven is megjelent. Miért döntött úgy, hogy életének e szakaszában emlékiratot ír?*

– Emlékirataim elkészítését nem tartom a múlt egy fejezetét lezáró, 113 határozott cselekedetnek; sem olyan munkának, amelyhez az öregkor bölcsessége szükségeltetik. Egy emlékirat lehetőséget kínál, hogy elgondolkodjunk, emlékezzünk, működésbe hozzuk az emlékezet motorját – egy emlékirat átdolgozható, vagy legalábbis átdolgozást igényelne. Ugyanakkor nem vagyok meggyőződve arról, hogy önéletrajzi esszéim *emlékiratoknak* nevezhetők – nem didaktikus hangvételűek, márpedig napjaink amerikai emlékiratai didaktikusak. Azt hirdetik: *Nézd, milyen nyomorult voltam, most viszont milyen jól megy a sorom!* Én nem állítok ilyesmit. Számomra nem a gyógyulás fontos, hanem az emlék és a gondolkodás. És a költészet.

– *A zene és a különféle zeneszerzők szintén áthatják a műveit. Szokott zene mellett írni?*

– Olykor igen. Ám a zene mindenekelőtt egyfajta híd, vagy móló, amely kivezet engem a gyakorlati gondok egyhangú világából – és kinek nincsenek különféle jellegű gyakorlati gondolatai... – a nem gyakorlatias valóság derűs békéjébe és drámájába, ahol az életet egészen másképpen szemlélhetem. A zene egy ilyen tevékeny művészet: a szó szoros értelmében elszakít a helytől, ahol éppen vagy. Persze, ez csak egy szerencsés napon történik így.

– *Az Ön költészete remek angol változatokban is olvasható, olyan műfordítók révén, mint Clare Cavanagh, Benjamin Ivry és C. K. Williams. Ha valami verset fordít, nehéz választásokra kényszerül – megtörténhet, hogy valami elvész e fordításokban? Vannak olyan formai megoldások a lengyel lírában, amelyeket képtelenség pontosan átültetni?*

– Biztos vagyok benne, hogy valami elvész a műfordítás során, ám bajosan tudnám megmondani, pontosan mi... Olykor a nyelvi összetettség mértéke dönt. Nem hiszem, hogy mindez a lefordíthatatlan formai megoldások kérdése. Az én esetemben nem erről van szó, ahogy számos lengyel kortársaméban sem. Talán, mert a lengyel költészetben nagy hagyománya van annak, hogy a szavak jelentésére összpontosítanak – természetesen anélkül, hogy megtagdnák a kötött versformák szerepét.

– A Lengyelországban utazgató amerikai turista csodálkozva tapasztalhatja, milyen eleven érdeklődés övezi a költészetet, milyen társadalmi hatása van. A krakkói és varsói könyvesboltok kirakatában ott láthatók az Ön könyvei, vagy például az 1996-ban Nobel-díjjal jutalmazott költőnő, Wisława Szymborska művei. Véleménye szerint lényegesen különböző létélmény Lengyelországban költőnek lenni, mint az Egyesült Államokban vagy Franciaországban? Kijelenthető, hogy Lengyelország a költők édenkertje?

– Attól tartok, ez egy illúzió, legalábbis részben az. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Lengyelország a nyugati államokhoz képest egy viszonylag szegény ország, ahol az új, nem kommunista körülmények között mindmáig fájdalmasan alakulnak a társadalmi keretek. Ez bizonyos különbségeket eredményez a nagyvárosok és a települések között. Másfelől igaz, hogy még mindig aránylag élénk érdeklődés mutatkozik a magas kultúra iránt – azonban senki nem tudja, hogy ez vajon később is így marad-e, s hogy eme érdeklődésnek mekkora hányada csupán a múlt egyfajta továbbélése, és mekkora hányada mai, a kor valós eseményeire figyelő, a jövőbe tekintő igény. Ahogy azt bizonyára tudja, Kelet–Közép–Európa más országaihoz hasonlóan Lengyelországban is nagy hagyományai vannak az értelmiségnek mint erőteljes, művelt társadalmi rétegnek. E réteg most is létezik, de ismétlem, senki nem tudja, vajon túléli-e a nem szükségszerűen sikeres gazdasági és politikai átalakulást.

– Egy költőnek milyen mértékben legyen érthető és határozott véleménye korunk nehézségeiről?

– Legyen határozott véleménye az életről és a halálról, de nem a politikai kérdésekről: nem hinném, hogy a költőknek bármi közük lenne az adótörvények reformjához.

(Zsille Gábor fordítása)

* Részletek az Anna Maria Hong (*Poets&Writers Magazine*, 2004 augusztus), illetve Sergi Doria (*Barcelona Metropolis Magazine*, 2009 ősze) által készített interjúkból.

ZENE A KOCSIBAN

A zene, mit veled hallgattam
otthon, vagy a kocsiban,
vagy még séta közben is,
nem mindig csengett olyan tisztán,
ahogy azt a zongorahangolók várták –
olykor idegen hangok keveredtek hozzá
tele rémülettel, kínnal,
s olyankor az a zene
több volt, mint zene,
az életünk volt
és a haldoklásunk.

Adam Zagajewski 115

GABRIELA MÜNTERNEK

Idén enyhe volt a tél, a házak vörhenyes
foltjai nem fagytak meg, el sem sápadtak,
az almákból kicsurran a gyengédség.
A vörös tölgy emlékszik, milyen édes a nyár,
és a farkasok nem mernek odalépni
sötét otthonaink oltáraihoz.
A fal mögül hallani: valaki szuszog.
Mindössze annyit tudunk: az élet meleg.
De már imbolyognak a vitorlások árbocai
és a karcsú antennák,
a kancsókból kiömlik a bor,
és talán megfullad ez a csöndes,
a vadászok szeme elől rejtett völgy,
biztosan megfullad, Gabriela.

VONAT KRAKKÓBÓL VARSÓBA

116

Vonat Krakkból Varsóba,
szeptember eleje: lángoló tüzek,
a mezőkön kesernyés füst
felhője szállong,
kábitószerként szökik a tüdőbe.

Káprázat után kutatsz a hegyekben, az Alpokban
és a székesegyházakban, de vajon látod-e
ezeket az alázatos tüzeket
felizzani az estben, kúszni
a földön – akár a félúton kialvó kanócok.

HALOTT VERÉB

Az összes létező tárgy közül
a legkevésbé különleges egy halott veréb,
tollai szürke köpenyében.
Még egy árokperti kő is
az élet hercegének tűnik
egy halott verébhez képest.
Teste fölött legyek köröznek,
oly figyelmesen, mint a tanítványok.

NAGYVÁROSOK

Nem egyszer álltam
nagyvárosok közepén, falak
és házak és a kertek fái között,
próbálva megérteni,
hol rejtőzik e határtalan
társég központja,
a fővárosok fővárosa.

Fölöttem repülők keringtek,
mint keselyűk, ragyogott a kevély nap,
gúnyosan kuncogott a járókelők szeme:
szív és emlékezet
nélkül élünk...
amíg erőnkből telik.

NEKED

Neked – talán alszol most, a gyapjúnál puhább
szavak felhőjében – írom nem csupán ezt a verset.
Neked, te győzedelmes, mosolygós, szép,
de neked is, te bánatos, legyőzött

117

(bár soha nem leszek képes megérteni,
ugyan kicsoda győzhetett le téged!),
neked, te gyanakvó, nyughatatlan,
neked írom egyik versem a másik után,

mintha egy napon a tökéletlen szavaim
és képeim révén – akár a teknősbéka – majd
el akarnék jutni oda, ahol te már régóta vagy,
oda, hová elragadott az élet villámcsapása.

ELSZAKADÁS

Már-már irigykedve olvasom kortársaim műveit
válásokról, búcsúkról, az elszakadás fájdalomáról;
szenvetés, újrakezdés, aprócska halál; levelek
olvasgatása és elégetése, elégetés, olvasgatás, tűz és kultúra,
düh és kétségbeesés – kiváló nyersanyag egy sikerült vershez;
kemény ítélkezés, olykor az erkölcsi fölény gúnykacaja,
ugyanakkor a személyiség állandóságának végső győzelme.

És mi? Nem lesznek elégiák, sem szonettek az elválásról,
nem fog megosztani a vers vetítőkészlete,
nem emelkedik közöttünk sikerült metafora,
és a minket fenyegető egyetlen elszakadás jelenleg az álom,
az álom mélységes barlangja, hová külön-külön járunk
– és mindig emlékeztetnem kell magam, hogy kezed,
melyet akkor, a barlangban fogok, álmokképekből szőttem.

GÖRÖG-KELETI LITURGIA

118

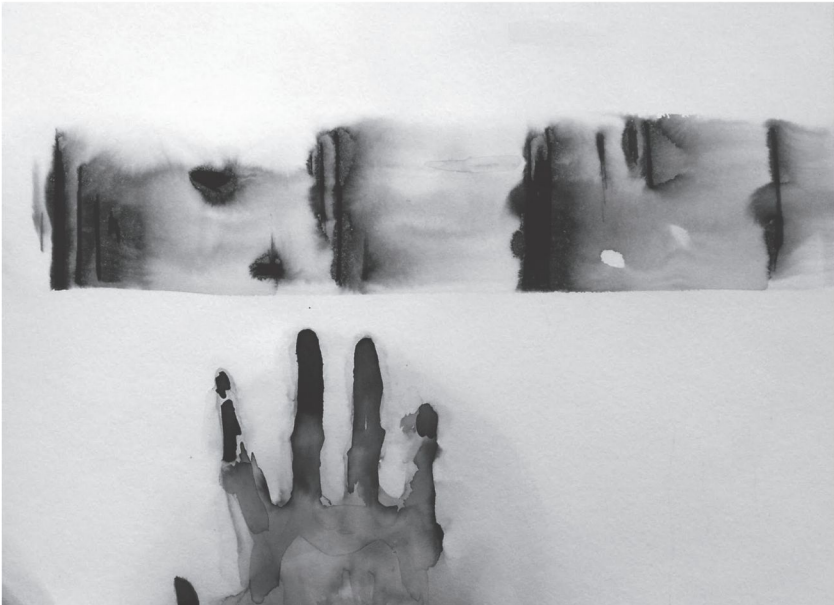
Mély hangok követelőzve esdenek irgalomért,
és mindössze annyi szolgál a mentségükre,
hogy nagyszerűen énekelnek – pedig senki sincs
a szobában, csak a láthatatlan lemez
forog, örvénylik rettentő gyorsan.

Az egyik szólista hangja Jozsif Brodskij
előadására emlékeztet, ahogy rendkívüli verseit szavalta
az amerikai közönségnek, amely szemernyit sem hitt
a mennybemenetel lehetőségében,
ám láthatólag boldogan nyugtázta, hogy valaki más hitt.

Talán elegendő – vagy csak úgy gondoljuk –,
ha valaki más hisz az érdekünkben.

Az öblös hangok szüntelen énekelnek.
Irgalmazz nekik.

Irgalmazz nekem is,
láthatatlan Uram.

VAJON ÉRDEMES

Vajon érdemes volt várni a konzulátuson
a tisztviselőnő pillanatnyi jókedvére,
és a pályaudvaron várakozni a késő vonatra,
látni Etnát japán sipkájával
és hajnalban Párizst, mikor a félhomályból
kirajzolódtak Hausmann jól ismert kariatidái,
olcsó kisvendéglőkbe járni,
ahol diadalmasan szaglott a fokhagyma,
vajon érdemes volt földalatti vasúttal utazni
már nem tudom, melyik városka alatt
és nem az én felmenőim árnyait nézni,
kisrepülővel szállni Seattle-ben a földrengés
fölött, mint egy szitakötő a tűzvész felett, vagy
például három hónapig szinte nem is lélegezni,
szinte nem is létezni, rémisztő kérdéseket feltéve,
megfeledkezve a kegyelem rejtelmes működéséről,
árulásról olvasva az újságokban, gyilkosságról,
vajon érdemes volt gondolkodni és emlékezni,
a legmélyebb álomba zuhanni, ahol szürke
folyosók kígyóztak, baljós könyveket vásárolni,
csak egyetlen egyszer másoltatni képeket
egy kaleidoszkópból, amely gazdagabb, mint
a sevillai székesegyház, melyet soha nem láttam,
vajon érdemes elutazni és megjönni, vajon érdemes –
igen nem igen nem –
semmit meg nem tagadni.

119

(Zsille Gábor fordításai)